Практика
Європейського суду з прав людини
Рішення. Коментарі

4'2002

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ФУНДАЦІЯ
UKRAINIAN LEGAL FOUNDATION

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ. КОМЕНТАРІ

4(16)'2002

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

КИЇВ • 2002

© Українська Правнича Фундація, 2002
© Український Центр Правничих Студій, 2002

Усі надруковані в цьому числі журналу переклади є неофіційними.
Позиція редакції може не збігатися з позицією авторів.
Передрук матеріалів журналу можливий тільки зі згоди видавця.

Проект перекладу та видання рішень
Європейського суду з прав людини
започатковано Українською Правничою
Фундацією на честь 50-річчя Ради Європи

The project regarding the translation and publication
of the European Court of Human Rights' Judgments
has been initiated by the Ukrainian Legal Foundation in order
to mark the 50th Anniversary of the Council of Europe

Projet de traduction et de publication des Arrêts
de la Cour européenne des Droits de l'Homme. Réalisé
par la Fondation juridique ukrainienne à l'occasion
du 50-e anniversaire du Conseil de l'Europe

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

(Частина четверта статті 55 Конституції України)

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

(Частина перша статті 9 Конституції України)

Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

(Частина перша пункту 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року)

Практика Європейського суду з прав людини
Рішення. Коментарі

◆

Case Law of the European Court of Human Rights
Judgments. Commentaries

◆

Jurisprudence de la Cour européenne des Droits de l'Homme:
Arrêts. Commentaires

Редакційна рада:

Сергій ГОЛОВАТИЙ,
народний депутат України,
президент Української Правничої Фундації,
голова Редакційної ради

Володимир БУТКЕВИЧ,
суддя Європейського суду з прав людини

Володимир ЗАБІГАЙЛО,
завідувач кафедри порівняльного правознавства
Інституту міжнародних відносин
Київського університету імені Тараса Шевченка

Володимир ЄВІНТОВ,
віце-президент Європейського комітету
із запобігання тортурам (Рада Європи),
заступник голови Редакційної ради

Ніна КАРПАЧОВА,
Уповноважений Верховної Ради України
з прав людини

Юрій ЗАЙЦЕВ,
директор Центру правничої термінології,
перекладів і словників УЦПС,
головний редактор

Олександр ПАВЛІЧЕНКО,
директор Бюро інформації
Ради Європи в Україні

Василь МАЛЯРЕНКО,
Голова Верховного Суду України

Петро РАБІНОВИЧ,
керівник Львівської лабораторії
прав людини АПрН України

Наталя ПЕТРОВА,
адвокат

Олександр ЧАЛИЙ,
Державний секретар МЗС України
з питань європейської інтеґрації

Володимир ШАПОВАЛ,
суддя Конституційного Суду України

Петро ШЕВЧУК,
заступник Голови Верховного Суду України

Юрій ГРОШЕВОЙ,
віце-президент
Академії правових наук України

Станіслав ШЕВЧУК,
директор Центру порівняльного права
при Міністерстві юстиції України

Практика Європейського суду з прав людини Рішення. Коментарі

Case Law of the European Court of Human Rights Judgments. Commentaries

Jurisprudence de la Cour européenne des Droits de l'Homme: Arrêts. Commentaires

У цьому числі журналу подаються матеріали щодо практики Європейського суду з прав людини за такими рубриками:

1. *Повні тексти рішень нового Суду*
2. *Інформація про поточні рішення Суду*
3. *Рішення колишнього Суду*
4. *Науково-дослідницькі матеріали*
5. *Інформаційно-довідкові матеріали*
6. *Порядок звернення до Європейського суду з прав людини*

Матеріали до журналу надаються Бюро інформації Ради Європи в Україні, а також отримуються із ресурсів Ради Європи через глобальну мережу Internet.

This issue contains the material on the case law of the European Court of Human Rights grouped under the following headings:

1. *Full Texts of Judgments of the New Court*
2. *Information on Actual Judgments of the Court*
3. *Judgments of the Old Court*
4. *Research*
5. *Reference*
6. *Appeal Procedure to the European Court of Human Rights*

The material is provided by the Information Office of the Council of Europe in Ukraine or obtained from the Internet resources of the Council of Europe.

Ce numéro de la revue contient le matériel concernant la pratique de la Cour européenne des Droits de l'Homme réparti en rubriques suivantes:

1. *Textes intégraux des arrêts de la Cour Nouvelle*
2. *Informations sur les arrêts récents de la Cour*
3. *Arrêts de l'ancienne Cour*
4. *Recherches et commentaires*
5. *Références, informations*
6. *La Procédure de saisine de la Cour*

Le matériel publié dans la revue est aimablement mis à notre disposition par le Bureau d'information du Conseil de l'Europe en Ukraine; une partie de l'information provient des pages de l'Internet formées au Conseil de l'Europe.

ЗМІСТ • CONTENTS

КОЛОНКА РЕДАКТОРА
CHIEF EDITOR'S COLUMN

- Ю. Зайцев. **Питання створення інформаційних та методологічних передумов використання практики Європейського суду з прав людини в українському судочинстві** *(Yu. Zaitsev. The Issue of Creating Informational and Methodological Preconditions for the Application of Case Law of the European Court of Human Rights by Ukrainian Courts)* . . . 9

Розділ ① ПОВНІ ТЕКСТИ РІШЕНЬ НОВОГО СУДУ
FULL TEXTS OF JUDGMENTS OF THE NEW COURT

- **Справа «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини» (Case of Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany)** 15

Розділ ② ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПОТОЧНІ РІШЕННЯ СУДУ
INFORMATION ON ACTUAL JUDGMENTS OF THE COURT

- **Рішення палати у справі «Ульку Екінчі проти Туреччини».** Комюніке Секретаря Суду. **(Chamber Judgment in the Case of Ülkü Ekinci v. Turkey)** 53
- **Рішення палати у справах «Яношевич проти Швеції» і «Компанія "Вестберга Таксі Актіеболаг" та Вулич проти Швеції».** Комюніке Секретаря Суду. **(Chamber Judgments in the Cases of Janosevic v. Sweden and Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden)** 57
- **Рішення палати у справі «Папон проти Франції».** Комюніке Секретаря Суду. **(Chamber Judgment in the Case of Papon v. France)** 64
- **Рішення палати у справі «D.P. та J.C. проти Сполученого Королівства».** Комюніке Секретаря Суду. **(Chamber Judgment in the Case of D.P. & J.C. v. the United Kingdom)** 67
- **Тимчасові заходи у справі «Шамаєв та 10 інших проти Грузії та Росії».** Комюніке Секретаря Суду. **(Interim Measures in Case of Shamayev and 10 Others v. Georgia and Russia)** 72
- **Рішення Суду про проведення на місці слідчих дій у справі «Іласку та інші проти Молдови та Росії».** Комюніке Секретаря Суду. **(On-the-Spot Investigation in the Case of Ilascu and Others v. Moldova and Russia)** 73
- **Справа «Хаккар проти Франції».** Комюніке Секретаря Суду. **(Case of Hakkar v. France)** 75
- **Рішення палати у справі «Штамбук проти Німеччини».** Комюніке Секретаря Суду. **(Chamber Judgment in the Case of Stambuk v. Germany)** 76
- **Рішення палати у справі «Аґґа проти Греції» № 2.** Комюніке Секретаря Суду. **(Chamber Judgment in the Case of Agga v. Greece No.2)** 79

- **Рішення палати у справі «Альґур проти Туреччини».** Комюніке Секретаря Суду. **(Chamber Judgment in the Case of Algür v. Turkey)** 82
- **Рішення Великої палати у справі «Мастроматтео проти Італії».** Комюніке Секретаря Суду. **(Grand Chamber Judgment in the Case of Mastromatteo v. Italy)** 86

Розділ ③ РІШЕННЯ КОЛИШНЬОГО СУДУ
JUDGMENTS OF THE OLD COURT

- **Справа «Класс та інші проти Німеччини» (Case of Klass and Others v. Germany)** 93
- **Справа «Спорронґ і Льоннрот проти Швеції» (Case of Sporrong and Lönnroth v. Sweden)** 126
- **Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (Case of James and Others v. the United Kingdom)** 167

Розділ ④ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ МАТЕРІАЛИ
RESEARCH

- В. Мармазов. *Метод ефективності як засіб розширення потенціалу Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо економічних та соціальних прав (V. Marmazov. The Method of Effectiveness as a Means of Extending the Potential of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms to Economic and Social Rights)* 215

Розділ ⑤ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ
REFERENCE

- **Обрання заступника Секретаря Суду (Election of Deputy Registrar)** 225

Розділ ⑥ ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
APPEAL PROCEDURE TO THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

- **Пояснювальна нотатка для осіб, які мають намір звернутися до Європейського суду з прав людини (Explanatory Note for Persons Who Intend to Appeal to the European Court of Human Rights)** 231

Юрій Зайцев, головний редактор журналу «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі»

***На перший погляд, це виглядає парадоксальним**, — але в листопаді 1998 року, коли Українська Правнича Фундація започатковувала журнал «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі», питання практичного застосування в українському судочинстві Конвенції про захист прав людини та основних свобод — на відміну від сьогоднішнього дня — не поставало так актуально. Попри те, що на той час минуло більше року від набуття Конвенцією юридичної сили для України, цей документ залишався для переважної більшості українських правників скоріше красивою декларацією та модним гаслом, аніж частиною національного законодавства, як це визначено положеннями статті 9 Конституції України.*

Питання створення інформаційних та методологічних передумов використання практики Європейського суду з прав людини в українському судочинстві

Причин для того було багато — про них неодноразово говорили і писали. Це і питання перекладу рішень Європейського суду з прав людини, і проблеми організації навчальних семінарів для суддів, і, зрештою, заповнення прогалин у національному законодавстві.

Однак, як свідчить досвід, за чотири роки спільними зусиллями українській правничій громадськості вдалося бодай досягти розуміння ролі та місця ЄКПЛ в національному правопорядку. Саме зміна професійної ментальності стала вирішальним стимулом до сприйняття Конвенції як нового, хоч і доволі незвичного, джерела права в Україні, а практики Європейського суду з прав людини — як ефективного інструменту для її тлумачення та застосування.

За час, що минув, вивчення і застосування практики Європейського суду з прав людини набуває дедалі ширших масштабів у середовищі українських правників, передовсім суддів та адвокатів. На думку як українських, так і іноземних експертів, за останні два роки активізувався процес реального застосування Конвенції при розгляді справ в українських судах.

Такі позитивні тенденції закономірно «підняли планку» вимог щодо *інформаційного забезпечення,* а також висунули на чільне місце питання

методології використання такої тонкої юридичної матерії, якою є прецедентна практика Європейського суду з прав людини.

Як відомо, відповідна інформація українською мовою щоквартально подається в журналі «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі», вона охоплює і документи, що стосуються діяльності Суду, і власне судові рішення. Питання природи та методології застосування юриспруденції Суду взагалі, а також відповідні наукові та методичні розробки і рекомендації щодо певних категорій справ за статтями Конвенції розглядаються у спеціальній рубриці журналу «Науково-дослідницькі матеріали», у 2002 році започатковано спеціальну рубрику «Застосування практики ЄСПЛ в Україні».

Однак зазначені матеріали публікувалися в різних числах журналу впродовж чотирьох років, що призвело до їх «розпорошення». Більше того, переклади деяких основоположних документів (наприклад, реґламентів Європейського суду з прав людини до і після його реформування в 1998 році), надруковані ще в № 1 за 1999 рік. На сьогодні ці документи фактично вже стали «раритетом», а до Реґламенту нового Суду взагалі було внесено низку змін, які не відображені в українському перекладі.

Як наслідок, відсутність *єдиного доступу до базових документів*, що реґулюють діяльність Європейського суду з прав людини, не дає суддям та адвокатам змоги системно осягнути принципи застосування практики Суду в контексті його загальної діяльності та тенденцій розвитку, фахово спрогнозувати відповідність майбутнього рішення у справі положенням Конвенції та процесуальні механізми її можливого проходження у Європейському суді з прав людини.

Крім того, як було зазначено вище, застосування українськими суддями положень Конвенції значною мірою гальмується відсутністю *єдиних методологічних засад*, *методичних підходів*, а також *юридико-технічних механізмів*, — наприклад, на семінарах судді дедалі частіше ставлять питання щодо техніки посилання на прецедент ЄСПЛ у мотивувальній частині судового рішення.

З метою інформаційно-методичного забезпечення потреб правничої практики щодо імплементації

Європейської конвенції з прав людини як частини національного законодавства, Українська Правнича Фундація за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у 2003 році започатковує проект «Потреба та методологія застосування Конвенції про захист прав людини та основних свобод в українському судочинстві», який спрямований на:

а) забезпечення суддів базовими документами, що реґулюють діяльність Європейського суду з прав людини і є необхідними для застосування при розгляді справ конкретних рішень Суду;

б) узагальнення наукових та науково-методичних досліджень щодо необхідності та методології застосування прецедентної практики Європейського суду в українському судочинстві.

У рамках проекту передбачається здійснити:

а) *видання у червні 2003 року та безкоштовне поширення серед судів усіх рівнів збірника* «Європейський суд з прав людини. Базові документи. Методологія застосування прецеденту», до якого, зокрема, будуть включені:

— офіційний переклад Конвенції про захист прав людини та основних свобод українською мовою;

— Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV;

— Закон України «Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, який стосується скасування смертної кари, 1983 року» від 22 лютого 2000 року;

— автентичні тексти Конвенції англійською та французькою мовами;

— реґламенти Європейського суду з прав людини до і після його реформування в 1998 році;

— статистичні та інформаційні документи, передовсім порядок звернення до Суду, бланк заяви та пояснювальна нотатка до нього;

— довідково-пошуковий апарат для пошуку перекладів конкретних рішень Суду в журналі «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі» за номерами всіх років, а також в інших виданнях;

— інформація щодо ефективності рішень Суду;

— програмні виступи посадових осіб Ради Європи, ЄСПЛ, інших міжнародних організацій та установ;

— наукові дослідження та рекомендації щодо тлумачення і методології застосування Конвенції.

б) *проведення восени 2003 року всеукраїнського «круглого столу» на тему*: «Потреба та методологія застосування практики Європейського суду з прав людини в українському судочинстві» з метою визначення інформаційних критеріїв та випрацювання методологічних засад, методичних рекомендацій та юридико-технічних вимог до такого застосування, а також для стимулювання та спрямування наукових і науково-методичних досліджень у цій ділянці.

Планується, що результатом реалізації проекту в кожному українському суді буде «настільна» книжка з необхідними довідковими матеріалами щодо Конвенції та Європейського суду з прав людини. Матеріали і висновки «круглого столу» публікуватимуться в журналі «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі».

Сподіваємося, що видані матеріали і випрацювані концепції та рекомендації використовуватимуться українськими правниками в повсякденній професійній діяльності, а також становитимуть інформаційну основу та проблематику для подальших наукових досліджень.

Редакція журналу «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі» запрошує читачів до активної співпраці у формуванні збірника і підготовці та проведенні «круглого столу».

Пропозиції, тези доповідей, матеріали до збірника, а також статті до відповідних рубрик журналу просимо надсилати поштою на адресу:

«Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі»,
01033, вул. Саксаганського, 41, м. Київ,

або електронною поштою на адресу:
yzaitsev@ukr.net

ПОВНІ ТЕКСТИ РІШЕНЬ НОВОГО СУДУ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

СПРАВА «ПРИНЦ ЛІХТЕНШТЕЙНУ ГАНС-АДАМ II ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ» (CASE OF PRINCE HANS-ADAM II OF LIECHTENSTEIN v. GERMANY)

(Заява № 42527/98)
Рішення
Страсбурґ
12 липня 2001 року

У справі «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини»

Європейський суд з прав людини, засідаючи Великою палатою, до складу якої увійшли судді:

пані **Е. Палм** (E. Palm), **голова**
п. **К. Л. Розакіс** (C.L. Rozakis)
п. **Ґ. Ресс** (G. Ress)
п. **Ж.-П. Коста** (J.-P. Costa)
п. **А. Пастор Рідруехо** (A. Pastor Ridruejo)
п. **І. Кабраль Баррето** (I. Cabral Barreto)
п. **М. Фішбах** (M. Fischbach)
п. **В. Буткевич** (V. Butkevych)
п. **Х. Касадеваль** (J. Casadevall)
п. **Б. Жупанчич** (B. Zupančič)
пані **Н. Важич** (N. Vajić)
п. **Дж. Хедіґан** (J. Hedigan)
п. **М. Пеллонпя** (M. Pellonpää)
пані **М. Цаца-Ніколовська** (M. Tsatsa-Nikolovska)
п. **К. Трая** (K. Traja)
пані **С. Ботучарова** (S. Botoucharova)
п. **А. Ковлер** (A. Kovler),

а також **М. де Сальвія** (M. de Salvia), **Юрисконсульт**, **в.о. Секретаря Суду**,

після нарад за зачиненими дверима 31 січня та 27 червня 2001 року постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 42527/98) проти Федеративної Республіки Німеччини, поданою до Європейської комісії з прав людини (Комісія), згідно з колишньою статтею 25 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція), його світлістю принцом Ліхтенштейну Гансом-Адамом II (заявник) 28 липня 1998 року.

2. Заявника в Суді представляв п. А. Ґупферт *(A. Goepfert)*, адвокат, який практикує в м. Дюссельдорфі *(Düsseldorf)*. Уряд Німеччини (Уряд) представляла його уповноважена особа, п. К. Штольтенберґ *(K. Stoltenberg) (Ministerialdirigent)*.

3. Заявник стверджував, зокрема, що його було позбавлено реальної можливості звернутися до суду стосовно вимоги про реституцію майна, а саме — картини, яку конфіскувала колишня Чехословаччина згідно з президентським Указом № 12. Він також скаржився, що рішення німецьких суддів про оголошення позову неприйнятним та повернення, на цій підставі, картини до Чеської Республіки порушило його право на власність. Він посилався на пункт 1 статті 6 та на статтю 1 Протоколу № 1, взяту окремо або в поєднанні зі статтею 14 Конвенції.

4. Заяву передано до Суду 1 листопада 1998 року, після набрання Протоколом № 11 до Конвенції чинності (пункт 2 статті 5 Протоколу № 11).

5. Розгляд заяви було доручено четвертій секції Суду.

6 червня 2000 року заяву оголосила прийнятною палата цієї секції, до складу якої увійшли такі судді: п. А. Пастор Рідруехо, голова, п. Ґ. Ресс, п. І. Кабраль Баррето, п. В. Буткевич, пані Н. Важич, п. Дж. Хедіґан, п. М. Пеллонпя, а також п. В. Берже *(V. Berger)*, секретар секції.

Уряд Ліхтенштейну, який було поінформовано про його право подати свої міркування (пункт 1 статті 36 Конвенції та пункт 1 правила 61 Реґламенту Суду), заявив, що не має наміру робити це.

14 вересня 2000 року палата відмовилася від юрисдикції на користь Великої палати, і жодна зі сторін не заперечувала проти цього (стаття 30 Конвенції та правило 72).

6. Склад Великої палати було визначено згідно з положеннями пунктів 2 і 3 статті 27 Конвенції та правила 24 Реґламенту Суду. У зв'язку з виходом п. Л. Вільдхабера *(L. Wildhaber)*, Голови Суду, зі складу Великої палати, на цій посаді в цій справі його замінила пані Е. Палм, і п. К. Трая взяв участь як суддя.

7. Відкрите слухання відбулося в Палаці прав людини, Страсбурґ, 31 січня 2001 року (пункт 2 правила 59).

На судовому розгляді були присутні:

— ***від Уряду***

п. К. Штер *(K. Stöhr)*, *Ministerialrat*, *помічник уповноваженої особи,*

пані С. Васум-Райнер *(S. Wasum-Rainer)*, *Ministerialrat*, *радник;*

— ***від заявника***

п. А. Ґупферт, член адвокатського об'єднання м. Дюссельдорф, *представник,*

п. П. Редлер *(P. Rädler)*, член адвокатського об'єднання м. Дюссельдорф,

п. Д. Блуменвітц *(D. Blumenwitz)*, професор права Вюрцбурзького *(Würzburg)* університету,

пані Ґ. Клайн *(G. Klein)*, *радники.*

Суд заслухав звернення п. Штера, п. Ґупферта, п. Редлера та п. Блуменвітца, а також їхні відповіді на запитання, поставлені кількома суддями.

8. Як заявник, так і Уряд подали зауваження стосовно питання справедливої сатисфакції згідно зі статтею 41 Конвенції.

ЩОДО ФАКТІВ

I. КОНКРЕТНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

9. Заявник — монарх Ліхтенштейну, 1945 року народження, проживає у Вадуці *(Vaduz)*, Ліхтенштейн.

А. Підґрунтя справи

10. Покійний батько заявника, колишній монарх Ліхтенштейну, був власником картини Пітера ван Лаєра *(Pieter van Laer) «Szene an einem römischen Kalkofen» (alias Der große Kalkofen)*, яка належала до сімейної художньої колекції принаймні з 1767 року. До кінця Другої світової війни картина перебувала в одному із сімейних замків на території теперішньої Чеської Республіки.

11. У 1946 році колишня Чехословаччина конфіскувала майно батька заявника, яке містилося на чехословацькій території, включаючи зазначену картину, на підставі Указу № 12 про «конфіскацію і прискорення розподілу сільськогосподарського майна німецьких та угорських осіб і тих, хто вчинив зраду та діяв як ворог чехословацького народу» *(dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení majetku Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel)*, виданого президентом колишньої Чехословаччини 21 червня 1945 року («укази Бенеша» — *«Benešovy decrety»*).

12. 21 листопада 1951 року Братиславський адміністративний суд *(správní soud)* відхилив апеляцію, подану батьком заявника.

Мотивуючи підстави рішення по суті цієї справи, адміністративний суд зазначив: управління-відповідач вирішило, що в контексті положення статті 1а Указу апелянт є особою німецької національності на підставі висновку про те, що цей факт був і залишається бути загальновідомим. Адміністративний суд зауважив, що захист у провадженні стосовно скарги проти цього висновку обмежувався твердженням, що цей висновок не підкріплювався в матеріалах справи і що, з огляду на такий недолік, не було необхідності розглядати цей висновок детальніше. Адміністративний суд зазначив помилковість такого підходу апелянта, оскільки, згідно з відповідним положенням цього адміністративного нормативного акта, підтвердження загальновідомих фактів не потребує доказів, і, отже, не було потреби долучати до адміністративних справ які-небудь докази; з іншого боку, він був готовий прийняти контрдокази проти цього офіційного висновку про загальновідомість факту.

Адміністративний суд підсумував, що, оскільки апелянт не подав свого заперечення стосовно загальновідомості факту і не заявив про свою готовність навести контрдокази, висновок управління-відповідача залишився неоспореним.

В. Провадження в німецьких судах

13. У 1991 році муніципалітет м. Кельна *(Cologne)* отримав згадану картину під тимчасову позику від Управління захисту історичних пам'яток м. Брно *(Brno)*, Чеська Республіка.

14. 11 листопада 1991 року Кельнський реґіональний суд *(Landgericht)* задовольнив прохання заявника про вжиття стосовно картини тимчасового заборонного заходу, згідно з яким муніципалітет м. Кельна повинен був після завершення виставки передати картину судовому виконавцеві. Картину було конфісковано 17 грудня 1991 року.

15. На початку 1992 року заявник порушив судове провадження в Кельнському реґіональному суді проти муніципалітету м. Кельна, стверджуючи, що відповідач дав згоду на те, щоб судовий виконавець передав картину заявникові. Він доводив, що він власник цієї картини як спадкоємець свого покійного батька. Заявник стверджував, що в колишній Чехословаччині картина не підлягала експропріації і що в будь-якому випадку така експропріація не мала законної сили і була недоречною на порушення основних принципів права *(ordre public)* Федеративної Республіки Німеччини.

16. У цьому провадженні Управління захисту історичних пам'яток м. Брно виступило на підтримку відповідача. Воно стверджувало, що батько заявника втратив право власності на картину внаслідок конфіскації, проведеної у 1946 році, і що законність цієї конфіскації підтвердив Братиславський адміністративний суд своїм рішенням від 21 листопада 1951 року.

17. 10 жовтня 1995 року Кельнський реґіональний суд, провівши слухання, оголосив позов заявника неприйнятним. На думку суду, стаття 3 розділу 6 Конвенції від 23 жовтня 1954 року про вреґулювання питань, що виникли у зв'язку з війною та окупацією (*Vertrag zur Regelung aus Krieg und Besatzung entstandener Fragen* — Конвенція про вреґулювання), підписаної між Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії, Французькою Республікою та Федеративною Республікою Німеччини, виключала юрисдикцію Німеччини стосовно справи заявника.

Умотивовуючи своє рішення, реґіональний суд зазначив, що, згідно з положеннями пункту 3 статті 3, взятого у поєднанні з пунктом 1 цієї статті в розділі 6 згаданої Конвенції, вимоги чи позови проти осіб, які придбали чи передали право власності на майно, вчинені на підставі заходів, ужитих стосовно фондів чи іншого майна Німеччини за кордоном, конфіскованого з метою репарації, реституції, внаслідок стану війни чи у зв'язку з певними угодами, є неприйнятними. Чинність цих конкретних положень було підтверджено після возз'єднання Німеччини.

Реґіональний суд визнав застосовність, *mutatis mutandis*, пункту 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання до позовів заявника проти відповідача, який отримав картину під позику, без придбання її у власність. Адже будь-який перегляд зазначених вище заходів стосовно їхньої законності виключався.

Реґіональний суд дійшов висновку, що конфіскація майна батька заявника згідно з Указом № 12 про «конфіскацію і прискорення розподілу сільськогосподарського майна німецьких та угорських осіб і тих, хто вчинив зраду та діяв як ворог чехословацького народу», виданого президентом колишньої Чехословаччини 21 червня 1945 року, становила захід, передбачений статтею 3 розділу 6 зазначеної Конвенції.

Зокрема, реґіональний суд відхилив арґумент заявника про те, що це положення було незастосовним, оскільки стосувалося лише заходів щодо фондів чи іншого майна Німеччини за кордоном, а його батько ніколи не був громадянином Німеччини. З цього приводу суд, посилаючись на прецедентне право Федерального суду правосуддя *(Bundesgerichtshof)*, зазначив, що висновок держави, яка здійснила конфіскацію, є незаперечним. Мети цього положення, а саме — ратифікації заходів з конфіскації майна Німеччини поза її кордоном без будь-якого подальшого розгляду, можна було досягти лише виключенням можливості перевірки законності таких заходів судами Німеччини.

Крім того, реґіональний суд визнав, що цей конфіскаційний захід ставив одну з цілей, про які йдеться в пункті 3 статті 3 розділу 6. Узявши до уваги прецедентне право Німеччини стосовно інших «указів Бенеша», зокрема Указу № 108 про «конфіскацію майна ворога та національний фонд реформування», він зазначив, що Указ № 12 був

спрямований на експропріацію майна громадян Німеччини та Угорщини як «майна ворога», хоча мав і економічну мету.

Реґіональний суд також взяв до уваги, що картину батька заявника було експропрійовано згідно з Указом № 12. Компетентні органи влади Чехословаччини витлумачили його положення як застосовні до батька заявника, вважаючи його «особою німецької національності». Апеляцію батька заявника проти цього рішення було відхилено, і правомірність відхилення апеляції підтвердив Братиславський адміністративний суд у 1951 році. Суди Німеччини не були уповноважені переглядати зазначене рішення про конфіскацію на предмет його законності.

Нарешті, реґіональний суд зауважив, що цю картину включили до списку речей, які підлягали конфіскації, як один із предметів сільськогосподарського майна.

Реґіональний суд відхилив прохання заявника відстрочити судове провадження, доки не буде результату проваджень, які мали бути порушені згідно із Законом Німеччини про вирівнювання тягаря відповідальності *(Lastenausgleichsgesetz)*, стосовно компенсації за шкоду і збитки внаслідок, зокрема, вислань населення та руйнувань упродовж Другої світової війни та післявоєнного періоду в тодішній радянській окупаційній зоні Німеччини та Берліна. Реґіональний суд зауважив, що питання, яке становить підґрунтя вчиненого позову, прояснити в такому провадженні було б неможливо. Незалежно від того, чи був позивач німецького походження, він не мав права вимагати «зрівняльної» компенсації згідно із зазначеним законом, оскільки цей закон стосувався лише осіб, які 31 грудня 1952 року проживали у Федеративній Республіці Німеччини або в Західному Берліні. У будь-якому випадку, права на компенсацію за втрату творів мистецтва *(Kunstgegenstände)* не передбачалося.

18. 9 липня 1996 року Кельнський апеляційний суд *(Oberlandesgericht)* відхилив апеляцію заявника. Апеляційний суд підтвердив, що позов заявника був неприйнятним, оскільки пункт 1 статті 3 розділу 6, взятий у поєднанні з пунктом 3 Конвенції про вреґулювання, виключав юрисдикцію Німеччини стосовно його позову.

Апеляційний суд вважав, що до поняття юрисдикції Німеччини входила компетенція здійснювати правосуддя, яка випливала із суверенітету держави і якою держава, як правило, наділяла суди. Межі юрисдикції Німеччини визначалися міжнародними угодами, міжнародним звичаєвим правом і загальновизнаними нормами міжнародного права. Пункт 3 статті 3 розділу 6, взятий у поєднанні з пунктом 1 Конвенції про вреґулювання, виключав юрисдикцію Німеччини стосовно вимог і позовів осіб, які, внаслідок репараційних заходів, прямо чи опосередковано дістали право власності стосовно майна Німеччини, конфіскованого за кордоном.

Апеляційний суд підтвердив, що ці положення і далі залишалися чинними, згідно з Договором від 12 вересня 1990 року про остаточне

вреґулювання стосовно Німеччини. До статті 7 цього Договору, яка передбачала припинення чинності чотиристоронніх прав і обов'язків стосовно Берліна і Німеччини в цілому, Угодою від 27/28 вересня 1990 року було внесено поправки. Згідно із зазначеною Угодою, чинність Конвенції про вреґулювання було тимчасово припинено і пізніше скасовано, за винятком положень пункту 3 цієї Угоди, зокрема пунктів 1 і 3 статті 3 розділу 6. Ця Угода мала юридичну силу за міжнародним публічним правом та за конституційним правом Німеччини.

Апеляційний суд також вважав, що у справі заявника застосовується пункт 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання. На думку суду, це положення є процедурним наслідком тієї думки, що правові відносини, що виникли з ліквідації іноземними державами майна Німеччини за кордоном з метою репарації, були «остаточними і неспростовними» *(«Endgültigkeit und Unanfechtbarkeit»)* для Федеративної Республіки Німеччини та для приватних осіб, яких це торкнулося.

Згідно з висновками апеляційного суду, конституційних прав заявника, зокрема права на власність, права на доступ до суду та права на законне вирішення його справи уповноваженим судом *(gesetzlicher Richter)*, порушено не було. Ґарантії основних прав людини захищають її від дій національних органів влади, а не від акту здійснення державної влади іноземної держави за кордоном. Отже, національний законодавчий орган мав право обмежувати національні юридичні ґарантії, які захищали від порушень основних прав з боку іноземної держави, якщо було необхідно досягти якоїсь важливішої мети.

При застосуванні пункту 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання необхідно було взяти до уваги національне право держави, яка здійснила експропріацію, стосовно конкретного конфіскаційного заходу, оскільки це положення не допускало можливості вчинення позову в Німеччині стосовно конфіскаційних заходів до майна ворога на підставі законів.

Щодо оспорювання заявником законності, зокрема на підставі міжнародного публічного права, конфіскації та експропріації майна його батька, апеляційний суд встановив, що суди Німеччини не мали юрисдикції за пунктом 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання. Так само це положення не допускало застосування загальних норм міжнародного публічного права або основних принципів права Німеччини *(ordre public)* при розгляді прийнятності такого позову. Отже, твердження заявника про те, що положення Конвенції про вреґулювання та їх застосування до нього як до громадянина і глави нейтральної держави порушили право миру, було відхилено.

Згідно з рішенням апеляційного суду, у контексті пункту 1 статті 3 розділу 6, на який посилається пункт 3 статті 3 Конвенції про вреґулювання, зазначена картина була закордонним майном. Апеляційний суд

взяв до уваги те, що батько заявника, безперечно, ніколи не був особою німецької національності. Проте, керуючись прецедентним правом Федерального суду правосуддя, апеляційний суд зауважив, що поняття «майно Німеччини за кордоном» треба тлумачити у світлі закону держави, яка здійснила експропріацію. Було визнано, що оскаржувану конфіскацію здійснено відповідно до закону держави, яка її проводила: компетентні адміністративні органи Чехословаччини та Братиславський адміністративний суд уже визнали, що президентський Указ № 12 від 21 червня 1945 року був застосовним до конфіскованого майна батька заявника. Пункт 1(а) статті 1 цього указу передбачав конфіскацію сільськогосподарського майна «всіх осіб німецької та угорської національності», незалежно від їхнього громадянства. Поняття «німецька національність» або «німецьке походження» *(deutsche Volkszugehörigkeit)*, які в той час означали те саме, включало відповідні елементи громадянства особи та її національності, що визначалася на підставі рідної мови цієї особи. У час, який розглядається у справі, органи влади Чехословаччини, безсумнівно, вважали батька заявника особою німецького походження в цьому ширшому розумінні.

Апеляційний суд також визнав, що зазначена картина, як частина конфіскованого сільськогосподарського майна, підлягала експропріації. Не було жодних сумнівів щодо ефективності експропріації, оскільки відповідна прецедентна практика достатнім чином свідчила про проведення такої експропріації і про те, що попередні власники були позбавлені фактичних прав володіти експропрійованим майном. Крім того, картину було конфісковано з метою репарації, передбаченої пунктами 1 і 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання. Обмеження конфіскаційних заходів колом осіб, які належать до ворожих держав, само по собі виправдовувало такий висновок. Майно осіб, яких заторкнули такі заходи, було конфісковане як майно, що належить ворогові.

В результаті апеляційний суд зауважив, що як відповідач, так і сторона, яка виступила на його підтримку, належали до групи осіб, на яких поширювалися ґарантії пункту 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання. Юрисдикція Німеччини виключалася в будь-якому випадку, коли позивач мав намір оскаржити заходи у світлі пункту 1 статті 3 розділу 6.

19. 25 вересня 1997 року Федеральний суд правосуддя *(Bundesgerichtshof)* відмовився прийняти до розгляду апеляцію заявника з питань права, оскільки ця справа не становила першорядної важливості і в будь-якому випадку не мала жодних шансів на успіх.

20. 28 січня 1998 року третя секція другої палати *(3. Kammer des Zweiten Senats)* Федерального конституційного суду *(Bundesverfassungsgericht)* відмовилася розглянути конституційну скаргу заявника *(Verfassungsbeschwerde)*, з огляду на відсутність шансів на успіх цієї справи.

Зокрема, Федеральний конституційний суд зауважив, що, для цілей ухвалення цивільним судом рішення, питання щодо наявності або відсутності певних норм міжнародного звичаєвого права стосовно конфіскації фондів нейтральних держав чи визначення громадянства недоречні, оскільки вони стосуються проблеми законності експропріації, яку проводила колишня Чехословаччина. Цивільні суди Німеччини не ухвалювали рішень щодо цього питання і, згідно з міжнародним публічним правом, не були зобов'язані робити це. Крім того, цивільні суди прямо утримувалися від з'ясування національності батька заявника, вважаючи експропріацію заходом, передбаченим пунктом 1 статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання. Не можна було заперечувати, посилаючись на конституційне право, проти тлумачення ними виразу «заходи проти зовнішніх німецьких фондів» як такого, що включає будь-які заходи, які, за задумом держави, що проводила експропріацію, були спрямовані проти німецьких фондів. Виключення можливості судового оскарження не являло собою договірного положення на шкоду Ліхтенштейну, оскільки цей договірний обов'язок поширювався лише на Федеративну Республіку Німеччини та її суди.

Федеральний конституційний суд також нагадав, що таке виключення юрисдикції не становить порушення права на власність, оскільки ці положення та Конвенція про врегулювання загалом мали на меті вирішення питань, які були на порядку денному ще до набрання чинності Основним законом Німеччини *(Grundgesetz)* 23 травня 1949 року.

Нарешті, матеріали справи не містили будь-яких свідчень свавільності чи порушення інших конституційних прав. Федеральний конституційний суд підтвердив, що Договір про остаточне врегулювання не скасував чинність пунктів 1 і 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання: хоча Німеччина дістала повний суверенітет, це не позначилося на її обов'язках згідно з договорами, укладеними з трьома державами. Таким був і висновок Федеративної Республіки та трьох держав, які інакше не ухвалили б окремої угоди про зупинення та припинення чинності певних частин Конвенції про врегулювання.

Цей висновок було вручено 2 лютого 1998 року.

21. 9 червня 1998 року Кельнський регіональний суд зупинив чинність свого тимчасового заборонного заходу від 11 листопада 1991 року. Після цього судовий пристав передав картину Кельнському муніципалітетові, який організував повернення її до Чеської Республіки.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

A. Указ Бенеша № 12

22. Указ Бенеша № 12 про «конфіскацію і прискорення розподілу сільськогосподарського майна німецьких та угорських осіб і тих, хто

вчинив зраду та діяв як ворог чехословацького народу», передбачав проведення експропріації сільськогосподарського майна в інтересах земельної реформи. Указ набував чинності негайно і не передбачав будь-якої компенсації. Він стосувався сільськогосподарського майна, зокрема будівель та рухомого майна в таких будівлях, право власності на яке мали всі особи німецької та угорської національності, незалежно від громадянства.

Згідно зі статтею 2 Указу, особи, які при будь-якому з переписів населення, проведених з 1929 року, оголосили себе особами німецької або угорської національності або стали членами національних груп, угруповань чи політичних партій, що складалися з осіб німецької або угорської національності, повинні були вважатися німецькими чи угорськими націоналами.

В. Конвенція про врегулювання питань, що виникли у зв'язку з війною та окупацією

23. Після капітуляції 8 травня 1945 року верховна влада в Німеччині перейшла до чотирьох держав, як це зазначено в Союзницькій декларації від 5 червня 1945 року (декларація щодо розгрому Німеччини та взяття на себе урядами Сполучених Штатів, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Сполученого Королівства та перехідним урядом Французької Республіки верховної влади стосовно Німеччини, UNTS 68, с. 190 і далі). Верховні військові командувачі чотирьох союзницьких збройних угруповань управляли своїми відповідними зонами і, через Міжсоюзницьку контрольну раду, спільно вирішували всі питання, які стосувалися країни загалом, тобто військові питання, транспортні, фінансові, економічні проблеми, питання репарацій, правосуддя, військовополонених, питання зв'язку, права і порядку, а також політичні питання.

24. Конвенція про врегулювання питань, що виникли у зв'язку з війною та окупацією (Конвенція про врегулювання — див. пункт 17 вище), є однією з «боннських конвенцій» *(Bonner Verträge)*, підписаних Францією, Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством та Федеративною Республікою Німеччини в Бонні 26 травня 1952 року з метою припинення окупаційного режиму.

Іншими «боннськими конвенціями» є:

— Конвенція про відносини між трьома державами та Федеративною Республікою Німеччини (Конвенція про відносини);

— Конвенція про права та обов'язки іноземних військових угруповань та їхніх членів у Федеративній Республіці Німеччини;

— Фінансова конвенція.

25. «Боннські конвенції» як такі чинності не набрали, але зазнали змін згідно з п'ятьма додатками до Протоколу про припинення окупаційного

режиму у Федеративній Республіці Німеччини (одна з «паризьких угод»), які було підписано 23 жовтня 1954 року в Парижі.

26. У статті 1 додатку I, яким вносилася поправка у згадану вище Конвенцію про відносини, зазначено, що три держави припинять окупаційній режим у Західній Німеччині, скасують акт про окупацію та розформують управління своїх уповноважених у територіально-адміністративних областях (землях) Німеччини. Федеративній Республіці Німеччини надавалася «вся влада суверенної держави стосовно її внутрішньої і зовнішньої політики». Згідно зі статтею 2, три держави зберігають свої права «стосовно Берліна та Німеччини загалом, включаючи возз'єднання Німеччини та мирне врегулювання».

27. Згадані вище «паризькі угоди» складаються з таких документів:

1) документи, підписані Францією та Федеративною Республікою Німеччини стосовно спорів між двома державами (резолюція про вирішення культурних, економічних та інших труднощів), а також стосовно р. Саар *(Saar)*;

2) документи, підписані на так званій Конференції чотирьох держав Францією, Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством та Федеративною Республікою Німеччини стосовно суверенітету Німеччини, включаючи, зокрема:

— згаданий вище Протокол про припинення окупаційного режиму у Федеративній Республіці Німеччини, а також п'ять додатків до нього (якими вносилися поправки до Конвенції про відносини, Конвенції про врегулювання та до інших «боннських конвенцій»), а також листи з висвітленням окремих пунктів у «боннських конвенціях»;

— Конвенцію про присутність іноземних військ у Федеративній Республіці Німеччини.

З цього приводу необхідно згадати Тристоронню декларацію щодо Берліна;

3) документи, підписані Бельгією, Нідерландами, Люксембурґом, Францією, Сполученим Королівством, Федеративною Республікою Німеччини, зокрема:

— Протокол, який змінює й доповнює Брюссельський договір;

— Протокол стосовно військ Західно-Європейського Союзу;

— Протокол стосовно контролю за озброєнням:

— Протокол стосовно посередництва Західно-Європейського Союзу в контролі за озброєнням;

— Резолюція стосовно виробництва та стандартизації озброєнь;

4) документи, підписані 14 державами — членами Північноатлантичного договору:

— Протокол до Північноатлантичного договору стосовно приєднання Федеративної Республіки Німеччини;

— Резолюція Північноатлантичної ради про виконання розділу IV Остаточного акта Лондонської конференції;
— Резолюція про результати конференцій за участю чотирьох і дев'яти держав;
— «Резолюція солідарності», в якій зазначено зобов'язання, взяті на себе Федеративною Республікою стосовно підписання «лондонських угод», а також декларація стосовно таких зобов'язань.

28. Згідно із загальними положеннями Конвенції про врегулювання (Федеральний законодавчий бюлетень — *Bundesgesetzblatt II,* 31 березня 1955 р., с. 405 та наступні), до якої було внесено поправки додатком IV до Протоколу про припинення окупаційного режиму (див. пункт 25 вище), федеральні та місцеві органи влади дістали повноваження скасовувати або змінювати законодавство, прийняте окупаційною владою.

Однак у багатьох інших аспектах існуючий статус-кво зберігався. Зокрема, права та обов'язки, створені чи встановлені шляхом або на підставі законодавчого, адміністративного чи судового заходу органів окупаційної влади, залишалися чинними для всіх цілей за німецьким правом. Те саме стосувалося прав та обов'язків, які випливали з договорів або міжнародних угод, укладених від імені трьох західних зон органами окупаційної влади або урядами трьох держав. Крім того, існувала заборона німецьким судам або органам влади здійснювати судове переслідування осіб на тій підставі, що ці особи виявляли прихильність або сприяли чи надавали інформацію або послуги трьом державам чи їхнім союзникам. Суди і органи влади Німеччини, як правило, не мали юрисдикції в будь-якому кримінальному або некримінальному судовому провадженні стосовно дії чи бездіяльності, яка мала місце ще до дати набрання чинності цією Конвенцією, якщо безпосередньо до такої дати німецькі суди та органи влади не мали юрисдикції стосовно такої дії чи бездіяльності, незалежно від того, чи це стосувалося *ratione materiae*, чи *ratione personae*. Підтверджувалася остаточність *(Rechtskraft)*, чинність і забезпеченість правовою санкцією рішень та ухвал у некримінальних або кримінальних справах, винесених у Німеччині органами з розгляду скарг або судовими органами трьох держав чи будь-якої з них.

29. Розділ 6 Конвенції про врегулювання стосується питань репарації, а у відповідному положенні статті 3 цієї Конвенції зазначено таке:

> «1. У майбутньому Федеративна Республіка Німеччини не висуватиме заперечень проти заходів, яких було вжито чи буде вжито стосовно майна Німеччини за кордоном або іншої власності, конфіскованої з метою репарації чи реституції, або у зв'язку зі станом війни, чи на підставі укладених угод або угод, які мають бути укладені трьома державами з іншими союзницькими країнами, нейтральними країнами чи колишніми союзниками Німеччини.
>
> ...

1

3. Не приймаються будь-які вимоги чи позови проти осіб, які придбали або передали право власності на майно на підставі заходів, про які йдеться в пункті 1... цієї статті, або проти міжнародних організацій, іноземних урядів чи осіб, які діяли за дорученням таких організацій чи урядів».

C. Паризька угода стосовно репарацій

30. На Паризькій конференції у листопаді та грудні 1945 року, присвяченій проблемі репарацій, вісімнадцять держав, які брали в ній участь, включаючи Чехословаччину, погодилися випрацювати у світлі «потсдамських угод» (угоди, укладені 1 серпня 1945 року в Потсдамі між урядами Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії і Союзом Радянських Соціалістичних Республік) конкретнішу політику з метою забезпечення більш справедливого розподілу загальних фондів, доступних для конфіскації в Німеччини у вигляді репарації, для створення міжсоюзницької репараційної аґенції, а також з метою визначення справедливої процедури для реституції монетарного золота.

Паризькою угодою (Угода від 14 січня 1946 року щодо репарацій з боку Німеччини, щодо створення Міжсоюзницької репараційної аґенції та щодо реституції монетарного золота, UNTS 555, с. 69) були визначені, зокрема, частки, які кожна країна мала отримати від Німеччини у вигляді репарацій. Міжсоюзницька репараційна аґенція, заснована згідно з частиною II цієї Угоди, пред'являла репараційний рахунок кожного уряду держав — учасниць Угоди стосовно майна Німеччини для його опрацювання під юрисдикцією даного уряду, а також забезпечувала докладний реєстр майна, доступного для конфіскації в Німеччини у вигляді репарації, та майна, вже розподіленого у вигляді такої репарації.

D. Закон стосовно збитків внаслідок репарацій

31. Закон від 12 лютого 1969 року стосовно збитків внаслідок репарацій (*Gesetz zur Abgeltung von Reparations-, Restitutions-, Zerstörungs- und Rückerstattungsschäden — Reparationsschädengesetz,* Федеральний вісник *(Federal Gazette)*, 1969, I, с. 105) був одним із законодавчих актів, прийнятих з метою усунення наслідків Другої світової війни та розпаду націонал-соціалістичного режиму.

32. У пункті 1 статті 2 цього закону наведено загальне визначення збитків внаслідок репарацій і у відповідному положенні зазначено:

«У контексті цього закону, збитками внаслідок репарацій є будь-які збитки, понесені у зв'язку з подіями та наслідками Другої світової війни, включаючи також збитки внаслідок дії окупаційного режиму та конфіскації економічних благ

1) на окупованій у теперішній час території Східної Німеччини чи на територіях поза межами Німецької держави на підставі заходів,

ужитих іноземними державами стосовно майна Німеччини, зокрема на підставі законів щодо власності ворога,

...»

33. У статтях 11–16 викладено умови надання компенсацій за збитки. Закон стосувався лише збитків, зазнаних фізичними особами (пункт 1 статті 13). У випадку збитків, понесених на окупованій на той час території Східної Німеччини або на територіях поза межами Німецької держави, право вимагати компенсацію надавалося лише німецьким громадянам або особам німецького походження *(deutscher Volkszugehöriger)*, які в час появи збитків були особами без громадянства або мали тільки громадянство держави, в якій вони зазнали експропріації чи вислання з огляду на німецьке походження (пункт 2 статті 13). У статті 15 перелічено твори мистецтва та художні колекції, які не підлягали компенсації. Згідно з цим законом, крайнім терміном подання вимог компенсації було 31 грудня 1974 року (стаття 53).

Е. Юридичні матеріали стосовно об'єднання Німеччини

34. Упродовж 1990 року, з огляду на внутрішні події в Німеччині, чотири держави (Франція, Радянський Союз, Сполучене Королівство та Сполучені Штати) дійшли згоди припинити чинність збережених прав чотирьох держав стосовно Берліна та Німеччини загалом.

Договір про остаточне врегулювання стосовно Німеччини (так званий Договір «два плюс чотири») було підписано в кінцевому підсумку 12 вересня 1990 року в Москві та оприлюднено у Федеральному віснику 13 жовтня 1990 року (с. 1308 та наступні). Зокрема, цим Договором було підтверджено визначеність кордонів Німеччини (стаття 1). Стаття 7 Договору скасувала чинність прав та обов'язків чотирьох держав стосовно Берліна та Німеччини загалом, наслідком чого було припинення чинності відповідних чотиристоронніх угод, рішень та процедур; при цьому об'єднаній Німеччині надавався повний суверенітет у внутрішній та зовнішній політиці. Договір набрав чинності 15 березня 1991 року.

35. Стосовно згаданої вище Конвенції про відносини та Конвенції про врегулювання, із поправками, уряди Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Сполучені Штати Америки уклали, після обміну нотами 27 і 28 вересня 1990 року, Угоду, яка набрала чинності в останній із зазначених днів (Федеральний вісник II, 8 листопада 1990 року, с. 1386 та наступні).

У цій Угоді, зокрема, зазначено:

«1. Чинність Конвенції про відносини, укладеної між трьома державами та Федеративною Республікою Німеччини 26 травня 1952 року ... (Конвенція про відносини) зупиняється разом із зупиненням чинності чотиристоронніх прав та обов'язків стосовно Берліна та

1

Німеччини загалом і скасовується разом з набранням чинності Договором про остаточне вреґулювання стосовно Німеччини, підписаним у Москві 12 вересня 1990 року.

2. За умови дотримання пункту 3 нижче, чинність Конвенції від 26 травня 1952 року про вреґулювання питань, що виникли у зв'язку з війною та окупацією (Конвенція про вреґулювання), зупиняється і скасовується одночасно із зупиненням/скасуванням чинності Конвенції про відносини; ...

3. Однак залишатимуться чинними такі положення Конвенції про вреґулювання:

...

Розділ шостий:

Пункти 1 і 3 статті 3

...»

36. Політичне об'єднання Федеративної Республіки Німеччини та Німецької Демократичної Республіки відбулося 3 жовтня 1990 року, коли п'ять земель *(Länder)*, відновлених у НДР, було приєднано до ФРН (згідно зі статтею 23 Основного закону).

F. Міжнародне приватне право Німеччини

37. Другий розділ «вступного» закону до Цивільного кодексу *(Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch)*, у редакції, чинній на час, який розглядається у справі (з поправками, внесеними *Gesetz zur Neuregelung des Internationalen Privatrechts* від 25 липня 1986 року, Федеральний вісник, 1986, I, с. 1142), містив статутні норми міжнародного приватного права Німеччини, які стосувалися прав фізичних осіб, а також норми щодо юридичних операцій, сімейного права та спадкового права. Цей закон не містив статутних положень стосовно майнових питань і до набрання чинності Законом 1999 року про міжнародне приватне право (*Gesetz zum internationalen Privatrecht für ausservertragliche Schuldverhältnisse und für Sachen*, 21 травня 1999 року (Федеральний вісник, 1999, I, с. 1026), яким було внесено поправки до розділу 2 «вступного» закону до Цивільного кодексу), суди Німеччини застосовували звичаєве право, тобто норму *lex rei sitae* (закон місцезнаходження майна). Згідно зі статтею 6 «вступного» закону до Цивільного кодексу, юридичні положення іноземної держави не можуть застосовуватися, якщо їхнє застосування призводить до результату, несумісного з основними принципами німецького права *(ordre public)*.

ЩОДО ПРАВА

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

38. Заявник скаржився на порушення пункту 1 статті 6, у якому сказано:

«Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків… має право на справедливий і відкритий розгляд …судом…»

39. Його скарги стосувалися права на доступ до суду та стверджуваної несправедливості судового провадження у Федеральному конституційному суді.

А. Застосовність пункту 1 статті 6 Конвенції

40. Суд бере до уваги, що зазначене провадження в німецькому суді стосувалося вимоги заявника про реституцію картини, яка належала його покійному батькові, колишньому монархові Ліхтенштейну, і яку конфіскувала колишня Чехословаччина в 1946 році. Заперечуючи, зокрема, чинність згаданої експропріації, заявник стверджував, що як спадкоємець він є власником зазначеної картини.

Уряд не заперечував, що це провадження стосувалося «вирішення питання щодо його цивільних прав». У контексті зазначеного та зважаючи на те, що арґументи сторін у справі зосереджуються навколо питання, чи було дотримано пункт 1 статті 6, Суд виходитиме з того, що цей пункт у справі застосовний.

В. Право доступу до суду

1. Арґументи сторін, які взяли участь у розгляді в Суді

а. Заявник

41. Заявник стверджував, що рішення німецьких судів, якими його позов було оголошено неприйнятним на підставі пунктів 1 і 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання, позбавили його доступу до суду.

За словами заявника, тлумачення німецькими судами Конвенції про врегулювання в цій справі суперечило міжнародному праву і, отже, становило порушення ЄКПЛ.

На його думку, конфіскація майна Ліхтенштейну органами влади колишньої Чехословаччини жодним чином не може вважатися конфіскацією «майна Німеччини за кордоном», про яке йдеться в пункті 1 статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання. Висновок Братиславського адміністративного суду в 1951 році стосовно батька заявника як глави суверенної держави Ліхтенштейну, про «загальновідомість» його «німецького етнічного походження», був незрозумілим.

Посилаючись на суверенітет Ліхтенштейну та його нейтралітет під час Другої світової війни, заявник також зазначає, що суди Німеччини безпідставно припустили, що майно, яке належало батькові заявника, було конфісковано «з метою репарації». Чехословаччина ніколи не пред'являла свій репараційний рахунок згідно з Паризькою репараційною угодою 1946 року, в якому конфісковане майно Ліхтенштейну класифікувалося як «майно Німеччини за кордоном». Ніщо не свідчить

про те, що Конвенція про вреґулювання мала виправдовувати конфіскаційні заходи щодо майна нейтральних держав і що її слід було тлумачити у спосіб, який суперечив праву нейтралітету.

Нарешті, згідно з міжнародним звичаєвим правом, конфіскацію творів мистецтва заборонено.

b. Уряд

42. Уряд стверджує, що зазначене положення в Конвенції про вреґулювання було необхідним для відновлення спершу часткового і пізніше повного суверенітету Німеччини, а також забезпечення визнання німецької власності. Суверенітет було надано Федеративній Республіці за принципом *ex nunc*, а виключення юрисдикції Німеччини мало на меті усунення можливості оскарження, на підставі зворотної сили закону, наказів та заходів союзників, які мали місце під час окупації Німеччини.

Уряд зазначав, що Німеччина не мала ніякого впливу ні на порядок позбавлення майна, ні на організацію майнових відносин у колишній Чехословаччині та державах, які стали її правонаступниками. Виключення юрисдикції Німеччини, запроваджене Конвенцією про вреґулювання, а згодом передбачене угодою від 27 та 28 вересня 1990 року, після Договору «два плюс чотири», ані зашкодило, ані торкнулося де-факто повноваження розпоряджатися майном. Принаймні про це свідчила велика кількість справ, у яких майно залишилося в межах території колишньої Чехословаччини. Зазначене положення мало наслідки лише процедурного характеру і не передбачало будь-якої кваліфікації конкретних конфіскаційних заходів. Крім того, виключалася лише юрисдикція Німеччини, а не можливість учинення позовів про відшкодування в іноземних судах. Зокрема, заявникові ніщо не заважало вчинити позов у судах Чехії або Словаччини з вимогою реституції майна, конфіскованого в 1946 році. Нарешті, законодавче реґулювання та міжнародний обов'язок можуть здійснюватися стосовно звичайного перебігу лише подій, а не виняткових ситуацій.

Уряд також стверджував, що суди Німеччини навели докладні і зрозумілі підстави для своїх рішень. Питання про те, чи було їхнє тлумачення статті 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання правильним в окремій справі, є недоречним. Принаймні, зважаючи на підстави, наведені Братиславським адміністративним судом для свого рішення, припущення судів Німеччини, що це майно конфісковано як майно Німеччини з метою репарації у більш загальному сенсі, не було свавільним і мало свої підстави. Відповідні положення Указу Бенеша № 12 не змішували поняття громадянства і національності чи «етнічного походження», такий критерій також вживається в конфіскаційних законах інших східноєвропейських держав та в німецькому законодавстві.

2. Оцінка Суду

a. Загальні принципи

43. По-перше, Суд нагадує, що пункт 1 статті 6 ґарантує кожному право на можливість учинення в суді чи органі з розгляду скарг будь-якого позову стосовно його цивільних прав та обов'язків. У такий спосіб ця стаття передбачає «право на суд», з якого право доступу, тобто право вчиняти позов у суді з цивільних справ, становить лише один аспект (див. рішення у справі «Ґолдер проти Сполученого Королівства» *(Golder v. the United Kingdom)* від 21 лютого 1975 року, серія A, № 18, с. 18, п. 36, та у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини» *(Waite and Kennedy v. Germany)* [GC], № 26083/94, п. 50, ECHR 1999-I).

44. Право на доступ до суду, ґарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, не є абсолютним і може підлягати обмеженню; такі обмеження допускаються з огляду на те, що за своїм характером право доступу потребує реґулювання з боку держави. У цьому відношенні Високі Договірні Сторони користуються певними межами свободи розсуду, хоча остаточне рішення про те, чи було дотримано вимог Конвенції, має виносити Суд. Суд повинен переконатися, що застосовані обмеження не звужують чи не зменшують залишені особі можливості доступу до суду в такий спосіб або до такої міри, що це вже спотворює саму суть цього права. Крім того, обмеження суперечитиме пункту 1 статті 6, якщо воно не ставить законної мети і якщо не забезпечено відповідного пропорційного співвідношення між застосованими засобами та поставленою метою (див. згадане вище рішення у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини», п. 59; рішення у справі «Т. Р. та К. М. проти Сполученого Королівства» *(T.P. and K.M. v. the United Kingdom)* [GC], № 28945/95, п. 98, ECHR 2001; а також у справі «Z. та інші проти Сполученого Королівства» *(Z. and Others v. the United Kingdom)* [GC], № 29392/95, п. 93, ECHR 2001).

Якщо дане обмеження відповідає таким принципам, то воно не становить порушення статті 6.

45. У цьому контексті необхідно нагадати, що Конвенція покликана ґарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а права практичні та ефективні. Це є особливо актуальним стосовно права доступу до суду, з огляду на те провідне місце, яке право на справедливий судовий розгляд посідає в демократичному суспільстві (див. згадане вище рішення у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини», п. 67).

46. По-друге, що стосується відповідальності Високих Договірних Сторін за Конвенцією, Суд зазначає, що стаття 1 вимагає від них «ґарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в [цій] Конвенції».

Стаття 1 не передбачає розмежування між видами норм чи заходів, які розглядаються, і не виключає можливості розгляду будь-якої частини «юрисдикції» Високої Договірної Сторони на предмет дотримання

Конвенції (див. рішення у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» *(United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey)* від 30 січня 1998 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-I, с. 17–18, п. 29).

47. Таким чином, відповідальність не знімається з Високої Договірної Сторони навіть після того, як вона взяла на себе договірні зобов'язання після набрання чинності Конвенцією або її протоколами стосовно цієї Сторони (див., *mutatis mutandis*, «Метьюз проти Сполученого Королівства» *(Matthews v. the United Kingdom)* [GC], № 24833/94, п. 29, 32–34, ECHR 2000-I).

48. З цього приводу Суд нагадує, що в разі якщо держава засновує міжнародні організації з метою здійснення чи зміцнення свого співробітництва у певних сферах діяльності і якщо вона наділяє такі організації певною компетенцією та імунітетом, це може мати наслідки для захисту основних прав. Однак було б несумісним із предметом та метою Конвенції, якби Висока Договірна Сторона звільнялася таким чином від своєї відповідальності за Конвенцією стосовно сфери діяльності, на яку поширюється компетенція організації. Щоб з'ясувати, чи дозволяє Конвенція надати міжнародній організації імунітет від національної юрисдикції, необхідно встановити, чи існували прийнятні альтернативні засоби для ефективного захисту прав за Конвенцією (див. згадане вище рішення у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини», п. 67–68).

49. По-третє, Суд знову наголошує на основоположних принципах, встановлених його практикою щодо тлумачення та застосування національного права.

Хоча, як вимагає стаття 19 Конвенції, Суд зобов'язаний забезпечувати додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією, до його функції не входить розгляд стверджуваних помилок, допущених національними судами при вирішенні питань факту чи права, якщо ці помилки не становлять порушення ґарантованих Конвенцією прав та свобод.

50. Крім того, саме національні органи, зокрема суди, мають тлумачити і застосовувати національне право. Це також стосується випадків, коли національне право посилається на загальне міжнародне право чи міжнародні угоди. Роль Суду обмежується з'ясуванням того, чи відповідають Конвенції наслідки такого тлумачення (згадане вище рішення у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини», п. 54; та як останній прецедент — «Стрелец, Кесслер та Кренц проти Німеччини» *(Streletz, Kessler and Krenz v. Germany)* [GC], № 34044/96, 35532/97, 44801/98, п. 49, ECHR 2000).

b. Застосування наведених вище принципів до цієї справи

51. У цій справі заявник, як спадкоємець покійного батька, обґрунтовуючи свій майновий позов, стверджував, що картина не підлягала

експропріації в колишній Чехословаччині і що в будь-якому разі така експропріація не мала законної сили і була порушенням основних принципів права (*ordre public*) Федеративної Республіки Німеччини. Суди Німеччини не розглядали ці арґументи як такі, що мають стосунок до німецьких норм міжнародного приватного права та суті його майнового позову. Зосередившись натомість на питанні, чи виключає стаття 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання юрисдикцію Німеччини, вони вирішили, що позов заявника неприйнятний з огляду на закон. Федеральний суд юстиції та Федеральний конституційний суд відмовилися прийняти його позов до розгляду.

52. Суд зауважує, що тим самим заявника було позбавлено права на вирішення майнового позову з огляду на застосування норм міжнародного приватного права. Суд має з'ясувати, чи дозволяв пункт 1 статті 6 судам Німеччини обмежити право заявника на доступ до суду для того, щоб забезпечити чинність норм міжнародної угоди, яка виключала юрисдикцію Німеччини щодо «заходів, які було вжито або буде вжито, зокрема стосовно майна Німеччини за кордоном чи іншої власності, конфіскованої з метою репарації чи реституції».

53. Спочатку Суд повинен з'ясувати, чи мало це обмеження як таке законну мету.

54. Суд передусім зауважує, що Федеративна Республіка Німеччини, ратифікуючи 5 грудня 1952 року Конвенцію, ще залишалася окупованою країною, верховну владу в якій здійснювали чотири держави: Франція, Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство та Радянський Союз. 3 вересня 1953 року, коли Конвенція набрала чинності, ця загальновідома ситуація ще існувала.

Конвенція про вреґулювання була однією з низки угод, підписаних Францією, Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством та Федеративною Республікою Німеччини у 1952 році; до неї було внесено поправки згідно з п'ятьма додатками до Протоколу про припинення окупаційного режиму у Федеративній Республіці Німеччини, підписаними 23 жовтня 1954 року (див. пункти 24–28 вище).

Згідно з додатком І, який вносив поправки до Конвенції про відносини, держави, які здійснювали окупаційний режим у Західній Німеччині, припинили цей режим, скасували акт про окупацію та ліквідували управління своїх уповноважених в землях Німеччини. Таким чином, Федеративній Республіці Німеччини було надано «повний статус суверенної держави стосовно її внутрішньої і зовнішньої політики». Однак держави-переможці зберігали свої права «стосовно Берліна та Німеччини загалом, включаючи об'єднання Німеччини та мирне вреґулювання», і іноземні війська й далі залишалися у Федеративній Республіці Німеччини. Окреме положення передбачало чинність прав та обов'язків, встановлених окупаційною владою або під час її правління, а також

чинність, остаточність і забезпеченість правовою санкцією прийнятих нею судових рішень та ухвал.

55. Суд визнає, що, обговорюючи умови Конвенції про врегулювання та пов'язаних з нею угод, Федеративна Республіка Німеччини не домовлялася про передання компетенції або обмеження суверенітету в питаннях юрисдикції, яку вона вже дістала. Навпаки, вона домовлялася про передання їй суверенної влади і про припинення дії окупаційного режиму (див., *mutatis mutandis, Eur. Commission HR, Appl. No. 235/56, Dec. 10.6.1958, Yearbook 2, pp. 257 et seq., at p. 300;* див. також *No. 6231/73, Dec. 28.5.1975, DR 2, p.72*).

56. Суд погоджується, що після Другої світової війни Федеративна Республіка Німеччини не мала можливості заперечувати проти наміру трьох держав виключити можливість перегляду німецькими судами законності конфіскаційних заходів щодо майна Німеччини за кордоном або встановити інші обмеження на юрисдикцію Німеччини згідно з Конвенцією про врегулювання.

У цьому контексті Суд додав, що в переговорах брали участь не лише Договірні держави. Стосовно Сполучених Штатів Америки Федеративна Республіка Німеччини не могла послатися на будь-які зобов'язання за Конвенцією.

57. Суд бере до уваги, що такою ситуація залишалася до 1990 року, коли з огляду на розвиток внутрішніх подій у Німеччині, які вели до її об'єднання, чотири держави почали переговори, які завершилися Договором про остаточне врегулювання стосовно Німеччини, що був підписаний 12 вересня 1990 року і набрав чинності 15 березня 1991 року. Стаття 7 цього так званого Договору «два плюс чотири» передбачала припинення чинності прав і обов'язків чотирьох держав стосовно Берліна та Німеччини загалом, а також надання повного суверенітету об'єднаній Німеччині. Додаткова угода від 28 вересня 1990 року між трьома державами та Федеративною Республікою Німеччини передбачала зупинення чинності Конвенції про відносини та Конвенції про врегулювання, залишаючи чинними певні положення Конвенції про врегулювання, включаючи, зокрема, статтю 3 розділу 6.

58. Суд визнає, що через півсторіччя після закінчення Другої світової війни, коли питання остаточного врегулювання стосовно Німеччини та об'єднання двох німецьких держав було майже вирішено, статус Федеративної Республіки Німеччини не змінився. У переговорах з трьома державами Федеративна Республіка Німеччини мусила погодитися, що це конкретне обмеження стосовно її юрисдикції не скасовується.

59. На погляд Суду, виключення юрисдикції Німеччини згідно зі статтею 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання є наслідком особливого статусу Німеччини відповідно до міжнародного публічного права після Другої світової війни. Лише завдяки «паризьким угодам» 1954

року стосовно Федеративної Республіки Німеччини та Договору 1990 року про остаточне врегулювання стосовно Німеччини у Федеративній Республіці було припинено окупаційний режим і їй надано статус суверенної держави щодо внутрішньої і зовнішньої політики об'єднаної Німеччини. За таких особливих обставин обмеження доступу до суду Німеччини, як наслідок Конвенції про врегулювання, мало законну мету.

60. Дійшовши цього висновку, Суд далі розглядає, яким чином зазначене положення розтлумачено і застосовано у справі заявника.

61. Згідно з висновком судів Німеччини, оголошення позову заявника неприйнятним через відсутність у Німеччини юрисдикції задовольняло умови статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання.

Кельнський реґіональний суд зазначив, що згадане положення виключало будь-яку можливість перегляду судами Німеччини законності заходів, яких вживали стосовно майна Німеччини за кордоном та іншого майна, конфіскованого з метою репарації чи реституції, або у зв'язку зі станом війни чи на підставі конкретних угод. Розглядаючи арґумент заявника про те, що це положення не застосовувалося, оскільки йшлося про заходи, вжиті щодо майна Німеччини за кордоном, а його батько ніколи не був громадянином Німеччини, реґіональний суд, погоджуючись із тим, що батько заявника ніколи не був громадянином Німеччини, визнав висновок держави, яка здійснила конфіскацію, остаточним. Органи влади колишньої Чехословаччини експропріювали цю картину як один із предметів сільськогосподарського майна, керуючись положеннями Указу Бенеша № 12 і вважаючи батька заявника «особою німецької національності». Кельнський апеляційний суд підтвердив, що, оскільки стаття 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання виключала можливість судового оскарження конфіскаційних заходів, які вживалися на підставі законів стосовно майна ворога, вона мала застосовуватися у світлі закону держави, яка здійснювала цю експропріацію.

Федеральний конституційний суд визнав, що таке тлумачення цього положення цивільними судами не було свавільним і не підлягало оскарженню у світлі конституційного права Німеччини.

62. Суд зазначає, що стаття 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання виключала юрисдикцію Німеччини у зв'язку з позовами проти «заходів,... яких було вжито стосовно майна Німеччини за кордоном або іншої власності, конфіскованої з метою репарації». Скасовуючи окупаційний режим, три держави, таким чином, ухвалили, що суверенні права Федеративної Республіки Німеччини, передані їй згідно з Конвенцією про врегулювання, обмежуються в питаннях реституції. Якщо взяти до уваги предмет і мету Конвенції про врегулювання та її політичне підґрунтя, тоді висновок судів Німеччини про те, що логіка цієї системи виключала будь-яку можливість розгляду законності конфіскаційних заходів, що їх з метою репарації вживали три держави або інші союзницькі країни, не здається безпідставним.

63. У цій справі суди Німеччини мали у своєму розпорядженні низку фактів, які свідчили, що органи влади колишньої Чехословаччини, здійснюючи конфіскацію картини як частину сільськогосподарського майна батька заявника, проводили захід, який стосувався «майна Німеччини за кордоном або іншої власності, конфіскованої з метою репарації». Зокрема, цю власність було конфісковано на виконання Указу № 12 про «конфіскацію та прискорення розподілу сільськогосподарського майна німецьких та угорських осіб і тих, хто вчинив зраду та діяв як ворог чехословацького народу». Крім того, під час провадження у Братиславському адміністративному суді адміністративні органи колишньої Чехословаччини дали зрозуміти, що вони вважають батька заявника особою німецької національності у тому розумінні, яке міститься в цьому указі.

64. У зв'язку з цим Суд зауважує, що суди Німеччини не були зобов'язані з'ясовувати, чи був адекватним критерій, застосування якого при розгляді справи в Братиславському адміністративному суді призвело до ухвалення ним згаданого рішення в листопаді 1951 року, зокрема, чи був він адекватним у світлі ґарантій Конвенції (див., *mutatis mutandis,* рішення у справі Дрозда та Янушека *(Drozd and Janousek)* від 26 червня 1992 року, серія A, № 240, с. 34, п. 110).

65. Виходячи з цих висновків та беручи до уваги обмеженість наглядової функції Суду в цій справі (див. пункти 49–50 вище), не можна стверджувати, що тлумачення статті 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання судами Німеччини не відповідало попередньому німецькому прецедентному праву або що його застосування було явно помилковим чи таким, що призвело до необ'єктивних висновків.

66. Крім того, з'ясовуючи, чи відповідало обмеження доступу заявника до судів Німеччини принципам, встановленим практикою Суду (див. пункти 44–48 вище), Суд приділяє особливу увагу характерові майнових позовів заявника стосовно зазначеної картини. Органи влади колишньої Чехословаччини експропріювали її в 1946 році як предмет сільськогосподарського майна батька заявника в колишній Чехословаччині. Картина залишилася на території згаданої держави і згодом — на території Чеської Республіки. Як зазначив Уряд, для великої кількості справ, у яких майно залишилося на території держави, що провела експропріацію, виключення юрисдикції Німеччини не мало ніякого значення. Фактичним місцем розв'язання спорів навколо таких конфіскаційних заходів були спочатку суди колишньої Чехословаччини, а пізніше — суди Чеської Республіки або Словацької Республіки. Фактично, 1951 року батько заявника скористався можливістю оскарження експропріації, про яку йде мова, у Братиславському адміністративному суді (див. пункт 12 вище).

67. Суд визнає, що для заявника перспектива вчинення позову у Федеративній Республіці Німеччини з метою оскарження чинності і

законності конфіскаційних заходів, ужитих колишньою Чехословаччиною ще до існування Федеративної Республіки Німеччини на підставі її Конституції 1949 року, була віддаленою і малоймовірною. І лише в 1991 році, коли муніципалітет м. Кельна отримав картину від Чеської Республіки під позику, заявник учинив позов у судах Німеччини і вони застосували статтю 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання. Це унеможливило одержання заявником рішення судів Німеччини, згідно з принципами міжнародного приватного права Німеччини, стосовно його майнового позову і, зокрема, його твердження про те, що конфіскаційні заходи 1946 року становили порушення основних принципів права Німеччини *(ordre public)* (див. пункти 15 та 34 вище).

68. Крім того, згаданими вище факторами — особливий статус Федеративної Республіки Німеччини у світлі міжнародного публічного права після Другої світової війни та випадковий зв'язок між фактичною підставою позову заявника та юрисдикцією Німеччини — ця справа відрізняється від справи «Вайт і Кеннеді проти Німеччини» (див. пункт 48 вище) стосовно передання компетенції міжнародній організації — справи, у якій Суд вважав важливим встановити, чи існували прийнятні альтернативні засоби для ефективного захисту прав за Конвенцією.

69. З огляду на зазначене вище, Суд вважає, що інтерес заявника у вчиненні позову у Федеративній Республіці Німеччини не був достатнім для того, щоб переважити нагальні суспільні інтереси відновлення суверенітету та об'єднання Німеччини. Отже, рішення судів Німеччини, яким позов заявника про повернення майна було оголошено неприйнятним, не можна вважати непропорційним до поставленої законної мети, тобто саму суть «права заявника на доступ до суду», визначену в прецедентному праві Суду, ці суди не спотворили (див. пункти 43–44 вище).

70. Із цього випливає, що ґарантоване пунктом 1 статті 6 право заявника на доступ до суду порушено не було.

C. Стверджувана несправедливість, допущена при розгляді справи у Федеральному конституційному суді

71. Заявник також стверджує, що під час розгляду його справи у Федеральному конституційному суді не було забезпечено справедливого слухання, ґарантованого пунктом 1 статті 6.

72. Заявник стверджує, що для судів Німеччини було надзвичайно важливим знати, чи залишалася стаття 3 Конвенції про врегулювання чинною надалі, якщо брати до уваги Договір «два плюс чотири» та Угоду від 27/28 вересня 1990 року. Відхиляючись від висновку Кельнського апеляційного суду, Федеральний конституційний суд, ухвалюючи своє рішення, уперше виходив із припущення, що договори трьох західних союзників стосовно окупаційного режиму становили інший правовий порядок, не залежний від закону чотирьох держав, і послався на юридичний статус західних союзників, який ще не обговорювався.

73. Уряд вважає, що Кельнський апеляційний суд уже детально розглянув історію і навів тлумачення Договору «два плюс чотири» та Угоди від 27/28 вересня 1990 року. На думку Уряду, вирішальним чинником є те, що апеляційний суд уже доводив, що згаданий Договір ще не означає скасування Конвенції про врегулювання як закону трьох держав. Федеральний конституційний суд лише підтвердив цей юридичний висновок — який, таким чином, не був для заявника несподіваним — та підсилив юридичну арґументацію стосовно нього. Крім того, Конституційний суд не посилався на зауваження, з якими заявника не ознайомлювали. Навпаки, для того щоб встановити, яким був юридичний висновок держав — учасниць Договору, своїм тлумаченням зазначених договорів він намагався знайти підтвердження своєї власної правової позиції.

74. Суд встановив, що заявник скористався перевагами змагального судового процесу у Федеральному конституційному суді і мав змогу навести арґументи, які, на його думку, були доречними у справі (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Апех Ільдезеттеінек Севетшеґе, Іваній Ротх та Сердахелій проти Угорщини» *(Apeh Üldözötteinek Szövetsége, Ványi Róth and Szerdahelyi v. Hungary)* від 5 жовтня 2000 року, № 32367/96, п. 39, ECHR 2000-X).

75. Суд погоджується з думкою Уряду про те, що висновки Федерального конституційного суду ґрунтувалися на результатах міжнародних переговорів та випливали із змісту міжнародних угод, тобто обставин, які були вже відомі заявникові і були предметом спору в суді. Ці висновки підтвердили висновок суду нижчого рівня про те, що пункти 1 і 3 статті 3 розділу 6 Конвенції про врегулювання не були скасовані Договором про остаточне врегулювання стосовно Німеччини.

76. У підсумку, Суд встановив відсутність будь-яких фактів, які свідчили б про несправедливість порядку ведення згаданого судового провадження.

D. Висновок

77. Отже, порушення пункту 1 статті 6 у цій справі допущено не було.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ № 1

78. Заявник скаржився, що рішення німецьких судів, якими його позови про повернення йому права власності на картину Пітера ван Лаєра *«Szene an einem römischen Kalkofen»* були оголошені неприйнятними, а також повернення цієї картини до Чеської Республіки порушили його право власності. Він посилався на статтю 1 Протоколу № 1, в якій зазначено:

> «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше

як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

79. У своєму поданні заявник стверджував, що повернення цієї картини до Чеської Республіки становило незаконне втручання в його «існуюче майно». Конфіскація згаданої картини колишньою Чехословаччиною на підставі Указу Бенеша № 12 була незаконною і не має юридичної сили. Його батько не був ані «німцем», ані «ворогом чехословацького народу», про яких ідеться в цьому указі. На думку заявника, конфіскація суперечила нормам міжнародного публічного права і, отже, не повинна була залишатися чинною. З цього приводу він послався на арґументацію Суду у справі «Лоїзіду проти Туреччини» *(Loizidou v. Turkey)* (рішення у справі (по суті) від 18 грудня 1996 року, *Reports* 1996-VI). Заявник вважає, що арґументи Уряду на підтримку чинності такої незаконної конфіскації суперечать попередній практиці Німеччини, спрямованій на невизнання конфіскаційних заходів, вжитих на підставі указів президента Бенеша. Він також посилається на ухвали Конституційного суду Чехії, згідно з якими зазначені конфіскаційні заходи не мають юридичної сили, оскільки у час проведення конфіскацій органи влади колишньої Чехословаччини встановлювали «німецьке етнічне походження» власника без жодних підстав.

80. Уряд стверджував, що згадана конфіскація і, зокрема, фактичне позбавлення батька заявника згаданого майна були здійснені колишньою Чехословаччиною у 1946 році. Ніяких угод про обговорення можливості реституції стосовно цих та інших подібних конфіскаційних заходів колишня Чехословаччина та держави, які стали її правонаступниками, не укладали.

Таким чином, у 1991 році, коли згадана картина опинилася в Німеччині, у заявника вже не могло бути якогось законного сподівання стосовно здійснення права власності. Крім того, якщо за міжнародним правом конфіскація незаконна, це не означає, що вона є нечинною, і достатніх підстав піддавати сумніву чинність проведеної конфіскації картини не було.

81. Суд бере до уваги, що скарга заявника, подана з посиланням на статтю 1 Протоколу № 1, не стосується первісної конфіскації картини, проведеної органами влади колишньої Чехословаччини 1946 року. У цьому провадженні заявник скаржиться, що, оскільки він при провадженні, порушеному в 1992 році в судах Німеччини, не домігся рішення по суті його позову про повернення в його власність зазначеної

картини, її зрештою було повернуто до Чеської Республіки. Отже, принцип *ratione temporis* не виключає юрисдикції Суду розглядати цей аспект заяви (див. «Мальхоус проти Чеської Республіки» *(Malhous v. the Czech Republic)* (ухв.), № 33071/96, 13 грудня 2000 року, ECHR 2000-XII).

82. Заявник може стверджувати про наявність порушення статті 1 Протоколу № 1 лише тією мірою, якою оскаржені рішення стосуються його «майна» в контексті цього положення.

83. Суд нагадує, що, згідно з усталеною практикою органів Конвенції, «майно» може являти собою «існуюче майно» або засоби, включаючи право вимоги, відповідно до якого заявник може стверджувати, що він має принаймні «законне сподівання» стосовно ефективного здійснення права власності. На відміну від цього, надія на визнання подальшої чинності старого права власності, ефективне здійснення якого було неможливим уже тривалий час, не може вважатися «майном» у розумінні цього терміна, яке випливає зі змісту статті 1 Протоколу № 1, як ним не може вважатися умовне право вимоги, чинність якого припиняється внаслідок невиконання даної вимоги (див. перелік відповідних принципів у згаданому вище рішенні у справі Мальхоуса та подальші посилання, зокрема на прецедентне право Комісії).

84. У цій справі заявник учинив позов у судах Німеччини, вимагаючи повернення у власність картини, яка раніше належала його батькові. Він піддав сумніву чинність експропріації, яку провели органи влади колишньої Чехословаччини, при цьому його головним арґументом було те, що цей захід, за його словами, вжито всупереч умовам Указу Бенеша № 12 та нормам міжнародного публічного права.

85. Що стосується цього попереднього питання, Суд зауважує, що експропріацію здійснили органи влади колишньої Чехословаччини у 1946 році, правомірність якої підтвердив Братиславський адміністративний суд у 1951 році, тобто до 3 вересня 1953 року — дати набрання чинності Конвенцією, і до 18 травня 1954 року — дати набрання чинності Протоколом № 1. Отже, згідно з принципом *ratione temporis*, Суд не має юрисдикції розглядати обставини цієї експропріації або породжені нею наслідки, наявні до цього часу (див. згадане вище рішення у справі «Мальхоус проти Чеської Республіки» (ухв.) та прецедентне право Комісії — наприклад, «Меєр та інші проти Німеччини» *(Mayer and Others v. Germany)*, заяви № 18890/91, 19048/91, 19342/92 та 19549/92, ухвалу Комісії від 4 березня 1996 року, *Decisions and Reports* 85, с. 5–20).

Суд також зазначає, що за цих обставин немає жодних підстав вважати, що й далі має місце порушення Конвенції, вину за яке можна було б поставити Федеративній Республіці Німеччини і яке могло мати наслідки стосовно часових обмежень юрисдикції Суду (див., *a contrario*, згадане вище рішення у справі «Лоїзіду проти Туреччини» (по суті), с. 2230, п. 41).

Після зазначеного заходу батько заявника і сам заявник не мали змоги здійснити будь-яких прав власності стосовно цієї картини, яка перебувала в Управлінні захисту історичних пам'яток м. Брно у Чеській Республіці.

За цих обставин заявник, як спадкоємець свого батька, не може, для цілей статті 1 Протоколу № 1, вважатися особою, яка зберегла право власності чи право вимагати реституції від Федеративної Республіки Німеччини, яке могло б становити «законне сподівання», у розумінні, що випливає з прецедентного права Суду.

86. З огляду на це, рішення судів Німеччини та повернення після цього картини до Чеської Республіки не можна вважати втручанням у право власності заявника, яке ґарантується статтею 1 Протоколу № 1 (див. пункт 78 вище).

87. Отже, Суд доходить висновку, що порушення статті 1 Протоколу № 1 допущено не було.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ

88. Заявник скаржився, що він зазнав дискримінації, яку було вчинено з огляду на те, що він є громадянином Ліхтенштейну, і яка суперечить статті 14, в якій зазначено:

> «Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, ґарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин».

89. Заявник у своєму поданні зазначав, що хоча, для цілей Конвенції про вреґулювання, органи влади Німеччини вважали майно його батька в колишній Чехословаччині «майном Німеччини за кордоном», закон Німеччини про «вирівнювання тягаря відповідальності» не поширювався на збитки громадян нейтральних держав. На його думку, не може бути жодних підстав для різних підходів до питання компенсації громадянам Німеччини та іноземним громадянам за збитки через репарацію. До того ж Уряд не міг посилатися на те, що твори мистецтва не підлягають компенсації, адже він уже визнав факт конфіскації згаданої картини, який, на думку Уряду, становив порушення міжнародного публічного права.

90. Уряд стверджував, що, оскільки стаття 1 Протоколу № 1 не застосовна в цій справі, підстав для наявності порушення статті 14 немає. У будь-якому разі, передбачати в законі про компенсацію за збитки, понесені через репараційні заходи тощо, таку саму компенсацію і для іноземних громадян, які постраждали внаслідок заходів, спрямованих проти майна Німеччини за кордоном, необхідності не було, оскільки

Німеччина, згідно з наданою їй свободою розсуду, мала право надати конкретну соціальну допомогу своїм громадянам. Громадяни інших країн могли скористатися юридичним та дипломатичним захистом з боку своєї держави. Так чи інакше, Закон про збитки внаслідок репарації не передбачав компенсації у зв'язку з втратою творів мистецтва чи художніх колекцій. До того ж строк для вчинення позовів про відшкодування сплинув 31 грудня 1974 року.

91. Як Суд уже логічно підсумовував, стаття 14 Конвенції доповнює інші матеріально-правові положення Конвенції та її протоколів. Ця стаття не існує сама по собі, оскільки застосовується виключно щодо «здійснення прав і свобод», ґарантованих цими положеннями. Хоча застосування статті 14 не означає, що вже було допущено порушення цих положень — і до цієї міри вона автономна, — її можна застосувати лише тоді, коли факти, які розглядаються, підпадають під сферу застосування одного чи кількох таких положень (див. рішення у справі «Єврейське літургійне об'єднання "Ча'аре Шалом Ве Цедек" проти Франції» *(Jewish liturgical association Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France)* [GC], № 27417/95, п. 86, ECHR 2000-VII).

92. Суд уже встановив вище, що факти, які оскаржував заявник, посилаючись на статтю 1 Протоколу № 1, а саме — ухвали судів Німеччини та повернення картини до Чеської Республіки, не становлять втручання в будь-яке з його прав, ґарантованих цим положенням. Отже, заявник не має права стверджувати, що в цьому відношенні він зазнав дискримінації при здійсненні своїх прав власності (див. рішення у справі Маркса *(Marckx)* від 13 червня 1979 року, серія A, № 31, с. 23, п. 50).

93. Суд бере до уваги, що заявник стверджував про факт дискримінації, посилаючись на Закон про збитки внаслідок репарації, який визнавав лише компенсаційні вимоги громадян Німеччини або, за особливих обставин, осіб німецького походження і не передбачав компенсації іноземним громадянам.

Однак Конвенція не ґарантує права на компенсацію за шкоду, першопричина якої не становить порушення Конвенції (див. згадане вище рішення у справі Меєра та інших, с. 18).

94. Отже, стаття 14 у цій справі не застосовується, тому Суд постановляє, що в цій справі її порушення немає.

На цих підставах Суд одноголосно

1. *Постановляє,* що порушення пункту 1 статті 6 Конвенції допущено не було.

2. *Постановляє,* що порушення статті 1 Протоколу № 1 допущено не було.

3. *Постановляє,* що порушення статті 14 Конвенції допущено не було.

Вчинено англійською та французькою мовами і повідомлено на відкритому слуханні у Палаці прав людини в Страсбурзі 12 липня 2001 року.

Елізабет Палм, *голова*

Мікеле де Сальвія, *Юрисконсульт, в.о. Секретаря Суду*

Відповідно до пункту 2 статті 45 Конвенції та пункту 2 правила 74 Реґламенту Суду, до цього рішення додаються такі окремі думки:

— окрема думка судді Ґ. Ресса, до якого приєднався суддя Жупанчич, що збігається з позицією більшості;

— окрема думка судді Ж.-П. Коста, що збігається з позицією більшості.

E. P.

M.d.S.

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ Ґ. РЕССА, ДО ЯКОГО ПРИЄДНАВСЯ СУДДЯ ЖУПАНЧИЧ, ЩО ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ

Якщо заявник мав доказові підстави для заяви про наявність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, тоді рішення судів Німеччини не приймати таку заяву до розгляду, з посиланням на те, що його позов виключається з огляду на чинність статті 3 Конвенції про вреґулювання, становили позбавлення права на суд *(déni de justice)*. Така норма Конвенції про вреґулювання порушувала саму суть права доступу до суду, і тому, на мою думку, навіть не постає питання стосовно того, чи можна вважати, що такий вид обмеження забезпечує належне співвідношення між застосованими засобами та поставленою метою. Через цю норму Конвенції про вреґулювання ґарантія доступу до суду фактично виявляється теоретичною та ілюзорною. За Конвенцією про вреґулювання, таке право не має практичного і реального значення. Це тому, що три західні держави хотіли виключити будь-яку ймовірність розгляду законності тих чи інших заходів, які вживалися чи то за межами Німеччини, чи то на її території, згідно із законами про конфіскацію майна ворожої Німеччини. Є підстави для висновку, що такі заходи, попри те, на яких підставах їх вживали, не повинні піддаватися сумніву, принаймні судами Німеччини, і що в цьому полягало — і досі полягає — саме значення статті 3 розділу 6 Конвенції про вреґулювання. Оскільки провадження в судах Німеччини було одним із проваджень *rei vindicatio*, питання доступу до суду у зв'язку з позовом про компенсацію за втрату права власності на майно Суд не розглядає.

Однак я повністю погоджуюся з думкою, що порушення пункту 1 статті 6 допущено не було, хоча навів би дещо іншу арґументацію. Окрім наведення у пункті 44 вище обмежень права доступу до суду, Суд мав би зазначити, що обмеження можуть також зумовлюватися особливим правовим статусом Високої Договірної Сторони, з яким опосередковано погодилися всі інші сторони під час ратифікації Конвенції. Як Суд зауважив у пункті 54, Федеративна Республіка Німеччини, ратифікуючи Конвенцію 5 грудня 1952 року, ще залишалася окупованою країною, верховну владу в якій здійснювали чотири держави: Франція, Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство та Радянський Союз. Вона зовсім не була суверенною державою, і, як Суд зазначив у пункті 59, виключення юрисдикції Німеччини згідно з Конвенцією про вреґулювання було наслідком особливого статусу Німеччини відповідно до міжнародного публічного права після Другої світової війни. Перебуваючи під окупаційним режимом, який вважався особливим *(sui generis)*, держава була неспроможна виконати всі вимоги, зокрема ті, що містяться в статті 6 Конвенції. Це мало бути очевидним не тільки для Федеративної Республіки Німеччини, коли 3 вересня 1953 року Конвенція набрала чинності, а й для інших Високих Договірних Сторін на той

час. Особливість статусу Німеччини була такою очевидною, що жодної заяви з цього приводу при поданні ратифікаційної грамоти зроблено не було. Крім того, будь-яке «застереження» з цього приводу не відповідало б вимогам колишньої статті 64 (тепер це стаття 57). Застереження мало ґрунтуватися на конкретних положеннях внутрішньодержавного права. Особливий статус Німеччини був зумовлений її становищем у контексті міжнародного публічного права, згідно з яким вона не мала повного статусу суверенної держави у своїй внутрішній і зовнішній політиці. Якщо Договірні Сторони визнають державу з такими обмеженнями її державного статусу стосовно Конвенції і якщо депозитарій Конвенції, Генеральний секретар Ради Європи, не має заперечень щодо визнання такої держави, тоді можна вважати, що вони не мають жодних заперечень проти укладених пізніше договорів, якими цей обмежений юридичний статус у сфері юрисдикції стосовно певних питань лише підтверджується. Федеративна Республіка Німеччини фактично не має вибору. Щоб повністю відновити свій статус суверенної держави, вона мусила погодитися як у 1954-му, так і в 1990 році на такі обмеження щодо юрисдикції судів Німеччини. Це так, хоча в 1990 році Федеративна Республіка принаймні брала участь у продовженні чинності Конвенції про врегулювання. Таке обмеження стосовно юрисдикції її судів не можна оцінювати за принципом пропорційності, оскільки воно було абсолютним і становило для Федеративної Республіки Німеччини своєрідний форс-мажор.

З'ясовуючи, чи було дотримано принципу пропорційності, Суд посилається головним чином на два додаткові чинники. По-перше, на те, що існувала можливість оскарження даної експропріації в державі, яка її здійснила, у колишній Чехословаччині, і, по-друге, що перспектива оскарження чинності і законності цього заходу у Федеративній Республіці була віддаленою і малоймовірною. Я вважаю, що альтернативні засоби, на які Суд послався, згадуючи рішення у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини» від 18 лютого 1999 року, [GC] № 26083/94, ECHR 1999-I, с. 395 та наступні, с. 411 (п. 68), не можуть бути альтернативними в третій державі. Таким засобом має бути доступ до судів держави-відповідача (див. мою окрему думку щодо позиції більшості у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини», доповідь Європейської комісії з прав людини, там само, с. 426 і далі, с. 427). Другий арґумент, а саме — те, що можливість учинення позову у Федеративній Республіці була малоймовірною, це арґумент, який стосується характеру самого позову і потребує додаткового розгляду. Можливо, в інтересах мистецької виставки необхідно, щоб держава, у якій вона відбувалася, укладала угоду, яка передбачає виключення юрисдикції розгляду таких позовів під час проведення виставки. Таке узгоджене обмеження юрисдикції, пов'язане з віддаленістю можливості позову, можна було б розглянути у світлі загальних суспільних інтересів. Однак Суд і досі поки що не

погоджувався з правомірністю такого конкретно обумовленого обмеження юрисдикції, і розглядати цю справу лише в контексті суспільних інтересів у проведенні мистецьких виставок буде нелегко.

Незважаючи на ці міркування, єдиним переконливим виправданням виключення юрисдикції німецьких судів є особливий міжнародний статус Федеративної Республіки Німеччини. На противагу думці Суду, викладеній у пункті 69, таке виключення юрисдикції Німеччини спотворило саму суть права заявника на доступ до суду, і оцінити таке обмеження за принципом пропорційності неможливо. Це — структурне обмеження ґарантованого пунктом 1 статті 6 права доступу до суду.

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ Ж.-П. КОСТИ, ЩО ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ

Я згоден зі своїми колеґами, що порушення пункту 1 статті 6 Конвенції допущено не було, але моя арґументація відрізняється від арґументації, викладеної в рішенні Суду, і досить схожа на наведену суддею Рессом. На мою думку, важко погодитися з викладеною в пункті 69 точкою зору, що відхилення німецькими судами позову заявника відповідало законній меті, а отже, саму суть права заявника на доступ до суду спотворено не було. Така арґументація змішує разом два підходи, які Комісія і Суд у своїй практиці майже завжди обережно розмежовували як дві різні альтернативи: (прямо або опосередковано виражені) обмеження щодо права на суд відповідають статті 6 лише в разі, якщо вони не обмежують залишеного позивачеві доступу у спосіб чи до тієї міри, якою спотворюється сама суть такого права; крім того, такі обмеження повинні мати законну мету і між використаними засобами та поставленою метою має бути забезпечене розумне співвідношення (див. рішення у справі «Ашінґдейн проти Сполученого Королівства» *(Ashingdane v. the United Kingdom)* від 28 травня 1985 року, серія A, № 93, с. 24–24, п. 57, або у справі «“Леваж Престейшинз Сервісиз” проти Франції» *(Levages Prestations Services v. France)* від 23 жовтня 1996 року, *Reports* 1996-V, с. 1543, п. 40). Я вважаю, що арґументація цього рішення Суду не відповідає ані усталеній практиці, ані логіці. Питання пропорційності постає лише як другорядне — у разі якщо не було порушено саму суть права на суд. На мою думку, висновок про відсутність порушення цього права в даній справі на підставі того, що було забезпечено задовільне співвідношення, є зовсім непереконливим.

Крім того, у цій справі важко стверджувати, що принц постраждав лише через обмеження права доступу до суду. Треба визнати, що його батько вже мав змогу оскаржити в суді колишньої Чехословаччини факт застосування в його справі Указу президента Бенеша, на підставі якого було конфісковано його майно. Однак той позов (до того ж відхилений судом) не вичерпав його прав, ґарантованих статтею 6, у судах Німеччини значною мірою тому, що наступний позов був порушений проти іншого позивача і не стосувався того самого предмета чи підстав для позову. Отже, застосування традиційного принципу *res judicata pro veritate habetur* у цьому випадку було недоречним. Також фактом є те, що суди Німеччини не відмовлялися від розгляду його заяви, про що свідчить видання тимчасової судової заборони, згідно з якою картину негайно конфіскували і вона перебувала під арештом протягом семи з половиною років. З іншого боку, в усіх рішеннях німецьких судів першої та апеляційної інстанцій було зазначено, що позов заявника неприйнятний з огляду на Конвенцію про вреґулювання. Отже, не можна стверджувати, що доступ до судів дав позивачеві змогу домогтися вирішення його прав; суди, про які йдеться, виходили у своїх рішеннях із

відсутності у них юрисдикції за міжнародним договором і не розглядали по суті спір між заявником, який стверджував про своє право власності на картину, та муніципалітетом м. Кельна, який отримав картину під позику від Управління захисту історичних пам'яток м. Брно. Право Ганса-Адама II на доступ до суду виявилося насправді таким обмеженим, що фактично було спотворено «саму суть» цього права.

Якщо такий підхід більшості, яка зробила висновок про відсутність порушення, був неприйнятним, то яка арґументація була б тоді «правильною» (якщо можна вибачити мою нескромність)? Можливо, треба було обміркувати поняття доказового позову. За національним правом Німеччини, з огляду на існування Конвенції про вреґулювання, скарга заявника не визнавалася правомірною, принаймні не було визнано, що він мав для неї доказові підстави. Такого роду арґументацію в прецедентному праві органів Конвенції знайти неважко (див., наприклад, рішення у справі «Массон і Ван Цон проти Нідерландів» *(Masson and Van Zon v. the Netherlands)* від 28 вересня 1995 року, серія А, № 327, с. 27, п. 52). Керуючись тією самою логікою, можна навіть дійти до того, що заперечити «справжність і серйозність» характеру цього спору, і це більшість, як видається, мала на увазі, зазначаючи в пункті 67, що можливість вчинення позову (в Німеччині) була «віддаленою і малоймовірною перспективою». Зі свого боку, я вважаю за краще — виходячи з позиції, схожої до позиції мого колеґи судді Ресса, — визнати, що імунітет від юрисдикції, створений Конвенцією про вреґулювання, абсолютно перешкоджав заявникові здійснити право на розгляд своєї справи по суті, якщо взяти до уваги характер і предмет вчиненого ним правового позову та конфіскаційний захід, у зв'язку з яким він втратив право власності на картину. До того ж такий підхід при розгляді питання імунітету вже має місце в практиці органів Конвенції (див. рішення Комісії у справі стосовно парламентського імунітету «X проти Австрії» *(X v. Austria)* від 6 лютого 1969 року, № 3374/67, *Yearbook* 12, с. 247; чи рішення Комісії у справі стосовно дипломатичного імунітету «N., C., F. та A.G. проти Італії» *(N., C., F. and A.G. v. Italy)* від 4 грудня 1995 року, № 4236/94, D.R. 84-B, с. 84).

Зрозуміло, що такі імунітети є і мають залишатися винятком. І саме такий виняток має місце в цій справі. То у зв'язку ж із чим спір? Рухоме майно, конфісковане п'ятдесят років тому, позов про повернення якого вчинено десять років тому (завдяки вдалому збігові обставин), після чого його відхилено через відсутність юрисдикції згідно з договором, підписаним у 1952 році ще до ратифікації державою-відповідачем Європейської конвенції з прав людини. Нам залишається визнати, що такий вид імунітету трапляється нечасто.

Я допускаю, що моя позиція, якщо підходити принципово, радше приводить до висновку, що пункт 1 статті 6 у цій справі не застосовується, а не до висновку про те, що Німеччина дотримала його (але це

— технічне питання, а не питання принципу, адже практичний результат той самий). Я також визнаю, що такий підхід більшості в мотивуванні судового рішення, згідно з яким висновок про неспотворення суті права на суд зроблено на підставі висновку про наявність лише обмежень (які не є непропорційними) стосовно цього права, можна зустріти в прецедентному праві (є певна схожість із рішенням у справі «Фаєд проти Сполученого Королівства» *(Fayed v. the United Kingdom)* від 21 вересня 1994 року, серія А, № 294-В). Однак, зважаючи на всі обставини, я надалі залишаюся прихильником рішень, які, на мою думку, ухвалено із застосуванням найбільш традиційного підходу, згідно з яким спотворення самої суті права доступу до суду в деяких випадках не суперечить статті 6, і для цього висновку немає необхідності перевіряти, чи було дотримано принцип пропорційності. Нарешті, я вважаю переважним фактором те, що договір (Конвенція про врегулювання) має пріоритетне значення перед національним правом, або навіть те, що це була справа «квазіфорс-мажору» (окрема думка судді Ресса, яка збігається з позицією більшості), або, в альтернативному випадку, в цій справі радше треба було враховувати обидва ці фактори, ніж виходити із «нагальних суспільних інтересів відновлення суверенітету та об'єднання Німеччини» (пункт 69). Я повністю визнаю ці інтереси і цілком поважаю їх, але маю щирі сумніви, що рішення, винесені судами Німеччини в цій справі у період від 1995 до 1998 року, були абсолютно необхідними для забезпечення торжества цих інтересів. З огляду на обставини цієї справи, критерій «пропорційності» видається, чесно кажучи, дещо штучним.

З огляду на сказане, я залишаюся при думці, що статтю 6 Конвенції порушено не було.

ІНФОРМАЦІЯ
ПРО ПОТОЧНІ РІШЕННЯ СУДУ

377
16.07.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ПАЛАТИ У СПРАВІ «УЛЬКУ ЕКІНЧІ ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ»

Сьогодні Європейський суд з прав людини письмово повідомив рішення[1] у справі «Ульку Екінчі проти Туреччини» *(Ülkü Ekinci v. Turkey)* (заява № 27602/95). Суд постановив:

— одноголосно, про відсутність порушення статті 2 (право на життя) Європейської конвенції з прав людини стосовно твердження заявниці про загибель її чоловіка за обставин, відповідальність за які несе Туреччина;

— шістьма голосами проти одного, що було допущено порушення статті 2 у зв'язку з непроведенням органами влади Туреччини належного та ефективного розслідування обставин загибелі чоловіка заявниці;

— одноголосно, що порушення статті 3 (заборона нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання) допущено не було;

— шістьма голосами проти одного, що було допущено порушення статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту);

— одноголосно, що немає необхідності розглядати скаргу заявниці, подану з посиланням на статтю 6 (право на справедливий судовий розгляд), ані з'ясовувати окремо наявність порушення статті 14 (заборона дискримінації).

Згідно зі статтею 41 Конвенції (справедлива сатисфакція), Суд, шістьма голосами проти одного, присудив заявниці 15 590 євро як компенсацію за нематеріальну шкоду та 520 085 фунта стерлінґів за судові витрати. (Рішення викладене лише англійською мовою).

1. Основні факти

Ульку Екінчі — громадянка Туреччини курдського походження, 1946 року народження, проживає в Анкарі.

[1] Згідно зі статтею 43 Європейської конвенції з прав людини, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати Суду, яка складається з 17 суддів. Якщо колеґія у складі п'яти суддів вважає, що справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення, Велика палата виносить остаточне рішення. Якщо серйозних питань або проблем не виникає, колеґія відхиляє клопотання, а судове рішення стає остаточним. В іншому разі рішення палати стають остаточними зі спливом зазначених вище трьох місяців або раніше, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

Її покійний чоловік, Юсуф Екінчі *(Yusuf Ekinci)*, який народився в Ліче *(Lice)* (на південному сході Туреччини), був адвокатом і членом відомої турецької сім'ї курдського походження. Упродовж свого навчання він працював на Турецьку робітничу партію *(Türkiye İşçi Partisi)* і був членом Східного революційного культурного угруповання *(Doğu Devrimci Kültür Ocakları)*.

24 лютого 1994 року, приблизно о 18.30, Юсуф Екінчі виїхав із центру Анкари на червоній тойоті.

25 лютого 1994 року, приблизно о 12.30, працівники дорожньої служби виявили тіло Юсуфа Екінчі на краю шосе Е-90 ТЕМ у Ґольбаші *(Gölbaşı)*, на околиці Анкари. За фактом загибелі було порушено кримінальне слідство і 26 лютого 1994 року проведено розтин, під час якого на тілі було знайдено 11 кульових поранень і зроблено висновок, що він помер від кульових поранень у голову і грудну клітку.

Як стверджує заявниця, 1998 року їй вдалося зустрітися з очевидцем — особу якого не розкривали, — який заявив, що бачив, як поліційна патрульна машина зупинила червону тойоту, працівники поліції обшукали водія, а один із них сів у тойоту і поїхав за патрульною машиною. Однак через побоювання цей свідок відмовився дати письмові показання. Розповідь свідка було опубліковано на Інтернет-сторінці національної щоденної газети *«Hürriyet»*.

Заявниця стверджує, що її чоловік став одним із приблизно 400 так званих «загиблих від рук невідомих убивць» у 1994 році. Таку цифру наводили як Міжнародна амністія, так і Турецька фундація з прав людини. Серед основних жертв були провідні курдські бізнесмени і представники інтеліґенції. У час, коли було вбито Юсуфа Екінчі, вістря компанії проти тероризму було спрямоване на Ліче та навколишні села. Крім того, вбивство Юсуфа Екінчі було здійснено у той самий спосіб, що й убивство представників інтеліґенції та бізнесменів курдського походження в основних турецьких містах у 1994 році.

2. Процедура і склад Суду

Заяву подано до Європейської комісії з прав людини 4 травня 1995 року і 1 листопада 1998 року колишній першій секції Суду було доручено провести її розгляд. 8 червня 1999 року заяву оголошено прийнятною.

Судове рішення постановлене палатою, до складу якої увійшло сім суддів:

Жан-Поль **Коста** (Jean-Paul Costa, Франція), **голова**
Андраш **Бака** (András Baka, Угорщина)
Ґаукур **Йорундссон** (Gaukur Jörundsson, Ісландія)
Карел **Юнґвірт** (Karel Jungwiert, Чехія)
Володимир **Буткевич** (Volodymyr Butkevych, Україна)
Вільгельміна **Томассен** (Wilhelmina Thomassen, Нідерланди)
Фейяз **Ґьольчюклю** (Feyyaz Gölcüklü, Туреччина), **суддя *ad hoc***,

а також Лоренс **Ерлі** (Lawrence Early), заступник **секретаря секції**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Заявниця стверджувала, що її чоловік загинув від рук одного чи кількох невідомих злочинців, які діяли з відома і за сприяння органів влади Туреччини, і що жодного ефективного розслідування за фактом убивства не проведено. Вона посилалася на статті 2, 3, 6, 13 і 14.

Рішення Суду

Стаття 2

Чи вказують обставини вбивства Юсуфа Екінчі на відповідальність Туреччини за це вбивство

Як зауважив Суд, матеріали справи не містять доказів того, що чоловікові заявниці хтось погрожував чи що він мав підстави вважати, начебто його життю загрожувала небезпека. Не було й жодних очевидців цього вбивства. Свідок, на якого посилалася заявниця, залишився анонімним і, як стверджується, не виявив бажання дати письмові показання. Єдиним судовим доказом, наявним у розпорядженні, було кілька куль, знайдених на місці злочину. Внаслідок судової експертизи встановлено, що ці кулі вистріляні з однієї зброї і що вони жодним чином не схожі на кулі, які оглядалися раніше.

Суд також взяв до уваги, що слідчі органи спробували знайти можливий «ключ» у професійній і приватній діяльності Юсуфа Екінчі. Із кількох показань випливало, що одним із клієнтів, які користувалися його юридичними послугами, був Бехчет Кантурк *(Behçet Cantürk)*, якого було вбито місяцем раніше за подібних обставин. Крім того, як свідчить Сусурлукська доповідь *(Susurluk Report)*, підготовлена за дорученням прем'єр-міністра і оприлюднена ним у січні 1998 року, існували вагомі факти, які свідчили, що насправді до вбивства Бехчета Кантурка були причетні представники держави, що його було вбито за підтримку Курдської робітничої партії (КРП), яку він надавав за рахунок надходжень від торгівлі наркотиками, і що органам влади Туреччини було відомо про існування списку, який містив прізвища приблизно 100 бізнесменів, серед них і Бехчета Кантурка, яких вважали особами, що надають фінансову підтримку КРП. Безперечним фактом, зауважив Суд, є те, що Юсуф Екінчі був заможною людиною курдського походження і що принаймні у минулому він публічно заявляв, що він курдський націоналіст, і до 1990 року певною мірою був залучений у політичну діяльність. Тому дивно, що слідчі органи від самого початку не змогли побачити зв'язок між Юсуфом Екінчі та Бехчетом Кантурком. З огляду на викладене вище, твердження заявниці про те, що її чоловіка вбили представники органів державної влади, або принаймні з їхньої мовчазної згоди, не можна було відкидати як безпідставне.

Однак, спираючись на наявні у нього матеріали, Суд дійшов висновку, що фактичні обставини загибелі чоловіка заявниці залишаються предметом здогадок і припущень і що, відповідно, не існує достатніх доказів для висновку про відсутність підстав для сумніву в тому, що чоловіка заявниці було вбито представниками органів державної влади або принаймні з їхньої мовчазної згоди за наведених заявницею обставин.

Щодо стверджуваної недостатності розслідування

Лише той факт, нагадав Суд, що про факт убивства чоловіка заявниці було повідомлено органи влади, вимагав, згідно зі статтею 2, проведення ефективного розслідування обставин його смерті.

Що стосується питання, чи можна вважати дане кримінальне розслідування належним і ефективним, Суд уже зауважив, що із самого початку в розслідуванні було допущено помітний недолік, а саме — не було встановлено зв'язку між Юсуфом Екінчі та Бехчетом Кантурком, якого було вбито місяцем раніше за схожих обставин. Навіть коли оприлюднена згодом різна офіційна інформація про сусурлукський інцидент підтвердила підстави для заяв про існування зв'язку між цими двома особами, слідчі органи не провели розслідування факту можливого зв'язку між цими двома вбивствами і факту можливої причетності представників органів державної влади до смерті Ю. Екінчі. Як стверджувала заявниця, кримінальне розслідування за фактом убивства її чоловіка зосереджувалося головним чином на вивченні його сімейних і дружніх зв'язків, а також професійних контактів і діяльності.

З огляду на ці обставини, Суд не міг не зробити висновок, що розслідування органами влади Туреччини обставин убивства чоловіка заявниці не було ані належним, ані ефективним. Отже, допущено порушення передбаченого статтею 2 процедурного обов'язку держави захищати право на життя.

Стаття 3

Хоча Суд погодився з тим, що непроведення належного розслідування за фактом убивства могло завдати заявниці болю і психічного страждання, Суд зазначив, що конкретних підстав, які виправдовували б висновок про порушення статті 3 стосовно самої заявниці, встановлено не було.

Стаття 13

Суд зазначив, що органи влади були зобов'язані провести ефективне розслідування обставин убивства чоловіка заявниці, проте не можна вважати, що таке розслідування було проведено. Отже, порушено статтю 13.

Суддя Ґьольчюклю висловив окрему думку, яка частково не збігається з позицією більшості. Окрему думку додано до тексту судового рішення.

386
23.07.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ПАЛАТИ У СПРАВАХ «ЯНОШЕВИЧ ПРОТИ ШВЕЦІЇ» І «КОМПАНІЯ "ВЕСТБЕРҐА ТАКСІ АКТІЕБОЛАҐ" ТА ВУЛИЧ ПРОТИ ШВЕЦІЇ»

Сьогодні Європейський суд з прав людини письмово повідомив два рішення палати[1] у справах:

«Яношевич проти Швеції» *(Janosevic v. Sweden)* (заява № 34619/97) і «Компанія "Вестберґа Таксі Актіеболаґ" та Вулич проти Швеції» *(Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden)* (№ 36985/97).

У кожній справі Суд постановив:

— одноголосно, що допущено порушення пункту 1 статті 6 стосовно права всіх заявників на доступ до суду;

— одноголосно, що допущено порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з тривалістю судового провадження стосовно всіх заявників;

— шістьма голосами проти одного, що порушення стосовно права заявників на презумпцію невинуватості допущено не було.

Панові Яношевичу присуджено 15 000 євро як компенсацію за нематеріальну шкоду і 35 000 євро за судові витрати. Двом іншим заявникам присуджено загальну компенсацію нематеріальної шкоди на суму 20 000 євро і компенсацію за судові витрати розміром 20 000 євро. (Рішення викладене лише англійською мовою).

1. Основні факти

Велимир Яношевич *(Velimir Janosevic)*, громадянин Швеції — колишній власник таксомоторної компанії. «Вестберґа Таксі Актіеболаґ» таксомоторне підприємство, а Ніно Вулич *(Nino Vulic)*, громадянин Швеції, — її колишній директор.

[1] Згідно зі статтею 43 Європейської конвенції з прав людини, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати Суду, яка складається з 17 суддів. Якщо колеґія у складі п'яти суддів вважає, що справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення, Велика палата виносить остаточне рішення. Якщо серйозних питань або проблем не виникає, колеґія відхиляє клопотання, а судове рішення стає остаточним. В іншому разі рішення палати стають остаточними зі спливом зазначених вище трьох місяців або раніше, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

Під час широкомасштабного розслідування діяльності таксомоторних підприємств, яке проводилося в 1994 і 1995 роках, податкове управління округу Стокгольм здійснило перевірку цих двох компаній. Зробивши висновок про неправильність їхніх податкових декларацій, податкове управління перевірило весь обіг їхньої комерційної діяльності і зобов'язало їх сплатити більший розмір певних податків. З огляду на висновок про подання ними неправильної інформації, їм також наказали сплатити податкові штрафи, загальна сума яких для п. Яношевича становила 160 000, а для компанії «Вестберґа таксі Актіеболаґ» — 35 000 шведських крон. Внаслідок оцінок оподаткування стосовно компанії «Вестберґа Таксі Актіеболаґ» п. Вуличу було визначено більший прибутковий податок і, на тих самих підставах, які були висунуті стосовно компанії, йому наказали сплатити податкові штрафи загальною сумою в майже 58 000 шведських крон. Рішення податкового управління ухвалено в серпні, жовтні і грудні 1995 року.

Усі заявники оспорювали визначені податковими органами розміри оподаткування і звернулися з апеляціями до адміністративних судів. Оскільки суми визначених податків і штрафів були чималими і підлягали сплаті в негайному порядку, заявники звернулися з проханням відстрочити сплату цих сум, доки не буде ухвалено рішення стосовно їхніх апеляцій. Податкове управління та адміністративні суди відхилили це прохання, оскільки заявники не змогли надати як забезпечення банківську ґарантію. Через відсутність коштів для сплати зазначених податкових боргів п. Яношевича в червні 1996 року було оголошено банкрутом, а в лютому 1997 року оголошено про неплатоспроможність компанії «Вестберґа Таксі Актіеболаґ». Упродовж 1996 і 1997 років було конфісковано гроші п. Вулича з його банківського ощадного вкладу та його місячні оклади для покриття податкової заборгованості. На той час ще не прийняли жодної судової ухвали стосовно заборгованості заявників щодо сплати різних податків і податкових штрафів. Крім того, п. Яношевича було оголошено банкрутом ще до того, як суд виніс ухвалу стосовно його прохання відстрочити виконання рішення про погашення боргів.

У лютому 1999 року після перегляду своїх первинних рішень щодо податків і податкових штрафів стосовно п. Яношевича податкове управління відмовилося змінити їх і направило ці питання до окружного адміністративного суду, який визнав рішення податкового управління правомірними, встановивши стосовно податкових штрафів, що для їх стягнення існували підстави і що не було доведено будь-яких юридичних підстав звільняти п. Яношевича від сплати цих штрафів. Нині справа перебуває на розгляді в апеляційному адміністративному суді.

У червні 1997 року податкове управління підтвердило свої первинні рішення щодо компанії «Вестберґа Таксі Актіеболаґ». У липні 2000 року окружний адміністративний суд відхилив апеляцію компанії, зазначивши, що, оскільки після банкрутства її було ліквідовано, вона втратила

правоздатність діяти як сторона. Компанія оскаржила це рішення, і в квітні 2002 року Верховний адміністративний суд дав дозвіл на апеляцію. Отже, зазначений суд вирішить, чи матиме компанія правоздатність спростувати рішення податкового управління, і таким чином буде прийнято судову ухвалу стосовно її податкової заборгованості.

Також у червні 1997 року податкове управління відмовилося змінити свої рішення стосовно п. Вулича. У березні 2000 року окружний адміністративний суд відхилив його апеляцію, посилаючись на ті самі підстави, на яких було відхилено апеляцію п. Яношевича. У грудні 2000 року апеляційний адміністративний суд визнав правомірність цього рішення, а в травні 2002 року Верховний адміністративний суд відмовив у дозволі на апеляцію.

2. Процедура і склад Суду

Заяви подані до Європейської комісії з прав людини 28 листопада 1996 року і 20 травня 1997 року, відповідно. 1 листопада 1998 року їх було передано до Європейського суду з прав людини. Відкрите слухання у справі «Яношевич проти Швеції» відбулося 26 вересня 2000 року. 26 вересня 2000 року справу «Яношевич проти Швеції» оголошено прийнятною, а 3 квітня 2001 року справу «Компанія “Вестберґа Таксі Актіеболаґ” та Вулич проти Швеції» оголошено частково прийнятною.

Судові рішення постановлені палатою, до складу якої увійшло сім суддів:

Вільгельміна **Томассен** (Wilhelmina Thomassen, Нідерланди), **голова**
Елізабет **Палм** (Elisabeth Palm, Швеція)
Ґаукур **Йорундссон** (Gaukur Jörundsson, Ісландія)
Ріца **Тюрмен** (Riza Türmen, Туреччина)
Корнеліу **Бірсан** (Corneliu Bîrsan, Румунія)
Хосе **Касадеваль** (Josep Casadevall, Андорра)
Райт **Марусте** (Rait Maruste, Естонія),

а також Майкл **О’Бойл** (Michael O’Boyle), **секретар секції**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Усі заявники стверджували, що стаття 6 (право на справедливий судовий розгляд) Конвенції не дозволяє застосовувати примусові заходи з виконання рішення податкових органів ще до остаточного визначення судом грошових заборгованостей. Вони також скаржилися, що податкові провадження не було завершено в розумний строк і що їх позбавлено права вважатися невинуватими доти, доки їхню вину не буде доведено згідно із законом.

Рішення Суду

Стаття 6

Оскільки, згідно з практикою Суду, податкові спори, як правило, виходять за межі застосування поняття «цивільних прав і обов'язків», про які йдеться в статті 6 Конвенції, застосовність статті 6 залежить від того, чи можна розглядати податкові штрафи, накладені на заявників, як такі, що становлять «кримінальне обвинувачення» у контексті зазначеної статті. Суд встановив, що загальний характер юридичних положень стосовно податкових штрафів та мета їх стягнення, маючи як запобіжну, так і каральну функцію, свідчать про те, що, для цілей статті 6, заявників було обвинувачено в кримінальному злочині. Про кримінальний характер злочину також свідчила суворість потенційного і фактичного покарання.

Доступ до суду

Яношевич проти Швеції. Взявши до уваги те, що проти заявника було вжито примусових заходів з виконання рішення податкових органів, а у відстроченні його виконання було відмовлено, Суд дійшов висновку, що рішення податкового управління стосовно податків і податкових штрафів мали серйозне значення для заявника і призводили до наслідків, які мали стати ще серйознішими з подальшим перебігом провадження і шкоду від яких важко буде передбачити і компенсувати в разі, якщо заявникові пощастить домогтися скасування цих рішень.

Отже, дуже важливим чинником могла б бути наявність у нього реального доступу до суду, що забезпечувало б оперативність провадження за вчиненим з його боку позовом. Суд зауважив, що, розтягнувши прийняття рішення стосовно прохання заявника про перегляд встановлених ставок оподаткування на майже три роки, податкове управління не виконало обов'язку забезпечення оперативності, якої вимагали обставини цієї справи, і, таким чином, неправомірно затримало вирішення судом головних питань про встановлення додаткових податків і податкових штрафів. Отже, було допущено порушення пункту 1 статті 6 стосовно права заявника на доступ до суду.

Компанія «Вестберґа Таксі Актіеболаґ» та Вулич. Суд зазначив, що податкове управління та окружний адміністративний суд не виконали обов'язку забезпечення оперативності, якої вимагали обставини цих справ, і тим самим неправомірно затримали вирішення судом головних питань про встановлення додаткових податків і податкових штрафів. Що стосується першого заявника, то, навіть якщо судова ухвала була б винесена пізніше, сукупна затримка в отриманні такого вирішення не дає підстав вважати ефективним здобутий таким чином доступ до судів. Отже, було допущено порушення пункту 1 статті 6 стосовно права обох заявників на доступ до суду.

Тривалість провадження

Яношевич проти Швеції. Суд зазначив, що період, який необхідно розглянути, почався 1 грудня 1995 року, коли податкове управління підготувало звіт про перевірку, в якому було наведено додаткову ставку оподаткування і поставлено вимогу про сплату податкових штрафів. Судове провадження стосовно податків і податкових штрафів триває досі — ця справа нині перебуває на розгляді апеляційного адміністративного суду. Станом на цю дату тривалість судового провадження становить майже шість років і вісім місяців.

Компанія «Вестберґа Таксі Актіеболаґ» та Вулич. Провадження бере свій початок, коли — 20 лютого і 11 серпня 1995 року, відповідно, — податкове управління поінформувало заявників про намір встановити стосовно них додаткові податки і податкові штрафи. Щодо першого заявника, то відповідний період ще не закінчився, оскільки провадження стосовно встановлених для компанії ставок оподаткування досі триває у Верховному адміністративному суді. Щодо другого заявника, то відповідний період закінчився 3 травня 2002 року, коли завершилося провадження стосовно встановленої ставки оподаткування внаслідок рішення Верховного адміністративного суду про відмову йому в дозволі на апеляцію. Отже, провадження стосовно таксомоторної компанії тривало приблизно сім років і п'ять місяців, а стосовно п. Вулича — майже шість років і дев'ять місяців.

В обох справах Суд зазначив, що було допущено порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з тривалістю провадження у справі.

Презумпція невинуватості

Заявники стверджували, що було порушено їхнє право на презумпцію невинуватості, певною мірою через те, що, за їхніми словами, на них було покладено майже непереборний тягар доведення відсутності потреби встановити будь-які податкові штрафи, і, зокрема, через те, що рішення податкового управління стосовно податкових штрафів було виконано в примусовому порядку ще до прийняття судом ухвали щодо їхнього обов'язку сплатити такі штрафи.

Стосовно першого твердження заявників, Суд погодився з тим, що заявники опинилися перед презумпцією, що неточності, виявлені в оподаткуванні, виникли через непрощенні дії даного платника податку і що є достатні підстави для стягнення податкового штрафу як покарання за такі дії. Однак, хоча спростувати таку презумпцію було важко, заявники не були залишені без будь-яких засобів оборони, оскільки вони могли висунути підстави для зменшення штрафів або звільнення від їх сплати і подати підтверджувальні докази. Вирішуючи питання забезпечення рівноваги інтересів, залучених у податкову справу, Суд також зважає на фінансові інтереси держави. Суд зазначив, що система оподаткування,

яка головним чином ґрунтується на інформації, яку подає платник податків, не функціонуватиме належним чином без наявності певних санкцій проти подання ним неправильної чи недостатньої інформації, і велика кількість податкових декларацій, які опрацьовуються щорічно, разом з інтересами забезпечення передбачуваного і однакового порядку застосування санкцій вимагають встановлення таких санкцій згідно зі стандартними нормами.

Дійшовши висновку, що презумпції, які застосовуються в шведському праві стосовно податкових штрафів, розумно обмежені, Суд, однак, зазначив, що такий висновок взагалі вимагає від судів робити диференційну і не занадто обмежувальну оцінку в кожній конкретній справі стосовно того, чи існують підстави для скасування таких штрафів або звільнення від їх сплати.

Що стосується другого твердження заявників, Суд зазначив, що ані стаття 6, ані фактично будь-яке інше положення Конвенції не можуть розглядатися як такі, що виключають у принципі вжиття примусових заходів з виконання рішень до того, як рішення стосовно податкових штрафів не стануть остаточними. Однак, зважаючи на те, що дострокове примусове стягнення податкових штрафів може мати серйозні наслідки для даної особи і може неґативно відбитися на її захисті в подальшому судовому провадженні, держава зобов'язана забезпечити справедливу рівновагу між залученими інтересами, особливо якщо до винесення судом ухвали стосовно обов'язку сплати таких штрафів останні вже було стягнуто в примусовому порядку. З'ясовуючи, чи було забезпечено справедливу рівновагу у справах заявників, Суд передусім зазначив, що фінансові інтереси держави не можуть самі по собі виправдати негайне примусове стягнення податкових штрафів, оскільки, на відміну від самих податків, вони не є джерелом доходу держави, а призначені для справляння тиску на платників податків з метою примусити їх виконувати свої зобов'язання згідно з податковими законами, а також для покарання порушників. Суд також взяв до уваги, що шведське право передбачає можливість повернення сплачених штрафних сум і скасування рішень про банкрутство в разі успіху апеляційного оскарження рішень про стягнення штрафів. Однак, зважаючи на те, що повернення таких сум не може повністю компенсувати конкретному платникові податків його збитки у випадках, коли в примусовому порядку вже було стягнуто значні суми, і на те, що система, яка дає змогу здійснити таке примусове стягнення ще до прийняття судом ухвали стосовно обов'язку сплати таких штрафів, заслуговує на критику, Суд зазначив, що насправді жодної суми з п. Яношевича та компанії «Вестберґа Таксі Актіеболаґ» стягнуто не було, а стягнуто лише дрібну суму з п. Вулича. Крім того, через відсутність у них коштів, п. Яношевича і компанію «Вестберґа Таксі Актіеболаґ» було оголошено банкрутами лише на підставі податкової заборгованості. З огляду на це, Суд дійшов

висновку, що можливість повернення будь-яких сплачених штрафних сум становить достатню ґарантію забезпечення інтересів заявників.

Отже, Суд зазначив, що право заявників на презумпцію невинуватості порушено не було, і тому будь-якого порушення пунктів 1 і 2 статті 6 у зв'язку з цим не допущено.

Окрему думку (яка збігається з позицією більшості) судді Томассен і окрему думку (яка частково не збігається з позицією більшості) судді Касадеваля додано до текстів цих судових рішень.

390
25.07.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ПАЛАТИ У СПРАВІ «ПАПОН ПРОТИ ФРАНЦІЇ»

Сьогодні Європейський суд з прав людини письмово повідомив рішення палати[1] у справі «Папон проти Франції» *(Papon v. France)* (заява № 54210/00).

Суд одноголосно постановив:

— що допущено порушення пункту 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини (право доступу до суду), і

— що порушення статті 2 Протоколу № 7 допущено не було (право на оскарження у кримінальних справах).

Згідно зі статтею 41 Конвенції (справедлива сатисфакція), Суд присудив заявникові 29 192,68 євро як компенсацію за судові витрати і відхилив решту його вимог про справедливу сатисфакцію.

Рішенням від 15 листопада 2001 року Суд оголосив неприйнятними дев'ять інших поданих заявником скарг. 7 червня 2001 року він також відхилив другу заяву п. Папона (№ 64666/01) стосовно умов тримання його під вартою.

1. Основні факти

Моріс Папон *(Maurice Papon)* — громадянин Франції, 1910 року народження, нині перебуває під вартою у в'язниці Санте *(Santé)*, Париж.

Рішенням від 2 квітня 1998 року суд присяжних визнав його винним у сприянні та співучасті в незаконному арешті і неправомірному ув'язненні євреїв, яких у липні, серпні і жовтні 1942 року, а також у січні 1944 року під конвоєм вивозили до Аушвіца *(Auschwitz)* — тобто у злочинах проти людства. Пана Папона було засуджено до десяти років ув'язнення і на десять років позбавлено цивільних, громадянських та сімейних прав.

---

[1] Згідно зі статтею 43 Європейської конвенції з прав людини, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати Суду, яка складається з 17 суддів. Якщо колеґія у складі п'яти суддів вважає, що справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення, Велика палата виносить остаточне рішення. Якщо серйозних питань або проблем не виникає, колеґія відхиляє клопотання, а судове рішення стає остаточним. В іншому разі рішення палати стають остаточними зі спливом зазначених вище трьох місяців або раніше, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

3 квітня 1998 року у зв'язку з цим рішенням заявник подав апеляцію з питань права і 17 вересня 1999 року звернувся з проханням про звільнення від обов'язку з'явлення з повинною на слухання в Касаційному суді, але його заяву було відхилено. У час, про який ідеться, цей обов'язок передбачала стаття 583 Кримінально-процесуального кодексу[1], і визнані винними особи, яким не надавався такий імунітет і які не з'являлися з повинною, втрачали своє право на апеляцію з питань права. Діставши відмову в наданні імунітету, п. Папон не з'явився з повинною для ув'язнення і втік до Швейцарії. Швейцарські органи влади наказали йому покинути їхню країну.

21 жовтня 1999 року палата з кримінальних справ Касаційного суду оголосила про втрату заявником права на апеляцію з питань права проти рішення суду присяжних від 2 квітня 1998 року.

2. Процедура і склад Суду

Заяву подано 14 січня 2000 року.

Судове рішення постановлене палатою, до складу якої увійшло сім суддів:

Крістос **Розакіс** (Christos Rozakis, Греція), **голова**
Франсуаза **Тюлкен** (Françoise Tulkens, Бельгія)
Жан-Поль **Коста** (Jean-Paul Costa, Франція)
Джованні **Бонелло** (Giovanni Bonello, Мальта)
Пер **Лоренцен** (Peer Lorenzen, Данія)
Ніна **Важич** (Nina Vajić, Хорватія)
Анатолій **Ковлер** (Anatoly Kovler, Росія),

а також Ерік **Фріберг** (Erik Fribergh), **секретар секції**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Посилаючись на пункт 1 статті 6, заявник скаржився, що він не мав доступу до Касаційного суду, оскільки його було позбавлено права на апеляцію з питань права. Він також стверджував, що, позбавивши цього права, його позбавили і права на апеляцію в кримінальних справах, ґарантовану статтею 2 Протоколу № 7 до Конвенції.

Рішення Суду

Пункт 1 статті 6 Конвенції

Суд, посилаючись на свою практику (зокрема на рішення у справі «Халфауї проти Франції» *(Khalfaoui v. France)* від 14 грудня 1999 року),

[1] Стаття 583 скасована Законом від 15 червня 2000 року.

зазначив, що, з огляду на важливість розгляду Касаційним судом у кримінальних справах законності рішення і на значення такого розгляду для тих, кого засуджено на тривалі строки ув'язнення, позбавлення права на апеляцію з питань права становить особливо сувору санкцію, яка ущемляє право на доступ до суду, ґарантоване статтею 6 Конвенції.

Суд знову наголосив на тому, що повага до принципу презумпції невинуватості у поєднанні з відкладеним ефектом апеляції з питань права усувала підстави для покладення на заявника, який перебував на волі, обов'язку з'явитися з повинною для взяття під варту, хоч би яким коротким був строк його ув'язнення. Крім того, можливість подання заяви з проханням звільнити від такого обов'язку, на думку Суду, не могла виправити непропорційність санкції позбавлення права на апеляцію з питань права. Суд також зазначив, що органи влади мали у своєму розпорядженні інші засоби, які давали їм змогу взяти визнану судом винною особу під варту чи до, чи після розгляду апеляції з питань права.

Нарешті, повністю усвідомлюючи надзвичайно тяжкий характер злочинів, у яких обвинувачено заявника, Суд вважає, що факт притягнення заявника до судової відповідальності і визнання винним у сприянні злочинам проти людства та співучасті в них не позбавляє його передбачених Конвенцією ґарантій прав і свобод.

Зваживши на всі обставини цієї справи, Суд доходить висновку, що право заявника на доступ до суду було надмірно обмежено, а отже, обмежено і його право на справедливий судовий розгляд.

Стаття 2 Протоколу № 7 до Конвенції

Суд зазначив, що він уже мав нагоду розглянути французьку систему, чинну на час, який розглядається в цій справі, і дійшов висновку, що вона у принципі не суперечила статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції. Отже, Суд постановив, що порушення цього положення допущено не було.

Суддя Коста зробив заяву, яку додано до тексту рішення.

484
10.10.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ПАЛАТИ У СПРАВІ «D.P. ТА J.C. ПРОТИ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА»

Сьогодні Європейський суд з прав людини письмово повідомив рішення[1] у справі «D.P. та J.C. проти Сполученого Королівства» *(D.P. & J.C. v. the United Kingdom)* (заява № 38719/97), яке не є остаточним. Суд одноголосно постановив:

— що порушення статті 3 (заборона нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження) Європейської конвенції з прав людини допущено не було;

— що порушення статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) допущено не було;

— що порушення статті 6 (право на доступ до суду) допущено не було;

— що було допущено порушення статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

Згідно зі статтею 41 Конвенції (справедлива сатисфакція), Суд присудив кожному заявникові по 5000 євро як компенсацію за нематеріальну шкоду та обом разом 12 500 євро за судові витрати. (Рішення викладене лише англійською мовою).

1. Основні факти

Заявники — D.P. та J.C. (сестра і брат), громадяни Сполученого Королівства, 1964 і 1967 року народження, проживають у Лондоні та Ноттінгемі, відповідно.

D.P. — За словами D.P., від 1972 року, коли їй було близько восьми років, і приблизно до 1980 року вона постійно зазнавала сексуальних посягань з боку N.C., який спочатку за плату приходив доглядати дітей у сім'ї, а згодом став другом матері D.P. і у вересні 1974 року — її другим чоловіком. Це відбувалося один раз на тиждень, як правило, у

[1] Згідно зі статтею 43 Європейської конвенції з прав людини, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати Суду, яка складається з 17 суддів. Якщо колеґія у складі п'яти суддів вважає, що справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення, Велика палата виносить остаточне рішення. Якщо серйозних питань або проблем не виникає, колеґія відхиляє клопотання, а судове рішення стає остаточним. В іншому разі рішення палати стають остаточними зі спливом зазначених вище трьох місяців або раніше, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

суботу (коли матері не було вдома), і щоразу, коли вона та N.C. залишалися в домі наодинці, він вимагав від неї мастурбувати його статевий орган. Принаймні двічі він зажадав він неї торкатися нігтем кінця його члена. До досягнення нею тринадцяти років він купав її (та її сестер) у ванні, торкаючись її піхви і грудей. Коли їй було 14 років, він ґвалтував її, а в 15 примушував її брати його член у рот і вступати з ним у статевий контакт. Це насильство тривало до 1980 року, коли у них поселився друг D.P.

D.P. стверджувала, що вона дуже боялася розповісти про це матері. Коли вона, після того, як її зґвалтував N.C., вчинила в присутності матері спробу накласти на себе руки, мати відреаґувала на це сміхом. D.P. не поскаржилася на зґвалтування, розуміючи необхідність у такому разі проходження гінекологічного обстеження.

J.C. — За словами J.C., приблизно з 1978 року, коли йому було близько десяти років, він постійно зазнавав сексуальних домагань з боку N.C., а саме — увечері по п'ятницях, суботах або неділях, коли матері не було вдома. Ці домагання тривали до січня 1981 року (хоча, як свідчить довідка психіатра, другий заявник стверджував, що він зазнавав таких посягань із шестирічного і до шістнадцятирічного віку), коли J.C., якому було 14 років, почав прогулювати заняття в школі. З огляду на неспроможність матері впоратися з J.C., місцевий орган влади взяв його під добровільну опіку, помістивши в дитячий будинок. Однак навіть після цього він зазнавав сексуальних посягань, коли бував удома у вихідні дні. Як правило, N.C. мастурбував пеніс J.C. і вимагав від нього робити те саме з ним. Іноді N.C. вимагав від J.C. торкатися геніталій його сестри-близнюка (J.), а від J. вимагав мастурбувати пеніс J.C. J.C. не розповідав про це матері через побоювання, що вона не повірить йому, та через страх перед N.C. Хоча не відомо, чи знала мати заявників про поведінку N.C., проте вона не виявляла ніякої реакції на страждання дітей. Посягання тривали доти, доки J.C. не почав жити самостійно.

Обоє заявників стверджували, що їх примушували діяти супроти власної волі і що внаслідок цього вони зазнавали надзвичайного приниження. Їм також було дуже важко доповісти про це поліції. Обоє також тривалий час перебували в депресії, переживаючи стрес. У D.P. був психічний розлад, при якому вона відчувала приниження власної гідності, болісне занепокоєння, обурення, аґресію, соціальну фобію та певною мірою аґорафобію. J.C. зазнавав болісного занепокоєння, обурення і аґресії. Він зазнавав труднощів у формуванні взаємин і з 19 років страждав на епілепсію.

Заявники стверджували, що вони поінформували про насильство соціальні служби. У 1978 році було два випадки, коли вони сказали працівникам цієї служби про те, що зазнають образи з боку названого

батька. Однак мати заперечувала факти насильства, і соціальна служба не вдалася до будь-яких заходів. D.P. стверджувала, що вона також повідомила працівника соціальної служби, що N.C. бив її і робив їй «інші речі», а згодом і про те, що N.C. зґвалтував її, але їй не повірили.

19 лютого 1993 року, після того як одна із сестер заявників повідомила поліцію про сексуальне посягання з боку N.C., останнього було обвинувачено, зокрема у зґвалтуванні і непристойному нападі. Десь 22 березня 1994 року N.C. зізнався в тому, в чому його обвинувачували D.P. та J.C. 25 травня 1994 року він визнав себе винним за двома пунктами обвинувачення в замаху на зґвалтування і трьох непристойних нападах (на J.C. та двох його сестер). N.C. було засуджено до дев'яти років ув'язнення, при цьому у вироку було враховано один замах на зґвалтування і два непристойні напади на D.P.

5 травня 1994 року J.C. звернувся до Ради з питань компенсацій постраждалим від злочинів, і йому запропонували компенсацію в розмірі 1500 фунтів стерлінґів, які він і одержав. 12 липня 1994 року D.P. також звернулася до Ради, яка запропонувала їй 3000 фунтів стерлінґів, проте D.P. відмовилася від них.

Обоє заявників зробили безуспішні спроби вчинити позови проти місцевого органу влади, обвинувачуючи його в тому, що він не захистив їх від сексуального насильства, якого вони зазнавали в дитячому віці.

2. Процедура і склад Суду

Заяву було подано до Європейської комісії з прав людини 12 лютого 1997 року і передано до Суду 1 листопада 1998 року. 26 червня 2001 року її оголошено прийнятною.

Судове рішення постановлене палатою, до складу якої увійшло сім суддів:

Крістос **Розакіс** (Christos Rozakis, Греція), **голова**
Франсуаза **Тюлкен** (Françoise Tulkens, Бельгія)
Ніколас **Братца** (Nicolas Bratza, Британія)
Джованні **Бонелло** (Giovanni Bonello, Мальта)
Снежана **Ботучарова** (Snejana Botoucharova, Болгарія)
Анатолій **Ковлер** (Anatoli Kovler, Росія)
Елізабет **Штайнер** (Elisabeth Steiner, Австрія)

а також Ерік **Фріберг** (Erik Fribergh), **секретар секції**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Заявники скаржилися, що місцевий орган влади не забезпечив їхнього захисту від насильства, якого вони зазнали в дитинстві, і що

вони не мали ані доступу до суду, ані ефективного засобу правового захисту у зв'язку з цими скаргами. Вони посилалися на статті 3, 6, 8 і 13 Конвенції.

Рішення Суду

Стаття 3

Суд зауважив, що в документах соціальної служби немає жодних свідчень стосовно існування будь-якої підозри про те, що в домі заявників чиниться сексуальне насильство. Заявники також погодилися, що в той час вони не зверталися до органів влади з будь-якою недвозначною скаргою. Отже, не було доведено, що місцевий орган влади знав про це сексуальне насильство.

Суд визнав непереконливим арґумент про те, що мали місце особливі ознаки неспокійної і вибухової сімейної ситуації, які мали послужити соціальній службі підставою для підозри: в сім'ї, яка переживає фінансові труднощі і час від часу залучається до кримінальних проваджень і мати в якій «не така турботлива», ніж повинна бути, існують глибші і важчі для виявлення проблеми. У такому розвитку подій соціальна служба зовсім не сприймала N.C. як чинник небезпеки, і, на її думку, навпаки, були підстави вважати, принаймні у перші роки, що N.C. справляє позитивний вплив, становить позитивний образ батька для зростаючої кількості дітей, забезпечуючи підтримку матері і певний додатковий заробіток для сім'ї. З огляду на очевидне намагання матері виправдати N.C. та мовчання з боку всіх дітей, незважаючи на те, що вони протягом років мали численні контакти з різними фахівцями, Суд визнав, що соціальну службу не можна критикувати за бездіяльність щодо порушення розслідування за фактом можливої наявності якоїсь іншої прихованої проблеми.

Також не можна вважати, що, з огляду на проблеми, з якими заявники постійно стикалися вдома, стаття 3 Конвенції зобов'язувала соціальну службу влаштувати їх під постійну опіку. Хоч інколи й було помітно, що обоє заявників, перебуваючи в сім'ї, відчувають значний неґативний стрес, вони обоє демонстрували міцну прив'язаність до сім'ї. У травні 1980 року першу заявницю віддали під тимчасову опіку в чужу сім'ю, але згодом вона повернулася додому на власне прохання. Другого заявника було влаштовано в дитячому будинку, де він перебував з 1982 до 1984 року, буваючи вдома кожний другий тиждень у вихідні. І хоч інколи він виявляв небажання йти додому, в інших випадках він, здавалося, йшов туди з радістю. Для того щоб соціальна служба могла вжити суворий захід для остаточного розірвання зв'язків заявників із сім'єю, потребувалися переконливі підстави, яких на той час не було.

У підсумку Суд зазначив, що не було доведено факту обізнаності місцевого органу влади щодо сексуального насильства, яке спричиняв

N.C. заявникам у них удома. З огляду на ці обставини, не можна вважати, що органи влади не виконали позитивного обов'язку із вжиття ефективних заходів для захисту їх від такого насильства. Отже, порушення статті 3 допущено не було.

Стаття 8

Хоча не було сумніву в тяжкості посягань та їхніх наслідків для заявників, Суд нагадав, що соціальній службі не було відомо і не могло бути відомо про сексуальні посягання на заявників з боку названого батька. Знаючи про складність ситуації в цій сім'ї, соціальна служба, як свідчать її документи, надавала практичну й фінансову підтримку, постійно контактувала із сім'єю і вжила заходів, щоб віддати дітей, коли це виявилося необхідним, під тимчасову опіку. Дійшовши висновку, що органи влади не порушили позитивного обов'язку із захисту фізичної та моральної недоторканності дітей, Суд постановив, що порушення статті 8 допущено не було.

Пункт 1 статті 6

Суд зазначив, що другий заявник мав можливість здійснити право на судовий розгляд своїх скарг у змагальному процесі згідно з чинними в державі правовими нормами стосовно злочинного недбальства. Перша заявниця мала б таку саму можливість, якби вирішила скористатися нею. Отже, той факт, що вимоги другого заявника було відхилено як такі, що не мають підстав для позову, не свідчить про обмеження доступу до суду. Тому Суд визнав, що порушення статті 6 допущено не було.

Стаття 13

Суд встановив, що заявники не мали у своєму розпорядженні відповідного засобу, щоб домогтися розгляду своїх обвинувальних тверджень про те, що місцевий орган влади не забезпечив їхнього захисту від поганого поводження тяжкого й небезпечного характеру, і не мали можливості домогтися забезпеченого правовою санкцією рішення про компенсацію за шкоду, завдану таким поводженням. Отже, їм не надали ефективного засобу правового захисту у зв'язку зі скаргами на порушення статей 3 та 8, тобто було допущено порушення статті 13.

Суддя Розакіс висловив окрему думку, яку додано до тексту цього рішення.

486
10.10.2002

Комюніке Секретаря Суду

ТИМЧАСОВІ ЗАХОДИ У СПРАВІ «ШАМАЄВ ТА 10 ІНШИХ ПРОТИ ГРУЗІЇ ТА РОСІЇ»

Увечері в п'ятницю 4 жовтня 2002 року до Суду надійшла попередня заява від 11 чеченців: «Шамаєв та 10 інших проти Грузії та Росії» *(Shamayev and 10 others v. Georgia and Russia)* (заява № 36378/02).

Заявники стверджують, що Грузія має намір задовольнити прохання про екстрадицію і видати їх Росії, що, на їхню думку, призведе до порушення їхніх прав за статтею 2 (право на життя) та статтею 3 (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання) Європейської конвенції з прав людини. Вони звернулися до Суду з проханням застосувати правило 39 Реґламенту Суду, щоб запобігти екстрадиції.

Заступник голови другої секції Суду, якій було доручено справу, вирішив повідомити Уряд Грузії, як це передбачено правилом 39, що в інтересах сторін та належного проведення розгляду в Суді доцільно утриматися від екстрадиції заявників до Росії доти, доки палата розгляне заяву з урахуванням інформації, яку має надати Уряд Грузії стосовно підстав для екстрадиції та запланованих Урядом Росії заходів ув'язнення. Суд також поінформував про цю заяву Уряд Росії, як передбачено правилом 40 Реґламенту Суду.

488
11.10.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ СУДУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ НА МІСЦІ СЛІДЧИХ ДІЙ У СПРАВІ «ІЛАСКУ ТА ІНШІ ПРОТИ МОЛДОВИ ТА РОСІЇ»

11 вересня 2002 року Велика палата Європейського суду з прав людини ухвалила рішення про проведення слідчих дій у справі «Іласку та інші проти Молдови та Росії» *(Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia)* на місці. Це доручено делеґації, до складу якої увійшли такі судді: Ґеорґ Ресс (*Georg Ress*, Німеччина), сер Ніколас Братца (*Sir Nicolas Bratza*, Сполучене Королівство), Хосе Касадеваль (*Josep Casadevall*, Андорра) та Еґілс Левіц (*Egils Levits*, Латвія). Суд також вирішив попросити, щоб сторони надали додаткові письмові пояснення стосовно справи.

У 1993 році заявників було засуджено за ряд злочинів. Це рішення ухвалив суд Придністровської Молдовської Республіки (ПМР) — області Молдови, яка у 1991 році оголосила про свою незалежність, але міжнародне співтовариство її не визнало. Першого заявника засуджено до смертної кари, а інших трьох заявників — до ув'язнення строком від 12 до 15 років. Згодом Верховний суд Молдови оголосив це рішення неконституційним. Трьох заявників досі тримають під вартою в Придністров'ї, а першого заявника звільнили 5 травня 2001 року, і зараз він проживає в Румунії.

Посилаючись на статтю 6 (право на справедливий судовий розгляд) Європейської конвенції з прав людини, заявники скаржаться Європейському суду з прав людини на судове провадження, яке завершилося їхнім засудженням у 1993 році, і стверджують, що тримання їх під вартою відтоді було незаконним, а отже, суперечить статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність). Вони також скаржаться на умови ув'язнення, посилаючись безпосередньо на статтю 3 (заборона нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження) та статтю 8 (право на повагу до приватного життя та до таємниці кореспонденції), а також посилаючись, у загальному сенсі справи, на статтю 34 (право на виключення державою будь-яких перешкод для ефективного здійснення ними свого права на індивідуальну заяву). Крім того, вони скаржаться, посилаючись на статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції (захист права власності), на конфіскацію їхнього майна. Крім того, перший заявник, у зв'язку з винесеним йому смертним вироком, стверджує, що було порушено статтю 2 (право на життя).

Заявники стверджують, що органи влади Молдови несуть відповідальність згідно з Конвенцією за стверджуване порушення ними

конвенційних прав, оскільки влада не вжила належних заходів для їх недопущення. За словами заявників, частка відповідальності лежить також на Російській Федерації, оскільки територія Придністров'я перебувала і надалі залишається де-факто під контролем Росії, бо на цій території дислокуються російські війська та військова техніка і, як стверджують заявники, Росія підтримує місцевий сепаратистський режим.

Молдова ратифікувала Конвенцію 12 вересня 1997 року, а Російська Федерація — 5 травня 1998 року.

4 липня 2001 року, після розгляду питання щодо прийнятності справи та по суті, Велика палата Суду оголосила заяву прийнятною.

495
14.10.2002

Комюніке Секретаря Суду

СПРАВА «ХАККАР ПРОТИ ФРАНЦІЇ» (CASE OF HAKKAR v. FRANCE)

8 жовтня 2002 року Європейський суд з прав людини (друга секція) відхилив заяву (№ 16164/02), подану 12 березня 2002 року Абдельхамідом Хаккаром *(Abdelhamid Hakkar)*. Головним чином скарга п. Хаккара полягала в тому, що, хоча Наглядова рада зупинила виконання вироку суду про його довічне ув'язнення, його й досі тримають під вартою. Він посилався, зокрема, на пункт 1(а) статті 5 Європейської конвенції з прав людини (законність затримання).

Суд зазначив, що, на додаток до засудження за тяжкий кримінальний злочин, виконання вироку щодо якого було зупинено до завершення розгляду його справи ще одним судом присяжних, п. Хаккара було визнано винним в окремих правопорушеннях (зокрема у спробі втечі, а також у сприянні та допомозі втікачам) і засуджено до ув'язнення строком на вісім років, на вісімнадцять місяців та на шість місяців; виконання цих вироків почалося одразу із зупиненням виконання вироку про його довічне ув'язнення. Беручи до уваги, що стосовно правопорушень, пов'язаних із втечею, Кримінальний кодекс Франції передбачає виняток із принципу незастосування покарань, які порушник відбуває послідовно, або обмеження їх встановленим строком, Суд визнав, що немає підстав піддавати сумніву законність тримання п. Хаккара під вартою.

504
17.10.02

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ПАЛАТИ У СПРАВІ «ШТАМБУК ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ»

Сьогодні Європейський суд з прав людини письмово повідомив рішення[1] у справі «Штамбук проти Німеччини» *(Stambuk v. Germany)* (заява № 37928/97). Суд одноголосно постановив, що було допущено порушення статті 10 (свобода вираження поглядів) Європейської конвенції з прав людини, і відхилив вимогу заявника щодо справедливої сатисфакції. (Рішення викладене лише англійською мовою).

1. Основні факти

Міро Штамбук *(Miro Stambuk)*, 1943 року народження, проживає в Блаубойрені *(Blaubeuren)*, офтальмолог за фахом.

У травні 1994 року журналіст із газети *«Schwäbische Zeitung»* взяв у заявника інтерв'ю стосовно нового виду лазерного лікування, хірургічного розрізу рогівки, який він виконує. 26 вересня 1994 року в газеті з'явилася стаття під заголовком «Рогівка під вогнем — лазер повністю відновлює зір». У статті говорилося, що ризик операції незначний і що понад 400 хворих уже пройшли у заявника лікування із 100-відсотковим успіхом.

25 жовтня 1995 року районний дисциплінарний суд у справах медичних працівників м. Тюбінґен *(Tübingen) (Bezirksberufsgericht für Ärzte)* виніс рішення про стягнення із заявника 2000 німецьких марок штрафу за нехтування забороною на рекламу лікарів, тобто забороною, встановленою Баден-Вюртемберзькими *(Baden-Württemberg)* нормами професійної поведінки Ради медичних працівників *(Berufsordnung der Landesärztekammer)* та Законом про ради медичних працівників *(Heilberufe Kammergesetz)*. Суд з'ясував, що заявник знехтував цими нормами з метою самореклами; фотографія і самовихваляння, виявлені в тексті, мали за мету показати, що заявник надзвичайно досвідчений медичний працівник. Оскарження заявником цього рішення було безуспішним.

---

[1] Згідно зі статтею 43 Європейської конвенції з прав людини, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати Суду, яка складається з 17 суддів. Якщо колеґія у складі п'яти суддів вважає, що справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення, Велика палата виносить остаточне рішення. Якщо серйозних питань або проблем не виникає, колеґія відхиляє клопотання, а судове рішення стає остаточним. В іншому разі рішення палати стають остаточними зі спливом зазначених вище трьох місяців або раніше, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

2. Процедура і склад Суду

Заяву було подано до Європейської комісії з прав людини 30 серпня 1997 року і передано до Суду 1 листопада 1998 року. 22 листопада 2001 року її оголошено прийнятною.

Судове рішення постановлене палатою, до складу якої увійшло сім суддів:

Іренеу **Кабраль Баррето** (Ireneu Cabral Barreto, Португалія), **голова**,
Ґеорґ **Ресс** (Georg Ress, Німеччина)
Люціус **Кафліш** (Lucius Caflisch, Швейцарія)
Пранас **Куріс** (Pranas Kuris, Литва)
Ріца **Тюрмен** (Riza Türmen, Туреччина)
Ханна Софія **Ґрев** (Hanna Sophie Greve, Норвегія)
Крістак **Трая** (Kristaq Traja, Албанія),

а також Венсан **Берже** (Vincent Berger), **секретар секції**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Заявник стверджував, що застосоване до нього дисциплінарне покарання за допомогу в підготовці статті для преси, що стосувалася його роботи, становило порушення його права на свободу вираження поглядів, ґарантовану статтею 10 Конвенції.

Рішення Суду

<u>Стаття 10</u>

Європейський суд з прав людини зауважив, що лікарі зобов'язані поводитися з конкретною людиною та громадськістю обачно, і цим можна пояснити певні обмеження стосовно їхніх дій, включаючи правила, які реґламентують їхні зв'язки з громадськістю або участь у громадському обговоренні професійних питань. Однак такі норми поведінки стосовно преси мають урівноважуватися законним інтересом громадськості в отриманні інформації. Ці норми не слід тлумачити як такі, що покладають надмірний тягар на лікарів, зобов'язуючи їх контролювати зміст публікацій у пресі.

Суд також нагадав про важливу роль преси в демократичному суспільстві, обов'язок якої полягає в повідомленні — у спосіб, який відповідає її зобов'язанням та обов'язкам, — інформації та ідей стосовно будь-яких питань, що становлять громадський інтерес.

Суд взяв до уваги, що стаття стосувалася нового методу лазерної операції з виправлення зору в пацієнтів. Стаття містила загальнодоступну інформацію з питання, яке становило загальний медичний інтерес. Загалом стаття являла собою об'єктивне пояснення даного

методу, яке не могло не супроводжуватися посиланням на відповідний ризик та відсоток успішності операцій. У своїх рішеннях суди Німеччини не зазначали, що надруковані в статті висловлювання заявника з цього приводу були неправильними чи вводили в оману стосовно необхідності чи доцільності такого лікування. Стверджуючи про успішність операцій, заявник прямо посилався на власний набутий у минулому досвід, а назва також свідчила про те, що операційні ризики незначні.

Крім того, на погляд Суду, розміщення в друкованій статті фотографії, на якій заявника зображено в професійному середовищі, не можна вважати забороненою і необ'єктивною інформацією чи рекламою, яка вводить в оману. Фактично ця фотографія безпосередньо пов'язана зі змістом статті.

На думку Суду, те місце в статті, де йшлося про успішність уже проведених заявником операцій, та розміщену в статті фотографію не можна було розглядати ізольовано від усієї статті загалом як підставу для дисциплінарного покарання за порушення професійних обов'язків. Цілком імовірно, що стаття послужила рекламою заявника та його практики, але це не було її головною метою.

Таке суворе тлумачення дисциплінарними судами Німеччини у цій справі заборонної норми стосовно реклами медичних працівників суперечило праву заявника на свободу вираження поглядів. Суд додав, що стягнення штрафу, навіть у найнижчому розмірі за шкалою штрафів, було досить відчутним покаранням.

З огляду на це, Суд дійшов висновку, що суди Німеччини не забезпечили справедливої рівноваги між залученими у справі інтересами, а саме — захистом здоров'я, інтересів інших медичних працівників, правом заявника на свободу вираження поглядів та роллю преси. Отже, оскаржене втручання не було пропорційним і «необхідним у демократичному суспільстві» для «охорони здоров'я» та «захисту прав інших осіб».

505
17.10.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ПАЛАТИ У СПРАВІ «АҐҐА ПРОТИ ГРЕЦІЇ» № 2

Сьогодні Європейський суд з прав людини письмово повідомив рішення[1] у справі «Аґґа проти Греції» (№ 2) *(Agga v. Greece No.2)* (заяви № 50776/99 та 52912/99). Суд одноголосно постановив:

— що допущено порушення статті 9 (свобода віросповідання) Європейської конвенції з прав людини; і

— що окремого питання за статтею 10 (свобода вираження поглядів) не постає.

Суд також одноголосно постановив, що висновок про наявність порушення сам по собі становить достатню справедливу сатисфакцію для цілей статті 41 (справедлива сатисфакція). (Рішення викладене лише англійською мовою).

1. Основні факти

Мехмет Аґґа *(Mehmet Agga)*, громадянин Греції, 1932 року народження, проживає в Ксанті *(Xanthi)*.

У 1990 році помер один із двох мусульманських релігійних лідерів Фракії, муфтій м. Ксанті. 15 лютого 1990 року місцевий префект *(Νομάρχης)* доручив заявникові виконувати функції заступника *(τοποτηρητής)*. У серпні 1990 року двоє мусульман, незалежних членів парламенту міст Ксанті та Родопи *(Rodopi)*, виступили з вимогою провести вибори муфтія м. Ксанті. Не одержавши відповіді, 17 серпня 1990 року вони організували вибори серед тих, хто брав участь у п'ятничних моліннях у мечеті. Вибори закінчилися обранням заявника на посаду муфтія м. Ксанті.

24 грудня 1990 року президент Республіки затвердив законодавчий акт *(πράξη νομοθετικού περιεχομένου)*, який змінив порядок виборів муфтія.

[1] Згідно зі статтею 43 Європейської конвенції з прав людини, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати Суду, яка складається з 17 суддів. Якщо колеґія у складі п'яти суддів вважає, що справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення, Велика палата виносить остаточне рішення. Якщо серйозних питань або проблем не виникає, колеґія відхиляє клопотання, а судове рішення стає остаточним. В іншому разі рішення палати стають остаточними зі спливом зазначених вище трьох місяців або раніше, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

Цей законодавчий акт був введений у дію Законом № 1920/1991, який мав зворотну силу. 20 серпня 1991 року, відповідно до нового порядку, у Греції було призначено ще одного муфтія. Заявник відмовився залишити свій пост.

Проти заявника було порушено вісім кримінальних проваджень за статтями 175 та 176 Кримінального кодексу за незаконне привласнення функцій духовного посадовця «загальновизнаної релігії». Касаційний суд, з огляду на можливість заворушень у м. Ксанті, керуючись статтями 136 та 137 Кримінально-процесуального кодексу, ухвалив рішення про проведення провадження в інших містах. Заявника було визнано винним і оштрафовано.

2. Процедура і склад Суду

Заяви було подано до Суду 31 серпня 1999 року та 23 листопада, відповідно.

20 вересня 2001 року їх було оголошено частково прийнятними.

Судове рішення постановлене палатою, до складу якої увійшло сім суддів:

Франсуаза **Тюлкен** (Françoise Tulkens, Бельгія), **голова**
Крістос **Розакіс** (Christos Rozakis, Греція)
Джованні **Бонелло** (Giovanni Bonello, Мальта)
Пер **Лоренцен** (Peer Lorenzen, Данія)
Ніна **Важич** (Nina Vajić, Хорватія)
Еґілс **Левіц** (Egils Levits, Латвія)
Анатолій **Ковлер** (Anatoli Kovler, Росія),

а також Ерік **Фріберг** (Erik Fribergh), **секретар секції**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Заявник стверджував, зокрема, що засудження його судом за взяття на себе функцій духовного посадовця «загальновизнаної релігії» становило порушення його прав, ґарантованих статтями 9 і 10 Конвенції.

Рішення Суду

Стаття 9

Суд нагадав, що заявника було засуджено за взяття на себе функцій духовного посадовця «загальновизнаної релігії», а саме — за видання релігійних послань від імені муфтія м. Ксанті. З огляду на ці обставини, Суд зазначив, що засудження заявника було втручанням у його право, ґарантоване статтею 9 Конвенції, на свободу сповідувати свою релігію «спільно з іншими, прилюдно..., ...в богослужінні, ученні». Хоча в

м. Ксанті, окрім заявника, був офіційно призначений муфтій, Суд нагадав, що не було жодних фактів, які свідчили б про те, що заявник робив будь-які спроби здійснити судові та адміністративні функції, передбачені законом, який стосувався муфтіїв та інших священнослужителів «загальновизнаних релігій». Крім того, Суд вважав, що в демократичному суспільстві від держави не потребується вживати заходів для того, щоб релігійні громади підтримували єдине керівництво чи підпорядковувалися йому.

Суд погодився з тим, що органи влади мусили втрутитися, для того щоб запобігти загостренню відносин між мусульманами в м. Ксанті, а також між мусульманами і християнами як у даній місцевості, так і в Греції та Туреччині. Суд визнав, що існувала небезпека появи напруженої ситуації при виникненні розколу в релігійній чи будь-якій іншій громаді, але, на його думку, такий ризик є одним із неминучих наслідків плюралізму. Роль органів влади в такій ситуації полягає не в усуненні причини напруги шляхом відмови від плюралізму, а в забезпеченні для конкуруючих груп умов, за яких би вони толерантно ставилися одна до одної. З цього приводу Суд зазначив, що, окрім загальної згадки про створення напруженої ситуації, Уряд більше не робив жодних посилань на те, що між мусульманами в м. Ксанті вже фактично виник чи міг виникнути конфлікт через наявність двох релігійних лідерів. Крім того, Суд зазначив, що матеріали справи не містили нічого, що могло б служити підставою говорити про можливість виникнення напруженості між мусульманами і християнами чи між Грецією і Туреччиною як про дуже ймовірну небезпеку.

З огляду на це, Суд вказав на недоведеність того, що засудження заявника судом за статтями 175 і 176 Кримінального кодексу виправдовувалося за даних обставин справи «нагальною суспільною потребою». Тому втручання в право заявника «сповідувати свою релігію ... спільно з іншими, прилюдно..., ...в богослужінні, ученні» не було «необхідним у демократичному суспільстві... для охорони громадського порядку», чого вимагає пункт 2 статті 9. Отже, було допущено порушення статті 9.

Стаття 10

Суд одноголосно постановив, що окреме питання за статтею 10 не постає.

519
22.10.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ПАЛАТИ У СПРАВІ «АЛЬҐУР ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ»

Сьогодні Європейський суд з прав людини письмово повідомив рішення[1] у справі «Альґур проти Туреччини» *(Algür v. Turkey)* (заява № 32574/96). Суд одноголосно постановив:

— що допущено порушення статті 3 (заборона нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання) Європейської конвенції з прав людини;

— що допущено порушення пункту 1 статті 6 (право на розгляд справи незалежним і безстороннім судом);

— що необхідності розглядати скаргу у світлі пункту 3(с) статті 6 не було.

Згідно зі статтею 41 Конвенції (справедлива сатисфакція), Суд присудив заявниці 25 000 євро як компенсацію стосовно всіх пунктів шкоди, взятих разом, а також 3000 євро — за судові витрати.

(Рішення викладене лише французькою мовою).

1. Основні факти

Мер'єме Альґур *(Meryeme Algür)* — громадянка Туреччини, 1973 року народження. У час, який розглядається в справі, вона була студенткою, нині перебуває в байрампаській *(Bayrampaşa)* в'язниці.

Під час операції, спрямованої проти КРП (Курдської робітничої партії), 21 березня 1995 року заявницю заарештували працівники із відділу боротьби з тероризмом Стамбульської служби безпеки, які виявили у неї підроблені особисті документи. Її взяли під поліційну варту за підозрою у членстві в цій незаконній організації. Під час перебування під вартою вона була позбавлена будь-якої адвокатської

---

[1] Згідно зі статтею 43 Європейської конвенції з прав людини, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати Суду, яка складається з 17 суддів. Якщо колеґія у складі п'яти суддів вважає, що справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення, Велика палата виносить остаточне рішення. Якщо серйозних питань або проблем не виникає, колеґія відхиляє клопотання, а судове рішення стає остаточним. В іншому разі рішення палати стають остаточними зі спливом зазначених вище трьох місяців або раніше, якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

допомоги. 29 березня заявниця підписала показання, що їх склали працівники поліції, зафіксувавши в них дані про те, що вона нібито причетна до КРП.

Заявниця стверджувала, що під час перебування під вартою в поліції вона зазнала з боку поліцейських жорстокого поводження у фізичному і психологічному сенсі. Вона стверджувала, що її неодноразово били кулаками і ногами, погрожували смертю і зґвалтуванням та завдавали словесних образ. За її словами, до неї застосували «палестинське підвішування» (за зв'язані руки), а також електрошок, приставляючи електроди до грудей, ніг та верхніх частин тіла.

3 квітня 1995 року заявницю оглянув судовий медичний експерт. Він склав довідку, в якій не вказав ніяких ознак травматичних ушкоджень на тілі заявниці. Того самого дня в'язничний лікар також виписав довідку, в якій зазначив, що заявниця відчуває біль у руках, ногах і шиї, загальне тремтіння, а також зафіксував наявність двох подряпин розміром 1х1 см на грудях. Він сказав, що остаточний висновок буде зроблено після обстеження заявниці судовим медичним експертом, але з матеріалів справи видно, що такого обстеження проведено не було.

На допиті прокурором і згодом суддею в суді державної безпеки заявниця дещо відхилилася від своїх попередніх показань. Зізнавшись, що вона знала про цю організацію завдяки родичам, вона, однак, заперечувала факт своєї участі в її діяльності. Вона також сказала судді, що її силою примусили підписати показання, які брали від неї працівники поліції.

25 травня 1995 року заявниця подала кримінальну скаргу, стверджуючи, що вона зазнала жорстокого поводження з боку поліцейських, під відповідальність яких вона потрапила, перебуваючи під вартою в поліції. Прокурор вирішив, що для порушення справи підстав немає, оскільки доказів проти працівників поліції було недостатньо. Оскарження заявницею цього рішення відхилив голова суду присяжних.

15 жовтня 1996 року суд державної безпеки, до складу якого входив військовий суддя, визнав заявницю винною і засудив її до п'ятнадцяти років ув'язнення на підставі статті 168 Кримінального кодексу, згідно з якою членство в незаконній організації є кримінальним правопорушенням. Рішенням від 16 червня 1997 року Касаційний суд залишив цей вирок без зміни.

2. Процедура і склад Суду

Заяву подано до Європейської комісії з прав людини 19 грудня 1995 року і передано до Суду 1 листопада 1998 року. 3 липня 2001 року її було визнано частково прийнятною.

Судове рішення постановлене палатою, до складу якої увійшло сім суддів:

Ніколас **Братца** (Nicolas Bratza, Британія), **голова**
Матті **Пеллонпя** (Matti Pellonpää, Фінляндія)
Антоніо **Пастор Рідруехо** (Antonio Pastor Ridruejo, Іспанія)
Елізабет **Палм** (Elisabeth Palm, Швеція)
Ріца **Тюрмен** (Riza Türmen, Туреччина)
Марк **Фішбах** (Marc Fischbach, Люксембурґ)
Хосе **Касадеваль** (Josep Casadevall, Андорра),

а також Франсуаза **Елан-Пассо** (Françoise Elens-Passos), **заступник секретаря секції**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Посилаючись на статтю 3 Конвенції (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання), заявниця скаржилася на поводження, якого вона зазнала під час перебування в поліційній в'язниці. Посилаючись на пункт 1 статті 6 (право на справедливий судовий розгляд), вона стверджувала, що не здійснила права на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Нарешті, за її словами, було порушено пункт 3(c) статті 6 (право на правову допомогу захисника), оскільки під час перебування під вартою в поліції вона не мала змоги звернутися до адвоката.

Рішення Суду

<u>Стаття 3</u>

Суд зазначив, що протягом чотирнадцяти днів перебування під поліційною вартою заявниці не дозволяли звернутися до адвоката або лікаря на її вибір. По закінченні цього строку, після проходження заявницею спочатку одного, а потім другого медичного обстеження, було підготовлено два медичні висновки, які цілком суперечили один одному. За відсутності пояснень Уряду стосовно явної розбіжності між висновками, Суд дійшов висновку, що, оскільки під час першого обстеження не було виявлено жодних ознак тілесних ушкоджень, його не було проведено належним чином. Крім того, ніхто не довів, що тілесні ушкодження заявниці з'явилися до її арешту.

Суд взяв до уваги, що, всупереч вказівкам в'язничного лікаря, жодного додаткового медичного огляду для встановлення причин виявлених на тілі заявниці тілесних ушкоджень проведено не було. До того ж, приймаючи рішення про недоцільність будь-яких подальших заходів стосовно скарги заявниці, прокурор лише зазначив недостатність доказів. Крім того, незважаючи на те, що заявниця двічі повідомляла, що її не направляли до інституту судової медицини, голова суду присяжних, не розглянувши цей арґумент, відхилив її прохання скасувати рішення про припинення судового провадження.

Суд зазначив, що держава несе відповідальність за всіх осіб під вартою, з огляду на уразливість становища таких осіб, які потрапляють у поліцію, і органи влади були зобов'язані забезпечити їхній захист. Суворе дотримання від самого початку тримання особи під вартою основних ґарантій, таких, як право вимагати огляду лікаря на свій власний вибір — на додаток до будь-якого огляду, проведеного лікарем, призначеним представниками поліції, — та право бачитися з адвокатом і родичем, разом із забезпеченням оперативного судового втручання, давало можливість виявити жорстоке поводження і запобігти йому, поводження, яке, як це було в даній справі, поліція могла допустити стосовно затриманих, зокрема з метою домогтися від них зізнань.

У світлі всіх цих обставин та зважаючи на той факт, що додаткового медичного обстеження проведено не було і що Уряд не надав ніякого правдоподібного пояснення причин тілесних ушкоджень заявниці, Суд зауважив, що страждання, якого зазнала заявниця, було наслідком поводження, відповідальність за яке несе Уряд.

Що стосується тяжкості стверджуваних дій, то наявні медичні документи не дають можливості встановити, чи можна охарактеризувати страждання заявниці як надзвичайно тяжкі. Однак поводження, якого зазнала під вартою ця двадцятидворічна заявниця — зокрема непроведення належного медичного обстеження, — можна розглядати як нелюдське і таке, що принижує гідність. Отже, допущено порушення статті 3 Конвенції.

Пункти 3 (с) та 1 статті 6

Щодо скарги, згідно з якою Стамбульський суд державної безпеки не був незалежним і безстороннім, Суд знову нагадав, що у своїх попередніх рішеннях він уже встановив, що через певні особливості статусу військових суддів їхня незалежність і безсторонність залишається сумнівною; вони є військовослужбовцями, які перебувають у підпорядкуванні військового відомства, яке, у свою чергу, дістає накази від виконавчої влади.

Суд зазначив, що вимога від цивільної особи, обвинуваченої в терористичному злочині, постати перед судом державної безпеки, до складу якого входив військовий суддя, становила для цієї особи законну підставу побоюватися незабезпечення незалежності й безсторонності цього суду. Отже, було допущено порушення пункту 1 статті 6.

З огляду на свій висновок про порушення пункту 1 статті 6, Суд визнав, що немає необхідності розглядати скаргу заявниці стосовно відсутності у неї можливості звернутися до адвоката під час перебування під поліційною вартою.

524
24.10.2002

Комюніке Секретаря Суду

РІШЕННЯ ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ У СПРАВІ «МАСТРОМАТТЕО ПРОТИ ІТАЛІЇ»

Сьогодні на відкритому слуханні Європейський суд з прав людини виніс рішення у справі «Мастроматтео проти Італії» *(Mastromatteo v. Italy)* (заява № 37703/97). Суд постановив:

— одноголосно, що порушення статті 2 Європейської конвенції з прав людини (право на життя) стосовно запобіжних заходів допущено не було; і

— шістнадцятьма голосами проти одного, що порушення статті 2 Конвенції стосовно процедурних ґарантій допущено не було.

1. Основні факти

Заявник — Раффаеле Мастроматтео *(Raffaele Mastromatteo)*, громадянин Італії, 1933 року народження, проживає в Чінізелло Бальзам *(Cinisello Balsam)* (провінція Мілан).

8 листопада 1989 року сина заявника вбили троє злочинців, які здійснювали втечу після пограбування банку. Згодом виявилося, що двоє із цих трьох осіб уже відбували, згідно з остаточними кримінальними вироками, строки ув'язнення за повторно вчинені насильницькі злочини. У час, що розглядається в справі, один із двох злочинців, який зробив фатальний постріл, був тимчасово звільнений із в'язниці; другий перебував в ув'язненні з умовами напівзакритого режиму. Судді, які відповідали за виконання їхніх вироків, надали це звільнення одному і послабили в'язничний режим для другого в'язня на підставі інформації в'язничного керівництва, згідно з якою ці особи не становили небезпеки для суспільства. Згодом трьох злочинців було засуджено до тривалих строків ув'язнення. Заявник звернувся по компенсацію, посилаючись на закон, який передбачав допомогу постраждалим від тероризму та організованої злочинності, але його вимогу відхилили — спочатку міністр внутрішніх справ, а потім — президент Італії.

2. Процедура і склад Суду

Заяву подано до Європейської комісії з прав людини 11 грудня 1996 року і 1 листопада 1998 року передано до Суду. 14 вересня 2001 року її оголошено прийнятною. 22 листопада 2001 року палата, яка розглядала цю справу, відмовилася від юрисдикції на користь Великої палати. Слухання відбулося 13 березня 2002 року.

Судове рішення постановлене Великою палатою, до складу якої увійшли сімнадцять суддів, а саме:

Люціус **Вільдхабер** (Luzius Wildhaber, Швейцарія), **Голова Суду**
Крістос **Розакіс** (Christos Rozakis, Греція)
Жан-Поль **Коста** (Jean-Paul Costa, Франція)
Ґеорґ **Ресс** (Georg Ress, Німеччина)
Ніколас **Братца** (Nicolas Bratza, Британія)
Бенедетто **Конфорті** (Benedetto Conforti, Італія)
Ґаукур **Йорундссон** (Gaukur Jörundsson, Ісландія)
Джованні **Бонелло** (Giovanni Bonello, Мальта)
Вєра **Стражницька** (Viera Strážnická, Словаччина)
Корнеліу **Бірсан** (Corneliu Bîrsan, Румунія)
Марк **Фішбах** (Marc Fischbach, Люксембурґ)
Володимир **Буткевич** (Volodymyr Butkevych, Україна)
Бостьян **Жупанчич** (Boštjan Zupančič, Словенія)
Матті **Пеллонпя** (Matti Pellonpää, Фінляндія)
Марґарита **Цаца-Николовська** (Margarita Tsatsa-Nikolovska, колишня югославська республіка Македонія)
Еґілс **Левіц** (Egils Levits, Латвія)
Станіслав **Павловський** (Stanislav Pavlovschi, Молдова),

а також Пол **Махоуні** (Paul Mahoney), **Секретар Суду**.

3. Стислий виклад судового рішення

Оскарження

Посилаючись на статтю 2 Конвенції, заявник стверджував, що його син загинув через рішення суддів, відповідальних за виконання вироків, якими убивць його сина було тимчасово звільнено з в'язниці. Він також скаржився, що не одержав від держави ніякої компенсації.

Рішення Суду

Стверджуване невиконання органами влади обов'язку із захисту життя сина заявника

Розглядаючи питання, чи застосування альтернативних видів ув'язнення передбачає відповідальність держави за статтею 2 Конвенції, Суд взяв до уваги, що один з убивць перебував у тимчасовому звільненні. Однією із суттєво важливих функцій ув'язнення є захист суспільства, але Суд визнав, що заходи з ресоціалізації мають виправдану мету. Суд зазначив, що закони Італії передбачають тимчасове звільнення в'язнів, які відбули частину строків свого ув'язнення; при цьому тривалість звільнення залежить від тяжкості правопорушення, за яке їх було засуджено. До того ж в'язні при цьому повинні виявити щиру готовність брати участь у програмі ресоціалізації. Оцінити

небезпечність таких в'язнів для суспільства має відповідальний за виконання вироків суддя, який консультується для цього з в'язничною адміністрацією і, якщо необхідно, з поліцією. Суд взяв до уваги, що італійське законодавство передбачає обмеження щодо альтернативного ув'язнення, якщо це стосується членів кримінальних організацій.

Суд зазначив, що запроваджена в Італії система таких заходів забезпечує для суспільства достатній рівень безпеки, про що свідчать статистичні дані, надані державою-відповідачем. Згідно з цими даними, кількість злочинів, учинених в'язнями, які перебувають у тюрмах з напівзакритим режимом, або в'язнями, які втекли під час тимчасового звільнення, є незначною. Тому не було жодних підстав ставити під сумнів правомірність, з погляду статті 2, системи заходів із ресоціалізації, чинної в Італії на той час.

Розглядаючи питання, чи мало місце, у зв'язку з прийняттям і застосуванням таких альтернативних заходів, порушення передбаченого статтею 2 Конвенції обов'язку убезпечення громадян, Суд зазначив, що відповідним ризиком у цій справі була небезпека, яка скоріше загрожувала життю будь-якого громадянина, ніж одній чи кільком конкретним особам. Приймаючи рішення про застосування альтернативних заходів, суддя, відповідальний за виконання вироку, керувався інформацією, наданою в'язничною адміністрацією, яка оцінила поведінку двох в'язнів як позитивну. Суд зауважив, що національні органи влади не мали підстав для побоювання, що звільнення цих двох чоловіків може становити реальну й безпосередню загрозу життю. Не було також нічого, що могло примусити органи влади вжити проти них додаткових заходів після звільнення. Але треба зазначити, що одного з них було тимчасово звільнено після того, як один співучасник злочину скористався таким звільненням для здійснення втечі. Проте, на думку Суду, цей факт не був підставою для застосування особливо обережного підходу, оскільки жодним чином не можна було передбачити, що вони вчинять злочин, наслідком якого стане позбавлення життя людини.

З огляду на це, Суд дійшов висновку про недоведеність того, що тимчасове звільнення цих в'язнів спричинило невиконання органами судової влади обов'язку захистити право сина заявника на життя. Отже, на думку Суду, порушення статті 2, про яке стверджується у скарзі на невиконання такого обов'язку органами влади, допущено не було.

Стверджуване порушення процедурного обов'язку, який випливає зі статті 2

Оскільки на той час особи, які вчинили вбивство, як в'язні перебували під відповідальністю держави, на думку Суду, існував процедурний обов'язок встановити обставини загибелі сина заявника. На підставі проведеного розслідування злочинців було визнано винними у вбивстві і засуджено до тривалих строків ув'язнення, а також було видано наказ

про компенсацію ними завданої заявникові шкоди. Тому Суд визнав, що держава задовольнила вимогу статті 2 Конвенції щодо забезпечення кримінального розслідування.

Розглядаючи питання, чи були процедурні зобов'язання, які випливають зі статті 2, підставою для надання засобу правового захисту, який обумовлював би можливість учинення позову проти держави, Суд взяв до уваги, що вимогу заявника було відхилено на тій підставі, що закон, на який посилався заявник, не застосовний до цієї справи. Однак заявник мав змогу вчинити позов проти держави за недбальство, маючи для цього два засоби правового захисту, а саме: позов проти держави на підставі статті 2043 Цивільного кодексу та позов проти суддів, відповідальних за виконання вироків за Законом про відповідальність суддів (Закон № 117). З цього приводу Суд зауважив, що стаття 2 Конвенції не покладає на державу суворого обов'язку забезпечувати відшкодування шкоди. Отже, Суд дійшов висновку, що процедурні вимоги за статтею 2 Конвенції було задоволено.

Суддя Бонелло висловив окрему думку, яка частково не збігається з позицією більшості. Окрему думку додано до тексту судового рішення.

* * *

Судові рішення можна знайти на веб-сторінці Суду в Інтернеті (**http://www.echr.coe.int**).

Канцелярія Європейського суду з прав людини
F-67075 Strasbourg Cedex
Звертатися до:
Roderick Liddell – тел. (0)3 88 41 24 92,
Emma Hellyer – тел. (0)3 90 21 42 15,
Stéphanie Klein – тел. (0)3 88 41 21 54;
факс: (0)3 88 41 27 91

Європейський суд з прав людини було створено 1959 року в Страсбурзі з метою здійснення судочинства щодо порушень Європейської конвенції з прав людини 1950 року.

1 листопада 1998 року було створено Суд на постійній основі, який замінив колишню двоступеневу систему: Суд на тимчасовій основі та Комісію.

РІШЕННЯ КОЛИШНЬОГО СУДУ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

СПРАВА «КЛАСС ТА ІНШІ ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ» (CASE OF KLASS AND OTHERS v. GERMANY)

У справі «Класс та інші проти Німеччини»

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу у пленарному засіданні, згідно з правилом 48 Реґламенту Суду, у такому складі:

п. **Дж. Балладоре Пальєрі** (G. Balladore Pallieri), **Голова Суду**
п. **Ж. Віарда** (G. Wiarda)
п. **Г. Мослер** (H. Mosler)
п. **М. Зекія** (M. Zekia)
п. **Дж. Кремона** (J. Cremona)
п. **Ф. О'Донох'ю** (P. O'Donoghue)
п. **Тор Вільялмссон** (Thór Vilhjálmsson)
п. **В. Ґаншоф ван дер Меерш** (W. Ganshof van der Meersch)
сер **Джералд Фіцморіс** (Sir Gerald Fitzmaurice)
пані **Д. Біндшедлер-Роберт** (D. Bindschedler-Robert)
п. **П.-А. Тетжен** (P.-H. Teitgen)
п. **Ґ. Лаґерґрен** (G. Lagergren)
п. **Л. Ліш** (L. Liesch)
п. **Ф. Ґьольчюклю** (F. Gölcüklü)
п. **Ф. Матчер** (F. Matscher)
п. **Ж. Пінейро Фарінья** (J. Pinheiro Farinha),

а також **Г. Пецольд** (H. Petzold), **заступник Секретаря Суду**,

після нарад за зачиненими дверима 11, 13 та 14 березня, а також 30 червня, 1, 3 та 4 липня 1978 року

постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа Класса та інших передана до Суду Європейською комісією з прав людини (Комісія). Справу розпочато за заявою проти Німеччини, яку подали до Комісії 11 червня 1971 року, згідно зі статтею 25 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція), п'ять громадян Німеччини, а саме: Ґерхард Класс *(Gerhard Klass)*, Петер Лубберґер *(Peter Lubberger)*, Юрґен Нусбрух *(Jürgen Nussbruch)*, Ганс-Юрґен Поль *(Hans-Jürgen Pohl)* та Дітер Зельб *(Dieter Selb)*.

2. Запит Комісії, в якому вона послалася на статтю 44 та пункт (а) статті 48 і до якого було додано доповідь, передбачену статтею 31, подано до канцелярії Суду 15 липня 1977 року, упродовж тримісячного строку, як того вимагає пункт 1 статті 32 та стаття 47.

Метою запиту було отримання рішення Суду стосовно того, чи свідчать факти справи про порушення державою-відповідачем її зобов'язань за пунктом 1 статті 6, статтею 8 та 13 Конвенції.

3. 28 липня у присутності Секретаря Голова Суду визначив шляхом жеребкування імена п'яти із семи суддів для участі в засіданні палати; п. Г. Мослер, суддя, обраний від Німеччини, та п. Дж. Балладоре Пальєрі, Голова Суду, увійшли до складу палати за посадою, як це передбачено, відповідно, статтею 43 Конвенції та пунктом 3 (b) правила 21 Реґламенту Суду. П'ятьма членами палати, призначеними на підставі жеребкування, стали: п. Ґаншоф ван дер Меерш, п. Д. Евріґеніс *(D. Evrigenis)*, п. Ґ. Лаґерґрен та п. Ф. Ґьольчюклю (стаття 43 в кінці Конвенції та пункт 4 правила 21 Реґламенту Суду).

Пан Дж. Балладоре Пальєрі заступив на посаду голови палати, згідно з пунктом 5 правила 21.

4. Через Секретаря Суду голова палати з'ясував позицію уповноваженої особи Уряду та представників Комісії стосовно майбутньої процедури. Розпорядженням від 12 серпня голова палати запропонував Урядові подати меморандум не пізніше 28 листопада, надавши при цьому право представникам Комісії на подання меморандуму у відповідь упродовж двох місяців з моменту одержання ними меморандуму Уряду.

5. На закритому засіданні, яке відбулося 18 листопада в Страсбурзі, палата, керуючись вимогами правила 48, вирішила невідкладно відмовитися від своєї юрисдикції на користь пленарного засідання Суду, оскільки «справа порушує (порушувала) серйозні питання щодо тлумачення Конвенції».

6. Уряд подав свій меморандум 28 листопада. 27 січня 1978 року канцелярія одержала меморандум від головного представника Комісії; водночас Секретар Комісії повідомив Секретаря Суду про те, що представники Комісії висловляться у відповідь на меморандум Уряду під час усних слухань.

7. Порадившись через Секретаря Суду з уповноваженою особою Уряду та представниками Комісії, голова палати розпорядженням від 24 лютого 1978 року призначив відкриття усних слухань на 10 березня.

8. 10 березня, перед самим відкриттям слухань, Суд провів підготовче засідання. На засіданні Суд, задовольняючи подане Урядом клопотання, вирішив дозволити уповноваженій особі Уряду та консультантам звертатися на слуханнях до Суду німецькою мовою, за умови, що Уряд, у свою чергу, бере на себе відповідальність за усний переклад цих виступів французькою чи англійською мовою (пункт 2 правила 27). Крім того, Суд врахував намір представників Комісії скористатися під час усного провадження допомогою одного із заявників, а саме — п. Поля; Суд також дозволив п. Полю виступати німецькою мовою (пункт 1 правила 29 (у кінці) та пункт 3 правила 27).

9. Відкриті слухання відбулися 10 березня у Палаці прав людини, Страсбурґ.

На судовому розгляді були присутні:

— від Уряду

пані І. Майєр *(I. Maier)*, *Ministerialdirigentin*, Федеральне міністерство юстиції, *уповноважена особа;*

п. Г. Ґ. Мерк *(H. G. Merk)*, *Ministerialrat*, Федеральне міністерство внутрішніх справ,

п. Г. Штекер *(H. Stöcker)*, *Regierungsdirektor*, Федеральне міністерство юстиції,

пані Г. Зайберт *(H. Seibert)*, *Regierungsdirektorin*, Федеральне міністерство юстиції, *консультанти;*

— від Комісії

п. Ґ. Спердуті *(G. Sperduti)*, *головний представник,*

п. К. А. Норґаард *(C. A. Nørgaard)*, *представник.*

п. Г.-Ю. Поль, заявник, здійснює допомогу представникам Комісії, як це передбачено пунктом 1 (друге речення) правила 29.

Суд заслухав звернення пані Майєр від імені Уряду, п. Спердуті, п. Норґаарда і п. Поля від імені Комісії, а також їхні відповіді на запитання, поставлені кількома членами Суду.

ЩОДО ФАКТІВ

10. Заявниками є громадяни Німеччини — Ґерхард Класс *(Oberstaatsanwalt)*, Петер Лубберґер (адвокат), Юрґен Нусбрух (суддя), Ганс-Юрґен Поль (адвокат) та Дітер Зельб (адвокат). Пан Нусбрух проживає в м. Гайдельберзі *(Heidelberg)*, інші — в м. Мангаймі *(Mannheim)*.

Усі п'ятеро заявників стверджують, що пункт 2 статті 10 Основного закону *(Grundgesetz)* та законодавчий акт, введений у дію на виконання

цього положення, а саме — Закон від 13 серпня 1968 року про обмеження стосовно таємниці поштової кореспонденції, поштового і телекомунікаційного зв'язку (*Gesetz zur Beschränkung des Brief-, Post- under Fernmeldegeheimnisses*; далі іменується як Закон «G 10») суперечить Конвенції. Вони не заперечують того, що держава має право вдаватися до заходів стеження, які передбачені цим законодавством; вони піддають критиці це законодавство за те, що воно дозволяє такі заходи, не зобов'язуючи органи влади в кожному випадку після їх застосування сповіщати відповідних осіб, а також за те, що законодавство виключає можливість скористатися засобом правового захисту в суді у зв'язку з виданням та виконанням рішення про застосування таких заходів. Їхня заява спрямована проти законодавства, зміни до якого вніс Федеральний конституційний суд *(Bundesverfassungsgericht)*, який також дав відповідне тлумачення.

11. До того як подати заяву до Комісії, заявники зверталися до Федерального конституційного суду. Рішенням від 15 грудня 1970 року цей суд визнав недійсним пункт 5 (5) статті 1 Закону «G 10», з огляду на його невідповідність другому реченню пункту 2 статті 10 Основного закону, оскільки це положення не передбачало сповіщення особи, за якою проводилося стеження, про такий захід, навіть коли це сповіщення могло здійснюватися без ризику для забезпечення мети такого обмежувального заходу. Конституційний суд відхилив решту скарг *(Collected Decisions of the Constitutional Court, Vol. 30, p. 1 et seq.)*. Оскільки резолютивна частина згаданого вище рішення має силу закону, компетентні органи зобов'язані застосовувати Закон «G 10» відповідно до тлумачення, яке дав Конституційний суд. Крім того, це рішення спонукало Уряд Федеративної Республіки Німеччини запропонувати поправки до Закону «G 10», але парламентські процедури ще й досі не завершено.

12. Що стосується права заявників звернутися до Конституційного суду, зазначений суд, зокрема, зауважив:

> «Для того щоб заявник мав право звернутися з конституційним поданням з приводу законодавчого акта, він повинен заявити, що сам цей акт, а не лише захід з його виконання, становить пряме та безпосереднє порушення одного з його основних прав... Ці умови, як стверджують самі заявники, не виконані, оскільки їхні основні права могли б бути порушені лише внаслідок заходу виконавчої влади. З іншого боку, не будучи сповіщеними про втручання в їхні права, особи, яких це стосується, не в змозі оскаржити будь-який захід з виконання даного законодавчого акта. У таких випадках вони повинні мати право звертатися з конституційним поданням з приводу самого законодавчого акта, якщо конституційне подання проти заходу з виконання цього акта виключається з будь-яких інших причин...» (див. там само, с. 16–17).

13. Хоча і в Конституційному суді, і в Комісії заявники презумптивно стверджували, що вони були об'єктами стеження, проте вони не знали, чи було Закон «G 10» фактично застосовано до них.

З цього приводу уповноважена особа Уряду виступила на слуханні в Суді з такою заявою:

> «Для того щоб усунути будь-яку невизначеність стосовно фактів справи і надати Суду чітку інформацію як підставу для його рішення, федеральний міністр внутрішніх справ, до компетенції якого належить це питання, за згодою Комісії з питань застосування Закону «G 10», уповноважив мене зробити таку заяву:
>
> Жодні розпорядження про вжиття щодо заявників заходів стеження, передбачених цим законом, введеним у дію на виконання статті 10 Основного закону, ніколи не видавалися і такі заходи не вживалися. Заявники не були об'єктами такого стеження ані як особи, яких підозрюють в одному чи кількох зазначених у законі правопорушеннях, ані як треті сторони, про які йдеться в пункті 2(2) статті 1 Закону «G 10». Також немає жодних підстав стверджувати, що заявники опинилися під стеженням опосередковано, коли такий захід здійснювався проти якоїсь іншої особи, — принаймні встановити їхні особи як такі, що потрапили в матеріали таких стежень, неможливо. Нарешті, немає підстав стверджувати і про те, що заявники потрапили під стеження помилково — наприклад, внаслідок неправильно набраного телефонного номера, — оскільки в таких випадках таку особу попереджають про захід стеження».

Законодавство, яке оспорюють заявники

14. Після закінчення Другої світової війни нагляд за поштовою кореспонденцією та поштовим і телекомунікаційним зв'язком здійснювався в Німеччині окупаційними державами. Що стосується Федеративної Республіки Німеччини, ані набрання чинності Основним законом 24 травня 1949 року, ані заснування Федеративної Республіки як держави 20 вересня 1949 року не змінило цієї ситуації. Така практика зберігалася навіть після припинення окупаційного режиму в 1955 році. Фактично у пункті 2 статті 5 Договору від 26 травня 1952 року про відносини між трьома державами (Францією, Сполученими Штатами та Сполученим Королівством) — до якого було внесено поправки Паризьким протоколом від 23 жовтня 1954 року — зазначено, що ці три держави тимчасово зберігають за собою «права..., які вони мали і здійснювали досі у зв'язку із захистом безпеки збройних сил, дислокованих у Федеративній Республіці». Згідно з цим самим положенням, такі права мають утратити свою чинність, «коли органи влади Німеччини дістануть подібні повноваження, передбачені законодавством Німеччини, які дадуть їм змогу вживати ефективних заходів для захисту безпеки таких сил, включаючи можливість протистояти серйозним загрозам громадській безпеці та порядку».

15. Мета уряду полягала в тому, щоб замість зазначених повноважень, які здійснювалися трьома державами, застосовувалося національне законодавство, а втручання у право на повагу до кореспонденції, ґарантоване статтею 10 Основного закону, реґулювалося в правовому порядку. Крім того, обмеження, які могли встановлюватися стосовно цього права, здавалися урядові недостатніми для ефективного захисту конституційного порядку в державі. Тому 13 червня 1967 року уряд вніс два законопроекти, що становили частину надзвичайного законодавства. Перший законопроект передбачав передусім внесення поправок до пункту 2 статті 10 Основного закону; другий — який виходив уже із внесеної до пункту 2 статті 10 поправки — передбачав обмеження права на таємницю поштової кореспонденції, поштового і телекомунікаційного зв'язку. Після ухвалення федеральними законодавчими зборами, ці два законодавчі акти було введено в дію 24 червня та 13 серпня 1968 року, відповідно.

27 травня три держави дійшли висновку, що положення цих двох законопроектів відповідають вимогам пункту 2 статті 5 згаданого вище Договору. В їхніх заявах зазначалося:

> «Права, які три держави мали і здійснювали досі у зв'язку із захистом безпеки збройних сил, дислокованих у Федеративній Республіці, і які вони тимчасово зберігають за собою згідно з цим положенням, відповідно втратять свою силу з моменту набрання чинності кожним із згаданих вище законів».

16. Стаття 10 у початковій редакції ґарантувала таємницю поштової кореспонденції, поштового і телекомунікаційного зв'язку за умови, що обмеження можуть встановлюватися лише на підставі законодавчого акта. Тепер, після внесення до цієї статті поправки Законом від 24 червня 1968 року, вона передбачає:

> «1) право на таємницю поштової кореспонденції, поштового і телекомунікаційного зв'язку непорушне.
>
> 2) Обмеження цього права можуть встановлюватися лише на підставі законодавчого акта. У випадку, коли такі обмеження призначені захистити вільний демократичний конституційний порядок та існування чи безпеку Федерації або певної землі Німеччини, такий законодавчий акт може передбачати несповіщення даної особи про встановлене обмеження і, замість засобу правового захисту в суді, передбачати існування системи перевірки з боку аґенцій та допоміжних органів, які призначають обрані народні представники».

17. У Законі «G 10», у якому втілено принцип, передбачений другим реченням пункту 2 згаданої вище статті 10, зазначено (в пункті 1 статті 1) випадки, коли компетентні органи влади мають право встановлювати передбачені цим пунктом обмеження, тобто відкривати і перевіряти

поштову кореспонденцію, читати телеграфні повідомлення, прослуховувати та записувати на магнітофон телефонні розмови. Отже, пункт 1 статті 1 уповноважує такі органи діяти таким чином для того, щоб забезпечити захист від «безпосередньої небезпеки», яка загрожує «вільному демократичному конституційному порядку», «існуванню чи безпеці Федерації або землі Німеччини», «безпеці (союзницьких) збройних сил», дислокованих на території Республіки, та безпеці «військ однієї з трьох держав, які базуються на території землі Берлін». Згідно з пунктом 2 статті 1, ці заходи можуть вживатися лише тоді, коли існують фактичні підстави *(tatsächliche Anhaltspunkte)* підозрювати, що особа планує, вчиняє чи вже вчинила певні кримінальні правопорушення, які караються за Кримінальним кодексом, такі, як правопорушення проти миру чи безпеки держави (№ 1 підпункту 1), демократичного порядку (№ 2 підпункту 1), зовнішньої безпеки (№ 3 підпункту 1) та безпеки союзницьких збройних сил (№ 5 підпункту 1).

3

Далі в пункті 2 статті 1 зазначено, що заходи стеження, передбачені пунктом 1, дозволено проводити лише у випадку, коли встановлення фактів за допомогою іншого методу видається неможливим або значно складнішим *(aussichtslos oder wesentlich erschwert)*. Заходи стеження можуть бути спрямовані лише на «підозрюваного або на тих осіб, яких, на підставі очевидних фактів *(bestimmter Tatsachen)*, можна вважати такими, що одержали або відправили інформацію, призначену для підозрюваного, або інформацію, яка виходила від нього, або коли є підстави припускати, що підозрюваний користувався їхнім телефоном» (підпункт 2).

18. У пункті 4 статті 1 Закону зазначено, що з клопотанням про застосування заходів стеження може звертатися лише керівник (або особа, яка його заміщує) однієї з таких служб: Управління з питань захисту Конституції Федерації та певної землі Німеччини *(Bundesamt für Verfassungsschutz; Verfassungsschutzbehörden der Länder)*, Управління військової безпеки *(Amt für Sicherheit der Bundeswehr)* та Федеральна розвідувальна служба *(Bundesnachrichtendienst)*.

Розпорядження про застосування таких заходів видається, на підставі письмового клопотання із зазначеними в ньому відповідними підставами, або вищим органом влади землі Німеччини — у справах, які належать до його юрисдикції, або одним із федеральних міністрів, якому канцлер надає відповідне повноваження. Канцлер поклав такі функції на міністра внутрішніх справ та міністра оборони, кожен із яких, у межах своєї компетенції, повинен особисто прийняти рішення щодо застосування таких заходів (пункт 5 (1) і (2) статті 1).

Заходи, вжиті на підставі такого розпорядження, мають бути негайно припинені після того, як припинили існування необхідні для їхнього застосування умови або коли вже немає необхідності в самих таких заходах (пункт 7 (2) статті 1). Заходи залишаються чинними не більше

трьох місяців і можуть бути поновлені лише на підставі нового клопотання (пункт 5 (3) статті 1).

19. Згідно з умовами пункту 5 (5) статті 1, особу, за якою встановлюється стеження, не сповіщають про таке втручання в її права. Однак з моменту постановлення рішення Федерального конституційного суду від 15 грудня 1970 року (див. пункт 11 вище) компетентний орган має повідомити відповідну особу одразу, як тільки з'явиться можливість поінформувати її без ризику для забезпечення мети даного втручання. У такому випадку одразу з припиненням заходів чи, якщо це необхідно, через рівномірні проміжки часу пізніше відповідний міністр вирішує, на підставі своїх посадових повноважень, чи є необхідність сповіщати про них дану особу. Міністр подає своє рішення на затвердження комісії, створеної згідно із Законом «G 10» з метою нагляду за його застосуванням (далі — Комісія «G 10»). Комісія «G 10» має право дати вказівку міністрові поінформувати про заходи стеження відповідну особу.

20. Виконання розпорядження про застосування таких заходів підлягає нагляду з боку посадової особи, правоможної обіймати судову посаду (пункт 7 (1) статті 1). Такий посадовець вивчає одержану інформацію, для того щоб вирішити, чи її використання відповідатиме цьому законові і чи є вона необхідною для забезпечення мети даного заходу. Він передає компетентним органам лише ту інформацію, яка задовольняє такі умови, і знищує решту зібраних відомостей.

Одержані таким чином інформація та документи не можуть використовуватися для будь-яких інших цілей, і документи мають бути знищені одразу після зникнення необхідності в них як засобі досягнення поставленої мети (пункт 7 (3) і (4) статті 1).

21. Відповідний міністр повинен щонайменше раз на шість місяців доповідати комітетові із п'яти депутатів парламенту про застосування Закону «G 10»; членів комітету призначає Бундестаґ у пропорційному співвідношенні до парламентських фракцій, при цьому до складу комітету входять також і представники опозиції (1 пункт 9 (1) статті 1 Закону «G 10» та правило 12 Реґламенту Бундестаґу). Крім того, міністр зобов'язаний щомісяця доводити до відома Комісії «G 10» видані ним розпорядження про вжиття таких заходів (пункт 9 статті 1). На практиці та за винятком надзвичайних випадків міністр звертається до цієї комісії з проханням надати йому попередню згоду. Уряд, зі свого боку, має намір запропонувати парламентові внести до Закону «G 10» поправку, яка вимагала б одержання такої попередньої згоди.

Комісія «G 10», з огляду на покладені на неї повноваження або на підставі клопотання особи, яка вважає, що за нею встановлено стеження, приймає рішення щодо законності та необхідності таких заходів; якщо вона визнає ті чи інші заходи незаконними або непотрібними, міністр повинен негайно припинити їх (пункт 9 (2) статті 1). Ухвалене

Конституційним судом рішення від 15 грудня 1970 року не вимагає втручання комісії під час прийняття рішення про те, чи є необхідність сповіщення відповідної особи про застосовані до неї заходи, але з моменту появи згаданого рішення комісію залучають до цього процесу (див. пункт 19 вище).

Комісія «G 10» складається із трьох членів, а саме: голови, правоможного обіймати судову посаду, та двох засідателів. Членів комісії призначає на строк, упродовж якого працюватиме даний Бундестаґ, згаданий вище комітет із п'яти членів парламенту, які перед цим проводять відповідну консультацію з урядом; у здійсненні своїх функцій члени комісії абсолютно незалежні і не підкоряються ніяким вказівкам.

Комісія «G 10» готує свій власний реґламент, який має затвердити комітет; перед прийняттям такого рішення комітет радиться з урядом.

Що стосується земель Німеччини, їхні законодавчі органи встановлюють парламентський нагляд за тим, як вищі органи влади вирішують конкретні питання. Для цього парламенти земель Німеччини заснували наглядові органи, які організаційно та функціонально нагадують відповідні федеральні органи.

22. Згідно з пунктом 9 (5) статті 1 Закону «G 10»:

> «...У зв'язку з виданням розпорядження про застосування обмежувальних заходів та виконанням таких заходів жодного засобу правового захисту в суді не передбачено».

З цього приводу в офіційній заяві підстав для законопроекту зазначено:

> «Заходи стеження за поштовою кореспонденцією та телекомунікаційною інформацією певної особи можуть бути корисними лише тоді, коли особі не стає відомо про такі заходи. Тому сповіщення про це відповідної особи виключається. З цієї самої причини необхідно виключити можливості для особи, яка збирається вчинити або вчинила згадане у цьому законі правопорушення, дізнатися за допомогою засобу правового захисту про наявність чи відсутність стеження за нею. Отже, необхідно передбачити відсутність будь-якого засобу правового захисту для оскарження розпоряджень про застосування обмежувальних заходів...
>
> Законопроект, поданий під час 4-ї сесії парламенту..., передбачав, що розпорядження (про застосування таких заходів) видає незалежний суддя. До законопроекту, яким вносилися поправки до статті 10 Основного закону і який був складовою частиною надзвичайного законодавства, Федеральний уряд це положення не включив. У зв'язку з цим уряд передусім посилався на те, що, для того щоб дотримати принципу чіткого розподілу влади, за головою виконавчої влади, який звітує перед Бундестаґом, слід зберегти повноваження

видавати такі рішення. Отже, згідно з цим законопроектом, повноваження видавати такі рішення надаються одному з федеральних міністрів або вищому органові влади даної землі Німеччини. З огляду на згадані вище причини..., особа, якої торкнулися обмежувальні заходи, позбавлена можливості оскаржити такі заходи в суді; з іншого боку, конституційний принцип управління, який ґрунтується на принципі верховенства права, вимагає незалежного контролю за втручанням виконавчої влади у права громадян. Таким чином, цей законопроект, як проект, яким внесено поправки до статті 10 Основного закону..., передбачає реґулярну звітність контрольної комісії перед парламентським комітетом, який призначив її, та здійснення нею нагляду за виданням розпоряджень про застосування обмежувальних заходів...» (*Bundestag document V/1880*, 13 червня 1967 року, с. 8).

23. Незважаючи на те, що таким чином виключається можливість оскарження розпоряджень про застосування заходів стеження та самих заходів стеження, особа, яка вважає, що перебуває під таким стеженням, все-таки має право, згідно із Законом «G 10», домагатися конституційного засобу правового захисту: як свідчить наведена Урядом інформація, особа, яка не вирішила свою справу, звернувшись до Комісії «G 10», зберігає за собою право звернутися до Конституційного суду. Останній має право відхилити таку заяву, якщо заявник не в змозі подати докази на обґрунтування своєї скарги. Але суд також може попросити відповідні урядові органи надати йому інформацію або подати документи, щоб мати змогу самому перевірити твердження скаржника. Органи влади зобов'язані відповісти на такий запит, навіть якщо запитувана інформація є таємною. Після цього Конституційний суд повинен вирішити, чи можна використовувати одержані таким чином інформацію та документи; він має право постановити двома третинами свого складу, що їх використання суперечить інтересам державної безпеки, і на цій підставі відхилити заяву (пункт 2 статті 26 Закону про Конституційний суд).

Уповноважена особа Уряду визнала, що такий засіб правового захисту може використовуватися лише в рідкісних випадках.

24. Якщо після припинення зазначених заходів особу, до якої вони застосовувалися, повідомляють про здійснене за нею стеження, вона може скористатися кількома засобами правового захисту від такого втручання в її права. Згідно з поданою Урядом інформацією, така особа може: позовом про визнання права домогтися відповідної перевірки в адміністративному суді правомірності застосування до неї Закону «G 10» та відповідності йому вжитих заходів стеження; вчинити позов у цивільному суді про відшкодування шкоди, якщо ця особа її зазнала; вчинити позов з вимогою знищення або, за необхідності, відновлення первинного стану документів; нарешті, якщо будь-який із цих засобів правового захисту виявився безрезультатним, звернутися до

Федерального конституційного суду з проханням винести ухвалу стосовно того, чи було допущено порушення Основного закону.

25. Статтею 2 Закону «G 10» також було внесено зміни до Кримінально-процесуального кодексу, а саме — до нього додано дві статті, які дозволяють проведення заходів прослуховування телефонів та перехоплення інформації із засобів телеграфного зв'язку.

Згідно з пунктом (a) статті 100, такі заходи можуть вживатися за певних умов: зокрема, коли в розпорядженні є очевидні факти, на підставі яких можна підозрювати особу у вчиненні або спробі вчинити конкретні серйозні правопорушення, які згадуються в цій статті. Згідно з пунктом (b) статті 100, такі заходи можуть проводитися лише на підставі розпорядження суду і протягом не більше ніж трьох місяців; проведення таких заходів може бути відновлено. У невідкладному випадку таке рішення може ухвалити прокуратура, але воно може залишитися чинним лише тоді, якщо буде затверджене судом упродовж трьох днів.

Осіб, щодо яких вживалися заходи, інформують про них одразу, як тільки з'являється можливість такого сповіщення без ризику для розслідування (пункт 1 статті 101 Кримінально-процесуального кодексу).

Однак ці положення не є предметом спору в цій справі.

ПРОВАДЖЕННЯ В КОМІСІЇ

26. У заяві, поданій до Комісії 11 червня 1971 року, заявники стверджували, що пункт 2 статті 10 Основного закону та Закон «G 10» — тією мірою, якою ці положення, по-перше, уповноважують органи влади перехоплювати кореспонденцію та телефонні переговори, не зобов'язуючи такі органи повідомляти відповідних осіб про такі заходи проти них після їх вжиття; і, по-друге, тією мірою, в якій вони виключають можливість оскарження таких заходів у судах загальної юрисдикції, — суперечать статтям 6, 8 і 13 Конвенції.

18 грудня 1974 року Комісія оголосила заяву прийнятною. Стосовно статті 25 Конвенції вона встановила:

> «...заяву може подати лише особа, яка постраждала від стверджуваного порушення. Але, за словами заявників, вони, можливо, є або вже були об'єктом таємного стеження: наприклад, під час судового представництва клієнтів, за якими вже здійснювалося таке стеження. Вони стверджують, що осіб, за якими здійснювалося таємне стеження, не завжди інформують про такі заходи проти них після їх вжиття. З огляду на цю особливість справи, заявників, для цілей статті 25, слід вважати потерпілими».

27. Одержавши прохання Уряду визнати заяву неприйнятною на підставі статті 29, взятої у поєднанні зі статтею 25 та пунктом 2 статті 27 Конвенції, Комісія заявила у своїй доповіді від 9 березня 1977 року,

що вона не вбачає підстав для задоволення цього прохання. У зв'язку з цим у доповіді зазначалося:

«Комісія... надалі дотримується думки,... що необхідно виходити із презумпції, що заявники є потерпілими. Деякі з них є баристерами, і те, що вони фактично були об'єктами таємного стеження, можливо, під час контактів із клієнтами, підозрюваними в антиконституційній діяльності, виключається з теоретичного погляду.

Саме через особливість цієї справи, тобто через те, що осіб, за якими органи влади здійснювали таємне стеження, не завжди після проведення таких заходів про них сповіщають, заявники не мають можливості довести, що мало місце втручання в ті чи інші їхні права. Зважаючи на ці обставини, заявників необхідно вважати особами, які мають право подати заяву, навіть попри те, що не мають можливості довести свій статус потерпілих осіб».

Далі Комісія висловила думку:

— одинадцятьма голосами проти одного, двоє утрималися, — що ця справа не містить фактів, які свідчать про порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо виходити з посилання заявників на поняття «кримінальне обвинувачення»;

— одноголосно, що ця справа не містить фактів, які свідчать про будь-яке порушення пункту 1 статті 6, якщо виходити з посилання заявників на поняття «цивільні права»;

— дванадцятьма голосами, один утримався, — що ця справа не містить фактів, які свідчать про порушення статті 8 та статті 13.

Доповідь містить кілька окремих думок її членів.

28. У меморандумі від 28 листопада 1977 року уповноважена особа Уряду підсумувала:

«Я... прошу Суд

визнати заяву неприйнятною;

як альтернативу, пропоную визнати, що Федеративна Республіка Німеччини не допустила порушення Конвенції».

Ці подання вона повторно оголосила на слуханні 10 березня 1978 року.

29. Зі свого боку, представники Комісії підготували Суду такі підсумкові подання:

«Просимо Суд розглянути і винести рішення

1. Чи можуть заявники, якщо зважати на обставини справи, стверджувати про те, що вони є «потерпілими» від порушення їхніх прав, ґарантованих Конвенцією, внаслідок застосування системи стеження на підставі так званого Закону «G 10»;

2. Якщо це так, то чи справді заявники є потерпілими від порушення ґарантованих у Конвенції прав, з огляду на саме існування цього закону, беручи до уваги те, що закон не надає жодної ґарантії особам, інформаційні контакти яких були об'єктом таємного стеження, що їх згодом сповістять про це».

ЩОДО ПРАВА

І. ЩОДО ПУНКТУ 1 СТАТТІ 25

30. Як у своєму письмовому меморандумі, так і в усному поданні Уряд офіційно звернувся до Суду з проханням визнати, що подана до Комісії заява є «неприйнятною». Уряд стверджував, що заявників не можна вважати, у контексті пункту 1 статті 25, «потерпілими». У цьому пункті сказано:

> «Комісія може одержати заяви, адресовані Генеральному секретареві Ради Європи, від будь-якої особи, неурядової організації чи групи осіб, які стверджують, що вони є потерпілими внаслідок порушення ґарантованих Конвенцією прав однією із Високих Договірних Сторін, за умови, що Висока Договірна Сторона, проти якої подано скаргу, визнала правоможність Комісії одержувати такі заяви...»

Згідно з поданням Уряду, заявники не стверджували про те, що виявили конкретне порушення чи навіть потенційне порушення їхніх прав, але, посилаючись виключно на гіпотетичне припущення про можливе вжиття щодо них заходів стеження, вимагали загального та абстрактного аналізу у світлі Конвенції законодавства, яке вони оспорюють.

31. Відповідаючи на подання Уряду на слуханні, представники Комісії погодилися з Урядом, що Суд правоможний встановити, чи можуть заявники претендувати на статус «потерпілих» у контексті пункту 1 статті 25. Але Комісія не погодилася з пропозицією Уряду, яка може означати, що рішення Комісії стосовно прийнятності заяви повинен перевірити Суд.

Представники Комісії зауважили, що Уряд вимагає занадто суворої норми стосовно поняття «потерпілого» внаслідок стверджуваного порушення статті 8 Конвенції. На їхню думку, достатньою підставою для заяви особи про своє право вважатися потерпілим від втручання у здійснення права, яке ґарантує їй пункт 1 статті 8, є вже те, що вона перебуває в ситуації, коли існує небезпідставний ризик застосування до неї заходів таємного стеження. На думку представників Комісії, заявників слід вважати не лише потерпілими з огляду на існування неспростовної презумпції, як це, по суті, зазначила Комісія: вони можуть претендувати на статус безпосередньо потерпілих внаслідок порушення їхніх прав, ґарантованих статтею 8, адже, згідно з умовами законодавства, яке вони оспорюють, кожен, стосовно кого у Федеративній Республіці Німеччини можна висунути припущення про наявність у

3

нього контактів з людьми, залученими до підривної діяльності, фактично ризикує стати об'єктом таємного стеження. При цьому існування такого ризику саме по собі становить обмеження свободи спілкування.

У головного представника Комісії була ще одна підстава вважати правильним оголошення заяви прийнятною. На його думку, твердження про наявність порушення стосується одного права, яке не міститься в чітко сформульованому положенні Конвенції, але висновок про його існування неминуче випливає з неї; право, яке випливає з положень Конвенції, — це право кожного бути поінформованим упродовж розумного строку про будь-який таємний захід, вжитий стосовно нього державними органами влади, який становить втручання в його права та свободи, ґарантовані Конвенцією.

32. Суд підтверджує усталений у його практиці принцип, згідно з яким належне передання справи до Суду надає йому повну юрисдикцію, і він може розглянути всі питання факту або права, які виникають під час провадження, серед них і питання, які могли виникнути в Комісії за пунктом прийнятності. Повноваження, надані Комісії статтею 27 Конвенції, жодним чином не позбавляють сили цей висновок. Згідно з цією статтею, Комісія повинна провести аналіз; вона або приймає, або не приймає заяву. Рішення Комісії про відхилення заяви, яку вона вважає неприйнятною, не підлягає оскарженню, як і її рішення про прийняття заяви; заяви розглядаються з дотриманням принципу цілковитої незалежності (див. рішення у справі Де Вільде, Оомса і Версипа *(De Wilde, Ooms and Versyp)* від 18 червня 1971 року, серія А, № 12, с. 29 і 30, п. 47–54; див. також рішення від 9 лютого 1967 року стосовно попереднього заперечення у справі «Лінґвістік Белж» *(Belgian Linguistic)*, серія А, № 5, с. 18; рішення у справі Хендісайда *(Handyside)* від 7 грудня 1976, серія А, № 24, с. 20, п. 41; та рішення від 18 січня 1978 року у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» *(Ireland v. the United Kingdom)*, серія А, № 25, с. 63, п. 157).

Ця справа, зокрема, стосується тлумачення поняття «потерпілий», яке міститься в статті 25 Конвенції, і це питання вже порушувалося в Комісії. Отже, Суд підтверджує наявність у нього юрисдикції розглянути питання у світлі цієї статті.

33. Тоді як стаття 24 дозволяє кожній Високій Договірній Стороні звертатися до Комісії із заявою про «будь-яке стверджуване порушення Конвенції» іншою Високою Договірною Стороною, стаття 25 дозволяє особі, неурядовій організації або групі осіб подати заяву лише за умови, якщо заявник має підстави стверджувати, що він «є потерпілим внаслідок порушення... прав, ґарантованих Конвенцією». Отже, на відміну від умов статті 24 — згідно з якими, за дотримання інших викладених у ній умов, загальний інтерес у додержанні Конвенції зумовлює прийнятність міждержавної заяви, — стаття 25 вимагає від окремої

особи заяви про те, що вона фактично постраждала внаслідок порушення, яке вона оскаржує (див. рішення від 18 січня 1978 року у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства», серія А, № 25, с. 90–91, п. 239 і 240). Стаття 25 не становить свого роду *actio popularis* для тлумачення Конвенції; вона не дозволяє особам оспорювати закон *in abstracto*, тобто лише тому, що він, на їхню думку, суперечить Конвенції. У принципі, твердження конкретного заявника про те, що вже саме існування закону порушує його права, ґарантовані Конвенцією, не є достатньою підставою для заяви; необхідно, щоб він зазнав шкоди внаслідок застосування цього закону. З іншого боку, як зазначали і Уряд, і Комісія, закон може сам по собі порушувати права особи, якщо він безпосередньо ущемляє її права, хоча при цьому будь-які конкретні заходи з його застосування відсутні. У зв'язку з цим Суд нагадує, що у двох попередніх справах, порушених за заявами, поданими на підставі статті 25, він сам мав нагоду розглядати законодавство, яке породжувало такі наслідки: у справі «Лінґвістік Белж» та у справі К'єльдсена, Баска Мадсена і Педерсена *(Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen)* Суд зіткнувся з необхідністю розглянути питання відповідності Конвенції та Протоколу № 1 деяких законів, які стосуються освіти (див. рішення від 23 липня 1968 року, серія А, № 6, та рішення від 7 грудня 1976 року, серія А, № 23, зокрема с. 22–23, п. 48).

34. Стаття 25, яка реґулює доступ осіб до Комісії, є одним із наріжних каменів системи реалізації ґарантованих Конвенцією прав і свобод. Згідно з цією системою, особа, яка вважає себе потерпілою внаслідок заходу, який, як вона стверджує, становив порушення Конвенції, має можливість звернутися із заявою про стверджуване порушення до Комісії у разі задоволення решти вимог щодо прийнятності заяви. У цьому провадженні постає питання, чи позбавляє особу можливості подати заяву до Комісії та обставина, що, з огляду на таємність заходів, які вона має намір оскаржити, вона не може назвати ніякого конкретного заходу, який би торкався саме її. На думку Суду, забезпечення ефективності *(l'effet utile)* Конвенції потребує наявності можливості звернення до Комісії. Без такої можливості дієвість механізму практичної реалізації положень Конвенції виявилася значно послабленою. Оскільки Конвенція та її установи були створені з метою захисту прав людини, процедурні положення Конвенції мають застосовуватися у спосіб, який забезпечує ефективність системи розгляду індивідуальних заяв.

Отже, Суд погоджується, що особа має право, за певних умов, заявити про те, що вона потерпіла внаслідок порушення, яке становить уже сам факт існування таємних заходів або законодавства, яке уможливлює вжиття таємних заходів, і що при цьому в її скарзі не обов'язково має стверджуватися, що такі заходи фактично були застосовані до неї. У кожному випадку слід з'ясовувати відповідні умови, за яких, як стверджує заявник, було порушено конвенційне право (права), а також

3

таємний характер оскаржуваних ним заходів та зв'язок між заявником і такими заходами.

35. У контексті цих міркувань необхідно з'ясувати, чи мають заявники право, з огляду на оспорювання ними конкретного законодавства, заявляти про те, що вони, згідно зі статтею 25, є потерпілими внаслідок порушення статті 8 Конвенції — при цьому стаття 8 виступає положенням, навколо якого зосереджується спір у цій справі.

36. Суд зазначає, що у випадку, коли держава запроваджує заходи таємного стеження, про що особи, які є об'єктом таких заходів, не сповіщаються і тому не мають змоги їх оскаржити, значна частина ґарантій статті 8 виявляється нікчемною. У такій ситуації існує можливість поводження з особою у спосіб, який суперечить статті 8, або навіть можливість позбавлення її права, ґарантованого цією статтею, без відповідного її сповіщення, а отже, без можливості для неї отримати засіб правового захисту чи в національному органі, чи в органах Конвенції.

У зв'язку з цим слід пригадати, що в рішенні Федерального конституційного суду від 15 грудня 1970 року (див. пункти 11 та 12 вище) міститься така арґументація:

> «Для того щоб заявник мав право звернутися з конституційним поданням з приводу законодавчого акта, він повинен заявити, що сам цей акт, а не лише захід з його виконання, становить пряме та безпосереднє порушення одного з його основних прав... Ці умови, як стверджують самі заявники, не виконано, оскільки їхні основні права могли б бути порушені лише внаслідок заходу виконавчої влади. З іншого боку, не будучи сповіщеними про втручання в їхні права, особи, яких це стосується, не в змозі оскаржити будь-який захід з виконання даного законодавчого акта. У таких випадках вони повинні мати право звертатися з конституційним поданням з приводу самого законодавчого акта, якщо конституційне подання проти заходу з виконання цього акта виключається з будь-яких інших причин...»

Ця арґументація, незважаючи на можливі розбіжності, які існують між апеляціями до Федерального конституційного суду згідно з правом Німеччини та механізмом практичної реалізації положень Конвенції, є правомірною, *mutatis mutandis*, стосовно заяв, які подаються на підставі статті 25.

Суд вважає неприпустимою ситуацію, коли ґарантію здійснення особою передбаченого Конвенцією права можна таким чином усувати лише внаслідок того, що дану особу не сповіщають про порушення цього права. Право звернення до Комісії осіб, які потенційно можуть бути об'єктом таємного стеження, має випливати зі статті 25, інакше стаття 8 ризикує втратити свою силу.

37. Що стосується фактів цієї конкретної справи, Суд зазначає, що на підставі згаданого законодавства діє система стеження, у зв'язку з

чим поштова кореспонденція, поштові та телекомунікаційні засоби зв'язку будь-кого у Федеративній Республіці Німеччини потенційно можуть стати об'єктом стеження, про що дана особа може навіть і не дізнатися, якщо не буде допущено необачності чи якщо її не сповіщатимуть про це після таких заходів, за умов, які передбачає рішення Федерального конституційного суду (див. пункт 11 вище). Цією мірою законодавство, що розглядається, безпосередньо обмежує права всіх користувачів чи потенційних користувачів поштових і телекомунікаційних послуг у Федеративній Республіці Німеччини. Крім того, як слушно зазначили представники Комісії, сама по собі така загроза стеження дає підстави заявляти про те, що вона обмежує свободу спілкування за допомогою поштових і телекомунікаційних засобів зв'язку, становлячи тим самим пряме втручання в ґарантоване статтею 8 право всіх користувачів чи потенційних користувачів.

На слуханні уповноважена особа Уряду повідомила Суд про те, що ніякі розпорядження про здійснення проти заявників заходів стеження, передбачених Законом «G 10», ніколи не видавалися і такі заходи не вживалися (див. пункт 13 вище). Суд бере до уваги заяву уповноваженої особи. Однак, з огляду на свої висновки стосовно наслідків зазначеного законодавства, Суд вважає, що це ретроспективне пояснення не може вплинути на висновок щодо наявності у заявників статусу «потерпілих».

38. Зважаючи на конкретні обставини цієї справи, Суд дійшов висновку, що кожний заявник має право стверджувати, «що він є потерпілим внаслідок порушення» Конвенції, навіть попри те, що він не в змозі довести у своїй заяві, що він був об'єктом певного заходу стеження. Щоб відповісти на питання, чи заявники справді були потерпілими внаслідок порушення Конвенції, необхідно з'ясувати, чи само це законодавство відповідає положенням Конвенції.

Отже, Суд не вважає за необхідне встановлювати, чи випливає з Конвенції право особи на сповіщення в разі виникнення ситуації, про яку згадував головний представник Комісії.

II. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНОГО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8

39. Заявники стверджують, що законодавство, яке вони оспорюють, зокрема у зв'язку з тим, що особу, яка є об'єктом стеження, не сповіщають про такі заходи і вона не в змозі звернутися до суду після їх вжиття, суперечить статті 8 Конвенції, в якій сказано:

> «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.
>
> 2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання

заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

40. Згідно з пунктом 2 статті 10 Основного закону, розпорядження, які обмежують таємницю поштової кореспонденції та поштового і телекомунікаційного зв'язку, можуть видаватися лише відповідно до законодавчого акта. Пункт 1 статті 1 Закону «G 10» дозволяє певним органам влади відкривати і перевіряти поштові скриньки та кореспонденцію, читати телеграфні повідомлення, перехоплювати і записувати на магнітофонну плівку телефонні розмови (див. пункт 17 вище). Отже, розгляд справи у світлі статті 8 обмежується з'ясуванням лише питання санкціонування таких заходів і не включає, наприклад, наслідків, які можуть спричиняти заходи таємного стеження, вжиті на виконання Кримінально-процесуального кодексу (див. пункт 25 вище).

41. Найперше необхідно встановити, чи становить (і якщо так, то в якому аспекті) законодавство, що розглядається, втручання у здійснення заявниками права, ґарантованого пунктом 1 статті 8.

Хоча в пункті 1 статті 8 телефонні розмови прямо не згадуються, Суд, як і Комісія, вважає, що такі розмови охоплюються поняттями «приватне життя» та «кореспонденція», які містяться в цьому положенні. У своїй доповіді Комісія висловила думку, що передбачені законодавством Німеччини заходи таємного стеження становлять втручання у здійснення права, ґарантованого пунктом 1 статті 8. Цього Уряд не заперечував ані в Комісії, ані в Суді. Не викликає сумніву, що наслідком будь-якого із дозволених заходів стеження, у разі застосування його до конкретної особи, буде втручання державного органу влади у здійснення цією особою права на повагу до її приватного і сімейного життя та кореспонденції. До того ж сам факт існування такого законодавства означає для всіх тих, до кого воно може бути застосоване, ризик стати об'єктом стеження; такий ризик неминуче обмежує свободу спілкування між користувачами поштових та телекомунікаційних послуг і тому являє собою «втручання державного органу влади» у здійснення заявниками права на повагу до приватного і сімейного життя та кореспонденції.

Суд не виключає, що оспорюване законодавство і, отже, заходи, вжиття яких воно дозволяє, може також означати втручання у здійснення особою права на повагу до житла. Однак Суд не вважає за необхідне вирішувати це питання.

42. Кардинальне питання, яке постає у контексті статті 8, полягає у з'ясуванні того, чи пункт 2 цієї статті виправдовує здійснене таким чином втручання. Оскільки цей пункт передбачає виняток із ґарантованого Конвенцією права, він потребує вузького тлумачення. Існування законів, які дозволяють здійснювати таємне стеження за громадянами, що саме по собі є характерною ознакою поліційної держави, допускається Конвенцією лише тією мірою, якою вони є абсолютно необхідними для функціонування демократичних інститутів.

43. «Втручання», наявність якого виявлено вище, не становитиме порушення статті 8, якщо, відповідно до пункту 2 статті 8, його передусім було здійснено «згідно із законом». У справі цю вимогу виконано, оскільки «втручання» є наслідком чинності законів, ухвалених парламентом, зокрема закону, до якого вніс зміни Федеральний конституційний суд, ухваливши в межах своєї юрисдикції відповідне рішення від 15 грудня 1970 року (див. пункт 11 вище). Крім того, Суд зауважує, що, як зазначили також Уряд і Комісія, будь-який конкретний захід стеження має чітко відповідати вимогам і процедурним нормам, викладеним у самому законі.

44. Залишається встановити, чи було також задоволено решту вимог пункту 2 статті 8. На думку Уряду та Комісії, втручання, здійснене на підставі згаданого законодавства, було «необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки» та/або в інтересах «запобігання заворушенням чи злочинам». Звертаючись до Суду, Уряд стверджував, що втручання також виправдовувалося «інтересами громадської безпеки» та «захисту прав і свобод інших осіб».

45. У Законі «G 10» чітко сформульовано цілі, задля яких можуть застосовуватися обмежувальні заходи, та межі такого застосування. Закон передбачає, що відповідні органи можуть санкціонувати встановлення згаданих вище обмежень в інтересах захисту від «безпосередньої небезпеки», яка загрожує «вільному демократичному конституційному порядку», «існуванню або безпеці Федерації чи землі Німеччини», «безпеці (союзницьких) збройних сил», дислокованих на території Республіки (див. пункт 17).

46. Суд, погоджуючись із думкою Уряду та Комісії, визнає, що мета Закону «G 10» фактично полягає в ґарантуванні національної безпеки та/або в запобіганні заворушенням чи злочинам, як цього вимагає пункт 2 статті 8. З огляду на ці обставини, Суд не вважає за необхідне з'ясовувати, чи треба також брати до уваги інші наведені Урядом цілі.

З іншого боку, залишається встановити, чи відповідають усі аспекти засобів, передбачених зазначеним законодавством для досягнення згаданої вище мети, критерію того, що є необхідним у демократичному суспільстві.

47. Заявники не заперечують, що законодавство Німеччини передбачає надзвичайно широкі повноваження для здійснення стеження за громадянами; вони погоджуються з існуванням таких законів і, як наслідок, втручанням у право, ґарантоване пунктом 1 статті 8, як з необхідним засобом забезпечення ґарантій демократичної держави. Однак заявники вважають, що пункт 2 статті 8 передбачає певні межі такого втручання, яких демократичне суспільство має дотримуватися, щоб виключити будь-яку можливість непомітного відступу на позиції тоталітаризму. На їхній погляд, законодавство, яке воно оспорюють, не містить достатніх ґарантій проти можливих зловживань.

48. Як зауважили представники Комісії, при судовій оцінці меж ґарантій статті 8, Суд обов'язково має врахувати два важливі чинники. Перший — це технічні досягнення у сфері таємного збору інформації та, відповідно, таємного стеження; другий — рівень, якого досяг за останні роки тероризм у Європі. Сьогодні демократичні суспільства опиняються перед загрозою надзвичайно витончених форм шпигунства і тероризму, внаслідок чого, для того щоб ефективно протидіяти таким загрозам, держава повинна бути спроможною проводити, у межах своєї юрисдикції, таємне стеження за діями підривних елементів. Отже, Суд має погодитися з тим, що деякі закони, які передбачають можливість таємного стеження за поштовою кореспонденцією, поштовим та телекомунікаційним зв'язком, є, за наявності виняткових обставин, необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та/або в інтересах «запобігання заворушенням чи злочинам».

49. Суд зауважує, що при визначенні умов, за яких має діяти система таємного стеження, законодавчий орган держави користується певним дискреційним правом. Немає сумніву в тому, що Суд не повинен підміняти думку національних органів будь-якою своєю думкою з приводу того, які рішення були б найкращими у цій сфері (порівн., *mutatis mutandis*, рішення у справі Де Вільде, Оомса і Версипа від 18 червня 1971 року, серія A, № 12, с. 45–46, п. 93; та у справі Ґолдера *(Golder)* від 21 лютого 1975 року, серія A, № 18, с. 21–22, п. 45; порівн., стосовно пункту 2 статті 10, рішення у справі Енґеля та інших *(Engel and others)* від 8 червня 1976 року, серія A, № 22, с. 41–42, п. 100; та у справі Хендісайда від 7 грудня 1976 року, серія A, № 24, с. 22, п. 48).

Водночас, наголошує Суд, це не означає, що державі надається необмежене дискреційне право встановлювати таємне стеження за особами в межах своєї юрисдикції. Усвідомлюючи небезпеку, яку становить такий закон, підриваючи або навіть знищуючи демократію під приводом її захисту, Суд знову наголошує, що держава, яка підписала Конвенцію, не має права, під виглядом протидії шпигунству та тероризмові, вживати заходів, які вона вважає необхідними.

50. Суд повинен переконатися, що в тій чи іншій системі стеження забезпечуються достатні та ефективні ґарантії проти зловживань. Така оцінка має лише відносний характер: вона залежить від усіх обставин справи, таких, як характер, масштаб і тривалість можливих заходів, підстави, необхідні для видання розпорядження про застосування таких заходів, залежить від органів влади, правоможних дозволяти, проводити і контролювати такі заходи, а також від того, який саме засіб правового захисту передбачає при цьому національний закон.

Отже, у світлі Конвенції необхідно розглянути функціонування системи таємного стеження, запровадженої на підставі зазначеного законодавства, до якого були внесені поправки рішенням Федерального конституційного суду від 15 грудня 1970 року.

51. Згідно із Законом «G 10», перед тим як застосувати заходи стеження, необхідно виконати низку обмежувальних умов. Так, обмежувальні заходи дозволено лише у випадку, коли існують фактичні підстави для підозри, що особа планує, вчиняє чи вже вчинила конкретні серйозні кримінальні правопорушення; розпорядження про застосування заходів може видаватися лише у випадку, коли встановлення фактів за допомогою іншого методу видається неможливим або значно складнішим; навіть у такому разі стеження може здійснюватися лише стосовно конкретного підозрюваного або тих, кого можна вважати його «контактними особами» (див. пункт 17 вище). Отже, згадане законодавство не дозволяє здійснювати стеження, яке має експериментальний чи загальний характер.

Розпорядження про застосування таких заходів видається лише на підставі письмового клопотання із зазначеними в ньому відповідними підставами, і з таким клопотанням може звернутися лише голова (чи його заступник) певного відомства; рішення щодо нього повинен приймати один із федеральних міністрів, якому таке повноваження надає канцлер або вищий орган влади землі Німеччини, якщо справа належить до його юрисдикції (див. пункт 18 вище). Отже, згідно з цим законом, існує адміністративна процедура, призначена виключити можливість застосування заходів на підставі необдуманих, неприйнятних чи таких, що видані без відповідного й належного розгляду, розпоряджень. Крім того, на практиці і за винятком надзвичайних випадків відповідний міністр звертається до Комісії «G 10» з проханням попередньої згоди щодо розпорядження, хоча такої вимоги в законі немає (див. пункт 21 вище).

52. Закон «G 10» також передбачає суворі умови щодо застосування заходів стеження та опрацювання одержаної інформації. Такі заходи залишаються чинними не більше ніж три місяці і можуть бути поновлені лише на підставі нового клопотання; заходи мають бути негайно припинені одразу після того, як припинили своє існування відповідні умови або коли вже немає необхідності в самих таких заходах; одержані під час заходів інформація та документи не можуть використовуватися для будь-яких інших цілей, і документи мають бути знищені одразу після зникнення необхідності в них як у засобі досягнення поставленої мети (див. пункти 18 і 20 вище).

Із самого початку виконання таких заходів здійснюється під контролем посадової особи, правоможної обіймати судову посаду. Такий посадовець, перед тим як передати одержану інформацію компетентним органам, вивчає її на предмет відповідності її використання цьому законові та необхідності в ній для забезпечення мети такого заходу; решту зібраних відомостей він знищує (див. пункт 20 вище).

53. Хоча Закон «G 10» виключає можливість оскарження в суді розпоряджень та застосування заходів стеження, пункт 2 статті 10

Основного закону передбачає здійснення подальшого контролю чи перевірки правомірності таких заходів двома органами, що їх призначають обрані народні представники, а саме — парламентський комітетом і Комісією «G 10».

Відповідний міністр повинен щонайменше раз на шість місяців доповідати парламентському комітетові із п'яти депутатів парламенту про застосування Закону «G 10»; членів комітету призначає Бундестаґ у пропорційному співвідношенні до парламентських фракцій, при цьому до складу комітету входять також представники опозиції. Крім того, міністр зобов'язаний щомісяця доводити до відома Комісії «G 10» видані ним розпорядження про вжиття таких заходів. На практиці він просить попередньої згоди комісії щодо заходів. Комісія, з огляду на покладені на неї повноваження або на підставі клопотання особи, яка вважає себе об'єктом стеження, приймає рішення стосовно як законності, так і необхідності таких заходів; якщо вона визнає ті чи інші заходи незаконними або непотрібними, міністр повинен негайно припинити їх. Членів комісії призначає згаданий вище комітет, після відповідної консультації з урядом, на строк обрання даного Бундестаґу; у здійсненні своїх функцій члени комісії абсолютно незалежні і не підкоряються ніяким вказівкам (див. пункт 21 вище).

54. Уряд стверджує, що пункт 2 статті 8 не вимагає судового нагляду за таємними заходами стеження і що, незважаючи на це, запроваджена згідно із Законом «G 10» система перевірки їхньої правомірності забезпечує ефективний захист прав даної особи. Заявники, зі свого боку, кваліфікують таку систему як «форму політичного контролю», не сумісну з принципом судового нагляду, якому слід віддати переважне значення.

Отже, необхідно з'ясувати, чи є система нагляду за розпорядженнями про застосування обмежувальних заходів та їх виконанням такою, що забезпечує умови, за яких «втручання» на підставі відповідного законодавства здійснюється як «необхідне в демократичному суспільстві».

55. Перевірка правомірності заходів стеження може здійснюватися в три етапи: коли вперше видано розпорядження про такі заходи, під час здійснення таких заходів або після їхнього завершення. Що стосується перших двох етапів, сам характер і логіка таємного стеження вимагають, щоб не лише стеження, а й супровідний аналіз правомірності здійснювалися без відома відповідної особи. Отже, оскільки це неминуче позбавляє дану особу можливості з власної ініціативи домагатися ефективного засобу правового захисту і брати безпосередню участь у перевірці правомірності таких заходів, надзвичайно важливо, щоб встановлена система перевірки правомірності заходів сама забезпечувала достатні та відповідні ґарантії захисту прав людини. Крім того, щоб така наглядова процедура задовольняла критерій необхідності, встановлений

пунктом 2 статті 8, вона має забезпечувати якомога суворіше дотримання цінностей демократичного суспільства. Одним з основоположних принципів демократичного суспільства є принцип верховенства права, пряме посилання на який міститься у преамбулі Конвенції (див. рішення у справі Ґолдера від 21 лютого 1975 року, серія A, № 18, с. 16–17, п. 34). Із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує ґарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури.

56. Система таємного стеження, встановлена на підставі Закону «G 10», виключала можливість судового нагляду. Натомість із початком застосування таких заходів нагляд здійснювала посадова особа, правоможна обіймати судову посаду, парламентський комітет і Комісія «G 10».

Суд вважає, що у сфері, яка надає, в окремих справах, такі великі можливості для зловживань, котрі можуть призводити до шкідливих наслідків для демократичного суспільства загалом, у принципі функцію наглядового контролю доцільно доручати судді.

Однак, зважаючи на характер наглядових та інших ґарантій, передбачених Законом «G 10», Суд доходить висновку, що виключення можливості судового нагляду не є обставиною, яка виходить за межі того, що можна вважати необхідним у демократичному суспільстві. Парламентський комітет і Комісія «G 10» незалежні від органів, які здійснюють таємне стеження, і наділені достатніми повноваженнями та компетенцією для здійснення ефективного і постійного нагляду. До того ж демократичний характер нагляду забезпечується збалансованим складом парламентського комітету. До складу цього органу входять представники опозиції, що уможливлює її участь у контролі заходів, які здійснюються за розпорядженням правоможного міністра, який звітує перед Бундестаґом. Зважаючи на обставини справи, ці два наглядові органи можна вважати достатньо незалежними для того, щоб приймати об'єктивні рішення.

Суд бере до уваги і те, що особа, яка вважає себе об'єктом таємного стеження, має право подати скаргу до Комісії «G 10» і звернутися до Конституційного суду (див. пункт 23 вище). Однак, як визнав Уряд, це — засоби правового захисту, до яких можна вдатися лише за виняткових обставин.

57. Що стосується функції апостеріорного нагляду, необхідно з'ясувати, чи доцільно надалі виключати можливість судового нагляду, зокрема нагляду за участю відповідної особи, вже після того, як припинено таємне стеження. Це безпосередньо пов'язано з питанням подальшого сповіщення цієї особи про такі заходи, оскільки її можливості звернення до судів у принципі обмежені, за винятком випадку, коли її

поінформовано про заходи, вжиті без її відома, завдяки чому вона має змогу оскаржити їхню законність у порядку зворотної дії.

По суті, основна скарга заявників з посиланням на статтю 8 полягає в тому, що особу, стосовно якої вжито заходи стеження, не завжди сповіщають про них після припинення таких заходів, і тому вона не в змозі домагатися ефективного засобу правового захисту в судах. Заявники занепокоєні небезпекою заходів, які неправомірно вживаються без відома конкретної особи чи без її змоги перевірити, якою мірою здійснено втручання в її права. На їхній погляд, ефективний судовий нагляд після припинення заходів стеження потрібен у демократичному суспільстві для запобігання зловживанням; без такого нагляду належний контроль таємного стеження неможливий, а право, яке ґарантує людині стаття 8, просто анулюється.

На думку Уряду, сповіщення особи про заходи стеження, яке, згідно з рішенням Конституційного суду (див. пункти 11 і 19 вище), має здійснюватися після вжиття таких заходів, відповідає вимогам пункту 2 статті 8. Уряд доводив, що для забезпечення всієї ефективності таємного стеження необхідно виключити розголошення інформації як до, так і після вжиття таких заходів, якщо розголошення перешкоджає або може ретроспективно завадити досягненню мети розслідування. Уряд наголошував, що після сповіщення особа вже має всі можливості для звернення до суду, використання різних засобів правового захисту, за допомогою яких, зокрема, вона може домагатися відшкодування завданої їй шкоди (див. пункт 24 вище).

58. На думку Суду, необхідно з’ясувати, чи реально все-таки на практиці забезпечити, щоб у будь-якій справі особу, за якою встановлювалося стеження, сповіщати про це після такого заходу.

Діяльність або небезпека, проти якої спрямовано конкретний ряд заходів стеження, може, після припинення таких заходів, тривати протягом років, навіть десятиріч. Сповіщення кожної особи після припинення за нею таємного стеження про такий захід може становити досить суттєву перешкоду реалізації довготривалої мети, для якої із самого початку і встановлювалося стеження. До того ж, як слушно зауважив Федеральний конституційний суд, сповіщення може спричинити розкриття робочих методів та об’єктів, з якими працюють розвідувальні служби, і, можливо, навіть призвести до розголошення особи їхніх аґентів. На думку Суду, оскільки «втручання», здійснене на підставі законодавства, яке оспорюють заявники, у принципі виправдовується пунктом 2 статті 8 (див. пункт 48 вище), факт відсутності сповіщення особи після припинення стеження не може сам по собі суперечити цьому положенню, оскільки саме це забезпечує ефективність «втручання». Крім того, необхідно пригадати, що, згідно з рішенням Федерального конституційного суду від 15 грудня 1970 року, відповідна особа

має бути сповіщена одразу з появою такої можливості, але без ризику для забезпечення мети такого втручання (див. пункти 11 і 19 вище).

59. Як у загальному сенсі, так і стосовно питання сповіщення після припинення стеження заявники постійно посилалися на небезпеку зловживань як на підставу для твердження, що оспорюване законодавство не задовольняє вимоги пункту 2 статті 8 Конвенції. Хоча ніколи, за умов будь-якої системи, не можна повністю відкидати ймовірність вчинення неправомірних дій недобросовісним, недбалим або надмірно запопадливим посадовцем, питання, яке є значущим для цілей розгляду Судом цієї справи, полягає в тому, наскільки ймовірні такі дії і які існують ґарантії відповідного захисту.

Вище (у пунктах 51–58) Суд уже розглянув згадане законодавство у світлі зазначених міркувань. Зокрема, Суд бере до уваги, що Закон «G 10» містить низку положень, призначених зменшити, наскільки це можливо, наслідки заходів стеження і забезпечити їх вжиття із суворим додержанням закону. За відсутності будь-яких доказів чи свідчень про недотримання цих положень у реальній практиці, Суд повинен визнати, що в демократичному суспільстві Федеративної Республіки Німеччини відповідні органи влади застосовують це законодавство належним чином.

Суд погоджується з Комісією, що невід'ємним принципом конвенційної системи є забезпечення певного компромісу між необхідністю захисту демократичного суспільства та необхідністю захисту прав конкретної особи (див., *mutatis mutandis*, рішення від 23 липня 1968 року у справі «Лінґвістік Белж», серія A, № 6, с. 32, п. 5). Як зазначено в преамбулі Конвенції, «Основні свободи... найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки загальному розумінню і дотриманню прав особи, від яких вони [Договірні держави] залежать». У контексті статті 8 це означає необхідність забезпечення рівноваги між інтересом здійснення конкретною особою свого права, яке їй ґарантує пункт 1 статті 8, та вимогами пункту 2, згідно з якими, в інтересах захисту демократичного суспільства загалом, має встановлюватися таємне стеження.

60. Виходячи з цих міркувань та докладного вивчення законодавства, яке оспорюють заявники, Суд доходить висновку, що законодавчий орган Німеччини мав підстави вважати втручання, допущене, згідно з даним законодавством, стосовно здійснення права, ґарантованого пунктом 1 статті 8, необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та запобігання заворушенням і злочинам (пункт 2 статті 8). Отже, Суд встановлює, що порушення статті 8 Конвенції допущено не було.

III. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНОГО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13

61. Заявники також стверджували, що було допущено порушення статті 13, в якій сказано:

> «Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

62. На погляд заявників, згідно зі статтею 13, Договірні держави зобов'язані забезпечувати можливість використання ефективного засобу правового захисту від стверджуваного порушення Конвенції; будь-яке інше тлумачення цього положення позбавляє його сенсу. З іншого боку, як Уряд, так і Комісія вважають, що для заяви з посиланням на статтю 13 підстав немає, якщо немає порушення права, ґарантованого будь-якою іншою статтею Конвенції.

63. У рішенні від 6 лютого 1976 року у справі Шведської спілки машиністів *(Swedish Engine Drivers' Union)* Суд, визнавши факт наявності ефективного засобу правового захисту в національному органі, зазначив, що немає необхідності встановлювати, чи застосовується у справі стаття 13, лише тоді, коли має місце порушення будь-якої іншої статті Конвенції (серія A, № 20, с. 18, п. 50; див. також рішення у справі Де Вільде, Оомса і Версипа від 18 червня 1971 року, серія A, № 12, с. 46, п. 95). Суд пропонує в цій справі встановити, чи застосовується стаття 13, ще до з'ясування, якщо це необхідно, ефективності будь-якого відповідного засобу правового захисту згідно з правом Німеччини.

64. У статті 13 зазначено, що кожен, чиї права і свободи за Конвенцією «порушуються», має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть «якщо таке порушення було вчинене особами», що діяли як посадові особи. При буквальному тлумаченні цього положення здається, що воно надає право особі на національний засіб правового захисту лише у випадку, коли має місце «порушення». Але особа не в змозі довести в національному органі факт «порушення», якщо спершу вона не має можливості подати до такого органу відповідну скаргу. Отже, як зазначила меншість членів Комісії, факт порушення Конвенції не може становити передумову застосування статті 13 Конвенції. На думку Суду, згідно зі статтею 13, у випадку, коли особа вважає свої права порушеними внаслідок заходу, вжитого, як вона стверджує, на порушення Конвенції, вона повинна мати засіб правового захисту в національному органі як для вирішення її скарги, так і, якщо необхідно, для отримання відшкодування. Таким чином, статтю 13 необхідно тлумачити як положення, що ґарантує «ефективний засіб правового захисту в національному органі» кожному, хто заявляє про факт порушення його прав і свобод за Конвенцією.

65. Отже, хоча Суд визнав відсутність порушення права, яке ґарантує заявникам стаття 8, він має з'ясувати, чи забезпечувало законодавство Німеччини для заявників «ефективний засіб правового захисту в національному органі», як того вимагає стаття 13.

Щодо фактично застосованих до заявників конкретних заходів стеження, вони не стверджують, що не мали у своєму розпорядженні ефективного засобу правового захисту від стверджуваного порушення їхніх прав за Конвенцією. Предметом їхньої скарги, як вони вважають, є недосконалість положень відповідного законодавства. Погоджуючись із тим, що за певних умов деякі форми звернення по судову допомогу існують, вони водночас стверджують, що, оскільки законодавство виключає навіть можливість поінформування їх про факт чи відсутність факту втручання, внаслідок конкретного заходу стеження, в ґарантовані їм Конвенцією права, вони тим самим позбавляються у принципі ефективного засобу правового захисту за національним правом. Ані Комісія, ані Уряд не погоджуються з цим твердженням. Отже, хоча заявники оспорюють умови самого законодавства, Суд повинен з'ясувати, зокрема, якими фактично засобами правового захисту можна скористатися особі згідно з німецьким правом і чи є ці засоби ефективними за даних умов.

66. Передусім Суд зауважує, що самі заявники скористалися «ефективним засобом правового захисту», як це передбачено статтею 13. Адже вони піддали сумніву у Федеральному конституційному суді відповідність згаданого законодавства їхньому праву на повагу до кореспонденції та на доступ до суду. Слід зазначити, що згаданий суд розглянув скарги заявників, у яких вони посилалися не на Конвенцію, а виключно на Основний закон. Проте слід зауважити, що права, на які посилалися заявники в Конституційному суді, по суті, є ті самі права, про порушення яких вони стверджують в органах Конвенції (порівн., *mutatis mutandis*, рішення від 6 лютого 1976 року у справі Шведської спілки машиністів, серія А, № 20, с. 18, п. 50). Уважно вивчаючи рішення від 15 грудня 1970 року, Суд визнає, що Конституційний суд ретельно розглянув подані скарги, зокрема у світлі основних принципів і демократичних цінностей, втілених в Основному законі.

67. Що ж до питання, чи існує «ефективний засіб правового захисту» у зв'язку із застосуванням, згідно із Законом «G 10», конкретних заходів стеження, заявники стверджували передусім, що для того, щоб орган можна було вважати «національним органом», про який ідеться у статті 13, він має складатися щонайменше із членів, які є безсторонніми і мають ґарантії судової незалежності. Уряд у відповідь зауважив, що, на відміну від статті 6, стаття 13 не вимагає, щоб засіб правового захисту використовувався через суд.

На думку Суду, орган, про який іде мова в статті 13, не обов'язково має у всіх випадках бути судовим органом, у суворому сенсі цього терміна (див. рішення у справі Ґолдера від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18, с. 16, п. 33). Однак при з'ясовуванні того, чи є засіб правового захисту у відповідному органі ефективним, треба брати до уваги надані йому повноваження і процедурні ґарантії.

68. За словами заявників, згідно з концепцією «ефективного засобу правового захисту», відповідна особа повинна, завдяки подальшому поінформуванню, дістати змогу захистити себе від будь-якого неприпустимого посягання на ґарантовані їй права. Як Уряд, так і Комісія погоджувалися у тому, що стаття 13 не може бути підставою для заяви будь-якого необмеженого права на сповіщення про заходи стеження, якщо вже було визнано, що оспорюване законодавство, зокрема відсутність вимоги сповіщення, є «необхідним у демократичному суспільстві» для забезпечення будь-якого із зазначених у статті 8 інтересів.

Суд уже наголошував, що саме таємність заходів є чинником, який ускладнює або взагалі унеможливлює звернення відповідної особи з її власної ініціативи до того чи іншого засобу правового захисту, особливо під час здійснення таємного стеження (див. пункт 55 вище). Таке стеження та його наслідки є обставинами, які Суд, на жаль, уже визнав, зважаючи на сучасні умови в демократичному суспільстві, необхідними в інтересах забезпечення національної безпеки та запобігання заворушенням і злочинам (див. пункт 48 вище). Конвенція має тлумачитися в цілому, і тому, як зазначила Комісія у своїй доповіді, будь-яке тлумачення статті 13 має узгоджуватися з логікою Конвенції. Суд не має права тлумачити або застосовувати статтю 13 у спосіб, який призводить до результату, який, по суті, анулює висновок Суду про те, що відсутність сповіщення відповідної особи не суперечить статті 8, оскільки забезпечує ефективність заходів стеження (див. пункти 58–60 вище). Отже, Суд, відповідно до своїх висновків стосовно статті 8, визнає, що відсутність сповіщення, якщо зважати на обставини цієї справи, не становить порушення статті 13.

69. Для цілей цього розгляду передбачений статтею 13 «ефективний засіб правового захисту» має означати засіб, ефективний настільки, наскільки він може бути таким, якщо враховувати обмежені можливості звернутися по таку допомогу, які характерні для будь-якої системи таємного стеження. Отже, залишається розглянути деякі доступні для заявників, згідно з німецьким правом, засоби правового захисту, для того щоб встановити, чи є вони «ефективними» в такому вузькому розумінні.

70. Хоча Закон «G 10» не передбачає можливості звернення до судів у зв'язку з виданням розпорядження про заходи стеження та їх здійсненням, особа, яка вважає, що вона є об'єктом такого стеження, все-таки може скористатися деякими іншими засобами правового захисту: вона має змогу звернутися зі скаргою до Комісії «G 10» і до Конституційного суду (див. пункти 21 і 23 вище). Треба визнати, що ефективність таких засобів правового захисту обмежена, і в принципі вони використовуються лише у виняткових випадках. Однак, зважаючи на обставини цієї справи, важко уявити можливість існування більш ефективних засобів правового захисту.

71. З іншого боку, згідно з рішенням Федерального конституційного суду від 15 грудня 1970 року, компетентний орган повинен повідомити відповідну особу одразу після припинення заходів стеження, але за наявності можливості такого поінформування без ризику для забезпечення мети даного втручання (див. пункти 11 і 19 вище). З моменту такого сповіщення особа може скористатися кількома засобами правового захисту в судах. Згідно з поданою Урядом інформацією, вона може: позовом про визнання права домогтися відповідної перевірки в адміністративному суді правомірності застосування до неї Закону «G 10» та відповідності йому вжитих заходів стеження; вчинити позов у цивільному суді про відшкодування шкоди, якщо ця особа її зазнала; вчинити позов з вимогою знищення або, за необхідності, відновлення первинного стану документів; нарешті, якщо будь-який із цих засобів правового захисту виявився безрезультатним, звернутися до Федерального конституційного суду з проханням винести ухвалу стосовно того, чи було допущено порушення Основного закону (див. пункт 24 вище).

72. Отже, Суд, беручи до уваги конкретні обставини цієї справи, вважає, що сукупність засобів правового захисту, передбачених законодавством Німеччини, задовольняє вимоги статті 13.

IV. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНОГО ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6

73. Заявники також стверджують, що було порушено пункт 1 статті 6, у якому сказано:

> «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя».

74. За словами заявників, заходи стеження, які можуть встановлюватися згідно із законодавством, яке вони оспорюють, становлять як втручання в «цивільне право», так і висунення «кримінального обвинувачення», про що йдеться в пункті 1 статті 6. Вони доводять, що згадане законодавство суперечить цій статті, оскільки не вимагає у всіх випадках сповіщення відповідної особи після припинення заходів стеження і виключає можливість звернення до суду з метою перевірки законності таких заходів. Проте і Уряд, і Комісія погоджуються з

висновком про те, що пункт 1 статті 6 не застосовується до фактів цієї справи з погляду ані «цивільного», ані «кримінального» права.

75. Суд уже визнав, що, з огляду на обставини цієї справи, передбачена Законом «G 10» можливість таємного стеження стосовно поштової кореспонденції, поштового та телекомунікаційного зв'язку не суперечить статті 8, але за дотриманням певних умов (див. пункти 39–60 вище).

Оскільки Суд уже дійшов такого висновку, необхідно розглянути питання, чи стосується передбачена статтею 6 судова ґарантія — якщо припустити, що стаття 6 застосовна, — розпоряджень, на підставі яких встановлюються такі заходи стеження згідно із Законом «G 10», причому окремо слід розглянути два етапи: етап до сповіщення і етап після сповіщення про припинення стеження.

Поки рішення про встановлення стеження за особою залишається, з огляду на правомірні обставини, таємним, воно не може у зв'язку з цим бути предметом судового розгляду в порядку нагляду на підставі вчиненого такою особою позову, як це передбачає стаття 6; отже, рішення жодним чином не потрапляє до сфери застосування цієї статті.

Таке рішення може опинитися у сфері згаданого положення лише після припинення заходів стеження. Згідно з поданою Урядом інформацією, після сповіщення відповідної особи про припинення таких заходів вона має право скористатися кількома засобами правового захисту у зв'язку з можливим порушенням її прав; ці засоби правового захисту можуть задовольнити вимоги статті 6 (див. пункти 24 та 71 вище).

Отже, Суд доходить висновку, що, навіть у випадку, якщо стаття 6 застосовна, її порушено не було.

На цих підставах Суд

1. *Постановляє* одноголосно, що він має юрисдикцію вирішити питання, чи мають заявники право претендувати на статус потерпілих, про який ідеться в статті 25 Конвенції.

2. *Постановляє* одноголосно, що заявники мають право заявляти про те, що, у контексті статті 25, вони є потерпілими внаслідок порушення Конвенції.

3. *Постановляє* одноголосно, що статтю 8, статтю 13 і статтю 6 Конвенції порушено не було.

Учинено французькою та англійською мовами (обидва тексти автентичні) у Палаці прав людини, Страсбурґ, 6 вересня 1978 року.

За Голову Суду: *підпис*: **Жерар Віарда**, заступник Голови Суду	За Секретаря Суду: *підпис*: **Герберт Пецольд**, заступник Секретаря Суду

Відповідно до пункту 2 статті 51 Конвенції та пункту 2 правила 50 Реґламенту Суду, до цього рішення додано окрему думку судді Пінейро Фаріньї.

Парафовано: G.W.

Парафовано: H.P.

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ПІНЕЙРО ФАРІНЬЇ

Я погоджуюся з висновками у рішенні Суду, але виходжу з інших міркувань.

1. У пункті 1 статті 1 Закону «G 10» зазначено випадки, в яких компетентні органи влади можуть встановлювати обмеження, тобто відкривати і перевіряти поштову кореспонденцію, телеграфні повідомлення, прослуховувати і записувати на магнітофонну плівку телефонні розмови. Такі повноваження закон надає цим органам, зокрема, задля захисту від «безпосередньої небезпеки», яка існує для «вільного демократичного конституційного порядку», загрози «існуванню або безпеці Федерації чи землі», «безпеці (союзницьких) збройних сил», дислокованих на території Республіки, та безпеці «військ однієї із трьох держав, які базуються на території землі Берлін». Згідно з пунктом 2 статті 1, такі заходи можуть встановлюватися лише у випадку, коли існують фактичні підстави *(tatsächliche Anhaltspunkte)* для підозри, що відповідна особа планує, вчиняє або вже вчинила певні кримінальні правопорушення, які караються за Кримінальним кодексом. Це, наприклад, може бути порушення проти миру чи безпеки держави (№ 1 підпункту 1), демократичного порядку (№ 2 підпункту 1), зовнішньої безпеки (№ 3 підпункту 1) та безпеки союзницьких збройних сил (№ 5 підпункту 1) (див. пункт 17 рішення).

Для всіх тих, до кого може бути застосований Закон «G 10», уже сам факт існування такого закону створює реальне підґрунтя для можливого втручання, внаслідок таємного стеження, у здійснення ними свого права на повагу до приватного і сімейного життя та своєї кореспонденції.

Отже, зрозуміло, що особа може претендувати на статус потерпілої для цілей статті 25 Конвенції. Тобто заявники мають безпосередній інтерес *(Jose Alberto dos Reis, Codigo do Processo Civil Anotado, vol. 1, p. 77)*, що є ідеальною умовою *(Carnelutti, Sistemo del diritto processuale civile, vol. 1, pp. 361 and 366)* для подання заяви до Комісії.

На мою думку, заявники є потерпілими внаслідок небезпеки такого втручання, і на цій підставі вони мають право претендувати на статус потерпілих у розумінні статті 25.

2. Принагідно хочу висловити занепокоєння, що міркування, які більшість виклала в пункті 56, можуть призвести до такого тлумачення статті 8, яке, на мою думку, може виявитися ризикованим.

Розпорядження про застосування таких заходів видається, на підставі письмового клопотання із зазначеними в ньому відповідними арґументами, або вищим органом влади землі Німеччини — у справах, які належать до його юрисдикції, або одним із федеральних міністрів, якому канцлер надає відповідне повноваження. Канцлер поклав такі функції на міністра внутрішніх справ та міністра оборони, кожен із яких, у межах своєї компетенції, повинен особисто прийняти рішення щодо застосування таких заходів (пункт 5 (1) і (2) статті 1) (див. пункт 18 рішення).

Виконання розпорядження про застосування таких заходів здійснюється під наглядом посадової особи, правоможної обіймати судову посаду (пункт 7 (1) статті 1) (див. пункт 20 рішення).

Я вважаю, що поділ влади є основним принципом демократичного суспільства і, оскільки розпорядження про застосування таких заходів можуть видаватися у випадку, коли існують реальні факти, які свідчать про намір вчинити кримінальні правопорушення або про те, що вже відбувається їх вчинення, цей принцип вимагає видання такого розпорядження незалежним суддею, — передбачити це і було справжнім наміром законодавчого органу Німеччини (див. пункт 22 рішення).

Мені важко погодитися з тим, що державний орган влади може сам вирішувати, чи існують фактичні свідчення про намір вчинити кримінальні дії, або про те, що вже відбувається їх вчинення.

3. Діючи в загальних інтересах, держави, як Високі Договірні Сторони, оберігають Конвенцію від будь-яких порушень, які може спричинити та чи інша держава; таким порушенням може виявитися небезпека та загроза демократії, яку може становити саме оприлюднення того чи іншого закону.

У справі, порушеній на підставі заяви особи, необхідно довести, окрім наявності такої загрози або небезпеки, що було допущено конкретне порушення Конвенції, внаслідок якого вона є потерпілою.

Безперечно, закон сам по собі може становити порушення прав людини, якщо він безпосередньо застосовується до людини без специфічного заходу щодо виконання цього закону.

Прикладом цього є закон, який позбавляє тих, хто проживає в певному районі, можливості навчатися в певних навчальних закладах, а також закон, згідно з яким статеве виховання має бути одним з обов'язкових предметів навчальної програми: застосування таких законів відбувається без необхідного вжиття тих чи інших заходів з його виконання (див. рішення у справі «Лінґвістік Белж» та у справі К'єльдсена, Баска Мадсена і Педерсена).

Однак цього не можна сказати стосовно німецького Закону «G 10».

Цей закон фактично передбачає прослуховування телефонів та перевірку поштової кореспонденції, хоча визначає і межі таких заходів та реґулює методи їх виконання.

Однак це законодавство не передбачає можливості таємного стеження «дослідницького» чи загального характеру. Якби це було так, то закон мав би безпосереднє застосування.

Насправді згадані заходи не можуть бути застосовані без відповідного рішення, прийнятого вищим органом землі або правоможним федеральним міністром, який повинен до того ж вирішити, чи існують фактичні свідчення про намір вчинити кримінальні дії або про те, що вже відбувається їх вчинення.

Отже, питання щодо втручання державного органу влади у здійснення особою права на повагу до приватного та сімейного життя і до кореспонденції постає лише у випадку, коли стосовно цієї особи вжито санкціоновані заходи стеження.

Що стосується даної справи, то заявники, з одного боку, не знали, чи було фактично застосовано до них Закон «G 10» (див. пункт 12 рішення), а з іншого боку, Уряд-відповідач стверджує — і ми не маємо підстав піддавати це твердження сумніву, — що «жодні розпорядження про вжиття щодо заявників заходів стеження, передбачених цим законом, введеним у дію на виконання статті 10 Основного закону, ніколи не видавалися і такі заходи не вживалися.

Заявники не були об'єктами такого стеження ані як особи, яких підозрюють в одному чи кількох зазначених у законі правопорушеннях, ані як треті сторони, про які йдеться в пункті 2 (2) статті 1 Закону «G 10».

Також немає жодних підстав стверджувати, що заявники опинилися під стеженням опосередковано, коли такий захід здійснювався проти якоїсь іншої особи, — принаймні встановити їхні особи як такі, що потрапили в матеріали таких стежень, неможливо. Нарешті, немає підстав стверджувати і про те, що заявники потрапили під стеження помилково — наприклад, внаслідок неправильно набраного телефонного номера, — оскільки в таких випадках таку особу попереджають про захід стеження» (див. пункт 13 рішення).

Суд має право враховувати лише обставини справи заявників (рішення у справі Енґеля та інших від 8 червня 1976 року, серія A, № 22, с. 43, п. 106) і не може брати до уваги ситуацію інших осіб, яка не дає підстав подати заяву до Комісії від свого імені.

Ось ті міркування, на підставі яких я, як і Суд, доходжу висновку, що в цій справі немає фактів, які свідчили б про порушення Конвенції.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

СПРАВА «СПОРРОНҐ І ЛЬОННРОТ ПРОТИ ШВЕЦІЇ»
(CASE OF SPORRONG AND LÖNNROTH v. SWEDEN)

У справі Спорронґа і Льоннрот

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу у пленарному засіданні, згідно з правилом 48 Реґламенту Суду, у складі палати, до якої увійшли такі судді:

п. **Ж. Віарда** (G. Wiarda), **Голова Суду**
п. **М. Зекія** (M. Zekia)
п. **Дж. Кремона** (J. Cremona)
п. **Тор Вільялмссон** (Thór Vilhjálmsson)
п. **В. Ґаншоф ван дер Меерш** (W. Ganshof van der Meersch)
пані **Д. Біндшедлер-Роберт** (D. Bindschedler-Robert)
п. **Ґ. Лаґерґрен** (G. Lagergren)
п. **Л. Ліш** (L. Liesch)
п. **Ф. Ґьольчюклю** (F. Gölcüklü)
п. **Ф. Матчер** (F. Matscher)
п. **Ж. Пінейро Фаріньа** (J. Pinheiro Farinha)
п. **Е. Ґарсія де Ентеррія** (E. García de Enterría)
п. **Л.-Е. Петтіті** (L.-E. Pettiti)
п. **Б. Волш** (B. Walsh)
сер **Вінсент Еванс** (Sir Vincent Evans)
п. **Р. Макдоналд** (R. Macdonald)
п. **К. Руссо** (C. Russo)
п. **Р. Бернхардт** (R. Bernhardt)
п. **Дж. Ґерсінґ** (J. Gersing),

а також п. **М.-А. Ейссен** (M.-A. Eissen), **Секретар Суду**, та п. **Г. Пецольд** (H. Petzold), **заступник Секретаря**,

після нарад за зачиненими дверима 24 та 25 лютого 1982 року, а згодом 28 та 29 червня цього ж року

постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа Спорронґа і Льоннрот була передана до Суду Урядом Королівства Швеції (Уряд) та Європейською комісією з прав людини (Комісія).

Справу розпочато за двома заявами (№ 7151/75 та № 7152/75) проти Швеції, поданими до Комісії 1975 року згідно зі статтею 25 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) правосуб'єктом «Маєток покійного п. Е. Спорронґа» та пані І. М. Льоннрот. Національна належність обох — Швеція. 12 жовтня 1977 року, згідно з розпорядженням Комісії, ці заяви були об'єднані в одне провадження.

2. Заяву Уряду та запит Комісії було подано до канцелярії Суду в межах тримісячного строку, встановленого пунктом 1 статті 32 та статтею 47 Конвенції: заяву — 10 березня, і запит — 16 березня 1981 року. Уряд звернувся до Суду з проханням винести ухвалу стосовно тлумачення та застосування статті 13 з огляду на факти справи. Метою запиту Комісії, яка послалася в ньому на статті 44 і 48 та на заяву, якою Королівство Швеції визнало обов'язковість юрисдикції Суду (стаття 46), було отримання рішення Суду стосовно того, чи допустила держава-відповідач порушення своїх зобов'язань за пунктом 1 статті 6, за статтею 13 та статтями 14, 17 і 18 Конвенції, а також за статтею 1 Протоколу № 1.

3. До складу палати із семи суддів, яка мала бути створена, увійшли за посадою п. Ґ. Лаґерґен, суддя, обраний від Швеції (стаття 43 Конвенції), та п. Ж. Віарда, Голова Суду (пункт 3 (b) правила 21 Реґламенту Суду). 25 квітня 1981 року Голова Суду у присутності Секретаря визначив шляхом жеребкування імена інших п'яти членів, а саме: п. Р. Рюссдаля *(R. Ryssdal)*, п. Д. Евріґеніса *(D. Evrigenis)*, п. Ф. Матчера, п. Л.-Е. Петтіті та п. М. Сьоренсена *(M. Sørensen)* (стаття 43 (в кінці) Конвенції та пункт 4 правила 21).

4. Пан Віарда заступив на посаду голови палати (пункт 5 правила 21). Через Секретаря Суду він з'ясував позицію уповноваженої особи Уряду та представників Комісії стосовно проведення подальшої процедури. 8 травня він розпорядився про подання уповноваженою особою меморандуму не пізніше 8 серпня 1981 року, зазначивши при цьому, що представники мають право подати меморандум у відповідь упродовж двох місяців від дати отримання ними меморандуму Уряду з канцелярії Суду.

Меморандум Уряду канцелярія одержала 31 липня. 15 вересня Секретар Комісії повідомив Секретаря Суду, що представники Комісії подадуть відповідь на цей меморандум на слуханнях, і попросив відкласти крайній термін до 31 жовтня, щоб вони мали змогу подати до канцелярії певні зауваження з боку заявників. 21 вересня Голова Суду задовольнив це прохання.

5. У зв'язку з відставкою п. Сьоренсена та неможливістю для п. Віарди бути присутнім, для виконання функцій членів палати на її засідання було запрошено п. Пінейро Фаріньо та п. Е. Ґарсію де Ентерріо, які у той час були першим і другим підмінними суддями (пункт 1 правила 22); п. Рюссдаль заступив на посаду Голови Суду (пункт 5 правила 21). 24 вересня палата, згідно з правилом 48, вирішила невідкладно відмовитися від своєї юрисдикції на користь пленарного засідання Суду, оскільки справа порушувала «серйозні питання, які торкаються тлумачення Конвенції, зокрема тлумачення статей 6 і 13».

6. Зауваження представника заявника, передані до канцелярії Суду заступником Секретаря Комісії, було одержано 28 жовтня 1981 року.

7. Після консультації через Секретаря Суду з уповноваженою особою Уряду та представниками Комісії Голова Суду 15 січня 1982 року розпорядився розпочати усне провадження 23 лютого.

18 лютого він доручив Секретареві Суду отримати від Комісії документ; його було одержано 3 березня.

8. Відкриті слухання відбулися 23 лютого в Палаці прав людини у Страсбурзі. Напередодні Суд провів підготовче засідання.

На судовому розгляді були присутні:

a) від Уряду

п. Ґ. Данеліус *(H. Danelius)*, посол, директор відділу юридичних і консульських справ, Міністерство закордонних справ, *уповноважена особа;*

п. Л. Бекман *(L. Beckman)*, начальник відділу, Міністерство юстиції,

п. Ґ. Реґнер *(G. Regner)*, юрисконсульт, Міністерство юстиції, *консультанти;*

b) від Комісії

п. Дж. Фровейн *(J. Frowein)*,

п. Т. Опсахл *(T. Opsahl)*, *представники;*

п. М. Гернмарк *(M. Hernmarck)* та п. Г. Тульберґ *(H. Tullberg)*, адвокати заявників у Комісії, здійснювали допомогу представникам Комісії (пункт 1 правила 29 (друге речення) Реґламенту Суду).

Суд заслухав звернення п. Фровейна, п. Опсахла і п. Гернмарка від імені Комісії та п. Данеліуса від імені Уряду, а також їхні відповіді на запитання, поставлені Судом та його двома членами.

ЩОДО ФАКТІВ

І. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

9. Ці дві заяви стосуються наслідків довгострокових дозволів на експропріацію та заборони щодо будівництва на території правосуб'єкта

«Маєток покійного п. Е. Спорронґа» та на ділянці пані І. М. Льоннрот, яким належить ця власність.

А. МАЄТОК СПОРРОНҐА

10. Маєток Спорронґа, який має правосуб'єктність, складається з нерухомого майна пані М. Спорронґ, п. К.-О. Спорронґа та пані Б. Атмер *(B. Atmer)*, які є співспадкоємцями покійного п. Е. Спорронґа. Вони проживають у Стокгольмі та поблизу Стокгольма. Їм належить нерухомість: земельна ділянка, яка міститься в районі Лоуер Норрмальм *(Lower Norrmalm)* у центральному Стокгольмі і відома як «Ріддарен № 8» *(Riddaren No. 8)*, а також будинок на ній, побудований у 1860 році. Згідно з податковою оцінкою 1975 року, оцінна вартість нерухомого майна становила 600 000 шведських крон.

3

1. Дозвіл на експропріацію

11. 31 липня 1956 року, діючи згідно зі статтею 44 Закону 1947 року про будівництво (*byggnadslagen* — Закон 1947 року), уряд надав муніципалітетові раді м. Стокгольма зональний дозвіл на експропріацію *(expropriationstillstånd)*, який стосувався 164 приватних маєтків, серед них і маєтку п. Спорронґа. Над однією з головних торговельних вулиць у центрі столиці муніципалітет планував прокласти шляхопровід, з'єднаний з головною об'їзною дорогою. Одна з опорних платформ шляхопроводу мала стояти на ділянці «Ріддарен». Решта ділянки мала бути перетворена в автостоянку.

Керуючись Законом 1917 року про експропріацію (*expropriationslagen* — Закон 1917 року), уряд встановив п'ятирічний строк, упродовж якого можна було здійснити експропріацію; до закінчення цього строку муніципалітет мав викликати власників цих ділянок до суду у справах про нерухоме майно *(fastighetdomstolen)* для визначення розміру компенсації. У разі недотримання цієї умови зазначений дозвіл втрачав свою силу.

12. У липні 1961 року, на клопотання муніципалітету, уряд подовжив строк чинності цього дозволу до 31 липня 1964 року. Це рішення торкалося 138 приватних ділянок, зокрема й ділянки «Ріддарен № 8». На той час ці ділянки в жодному плані міського розвитку *(stadsplan)* не значилися.

13. 2 квітня 1964 року уряд задовольнив клопотання муніципалітету про подальше подовження строку дозволу; це подовження, тепер — до 31 липня 1969 року, торкалося 120 із 164 попередніх ділянок, включаючи ділянку «Ріддарен № 8». Муніципалітет підготував план загального розвитку району Лоуер Норрмальм, відомий як «Сіті 62» *(City 62)*, згідно з яким пріоритет віддавався розширенню доріг на користь приватного транспорту та пішоходів.

Згодом до плану «Сіті 67», доопрацьованого плану загального розвитку районів Лоуер Норрмальм та Естермальм *(Östermalm)* (ще один район у центрі міста), було включено пункт першочергового поліпшення

системи громадського транспорту шляхом удосконалення мережі доріг. Деякі із зазначених у плані ділянок мали бути використані для розширення доріг, але остаточне рішення можна було ухвалити лише після рішення щодо наслідків цих розпоряджень. За попередніми розрахунками, цей доопрацьований план, який мав такий самий характер, що і план «Сіті 62», передбачалося виконати до 1985 року.

14. У липні 1969 року муніципалітет утретє звернувся з проханням продовжити дозвіл на експропріацію, який стосувався ряду ділянок, включаючи «Ріддарен № 8», зазначивши, що викладені у планах «Сіті 62» та «Сіті 67» підстави для експропріації залишаються чинними. 14 травня 1971 року уряд визначив дату 31 липня 1979 року як крайній термін для порушення судового провадження щодо встановлення розміру компенсації, тобто чинність дозволу мала тривати десять років від дати подання зазначеного прохання.

У травні 1975 року муніципалітет підготував доопрацьовані плани, які не передбачали змін в експлуатації ділянки «Ріддарен № 8» та в розташованому на ній будинку.

3 травня 1979 року уряд скасував дозвіл на експропріацію на прохання муніципалітету (див. пункт 29 нижче).

15. Власники маєтку Спорронґа ніколи не робили спроб продати цю нерухомість.

2. Заборона на будівництво

16. 11 червня 1954 року Стокгольмська окружна адміністративна рада *(länsstyrelsen)* встановила заборону на будівельні роботи *(byggnadsförbud)* на ділянці «Ріддарен № 8» на тій підставі, що використання цієї власності залежатиме від запропонованого шляхопроводу та об'їзної дороги. Згодом рада продовжила чинність цієї заборони до 1 липня 1979 року.

17. У 1970 році власникам маєтку Спорронґа було надано імунітет від згаданої заборони, який давав їм можливість розширити парадні двері будинку. Жодних інших звернень з боку власників маєтку з проханням надати подібні дозволи не було.

18. Дозвіл на експропріацію та заборона на будівельні роботи, які торкалися ділянки «Ріддарен № 8», були, у загальному підсумку, чинними упродовж двадцяти трьох та двадцяти п'яти років, відповідно.

B. ПАНІ ЛЬОННРОТ

19. Пані Льоннрот проживає у м. Стокгольмі, і їй належить три чверті нерухомого майна, яке міститься на ділянці «Барнхусет № 6» *(Barnhuset No. 6)* у районі Лоуер Норрмальм. Цю ділянку займають два будинки, споруджені в 1887–1888 роках, один із яких звернений фасадом на дорогу, а другий — на задню частину першого. Згідно з податковою оцінкою 1975 року, оцінна вартість частки заявниці в цій нерухомості становила 862 500 шведських крон.

3

1. Дозвіл на експропріацію

20. 24 вересня 1971 року уряд надав муніципалітетові м. Стокгольма дозвіл на експропріацію 115 приватних ділянок, включаючи ділянку «Барнхусет № 6», визначивши 31 грудня 1979 року як крайній термін для порушення судового провадження щодо встановлення розміру компенсації, тобто чинність дозволу мала тривати десять років від дати подання зазначеного прохання. Обґрунтовуючи своє рішення, уряд послався на план «Сіті 67», згідно з яким на ділянці заявниці планувалося спорудити багатоповерхову стоянку автомашин.

21. Однак роботи в цьому районі були відкладені і для розгляду було підготовлено нові плани. Посилаючись на крайню необхідність ремонту своєї нерухомості, пані Льоннрот звернулася до уряду з проханням скасувати дозвіл на експропріацію. Муніципалітет відповів, що існуючі плани не допускають будь-якого відхилення від запланованого, і 20 лютого 1975 року уряд відмовився задовольнити це прохання, посилаючись на те, що дозвіл неможливо скасувати без прямої згоди муніципалітету.

3 травня 1979 року уряд скасував згаданий дозвіл на прохання муніципалітету (див. пункт 29 нижче).

22. Через своє фінансове становище пані Льоннрот мусила спробувати продати свою нерухомість. Кілька таких спроб вона зробила у період із 1970 до 1975 року, але потенційні покупці, отримавши відповідну інформацію від муніципальних властей, відмовлялися від купівлі. Крім того, іноді їй було важко знайти орендарів.

2. Заборона на будівництво

23. 29 лютого 1968 року Стокгольмська окружна адміністративна рада вирішила накласти заборону на будівельні роботи на ділянці «Барнхусет № 6» на тій підставі, що на цій ділянці було заплановано створити автостоянку. Згодом рада продовжила чинність цієї заборони до 1 липня 1980 року.

24. 1970 року пані Льоннрот було надано імунітет від згаданої заборони, який давав їй змогу провести реконструкцію на третьому поверсі свого будинку. Жодних інших звернень з її боку з проханням надати такі імунітети не було.

Вона не змогла одержати позику, коли на початку 1970-х років один із її основних кредиторів за заставною зажадав реставрації фасаду будинку.

25. У підсумку, дозвіл на експропріацію земельної ділянки пані Льоннрот і заборона на будівельні роботи на ньому були чинними протягом восьми та дванадцяти років, відповідно.

С. МІСТОБУДІВНА ПОЛІТИКА СТОКГОЛЬМА

26. Протягом кількох десятиріч у центрі Стокгольма відбулися разючі зміни, порівнянні з тими, що мали місце в багатьох містах, реконструйованих після того, як їх було зруйновано або значно пошкоджено під час Другої світової війни.

27. Район Лоуер Норрмальм — це місце, в якому раніше зосереджувалася найважливіша адміністративна та комерційна діяльність. Приблизно в 1945 році було вирішено, що цей район слід реконструювати, щоб забезпечити задовільні умови для такої діяльності. Наприклад, потрібна була належна дорожня мережа.

Крім того, більшість будинків були старими і навряд чи придатними для ремонту. Потребувалися широкомасштабні заходи з реконструкції забудови міста, щоб створити зручні приміщення для офісів та магазинів, а також забезпечити здорові та гігієнічні умови для роботи працівників. Зональна експропріація, запроваджена Законом 1953 року, яким, зокрема, було внесено поправки до статті 44 Закону 1947 року, стала основним засобом втілення в життя планів муніципальної ради. Менше ніж за десять років було знесено понад сотню будинків. Деякі з ділянок, що вивільнилися завдяки цьому, були використані для спорудження нових доріг, а інші інтеґровані в більші та функціональніші комплекси.

28. Упродовж 1970-х років містобудівна політика Стокгольма значно розвинулася. Налаштована зовсім не на користь відкриття під'їзних доріг до центру міста, муніципальна влада тепер намагалася зменшити кількість машин у столиці. Нова політика знайшла своє відображення у плані «Сіті 77», який було ухвалено 19 червня 1978 року. План передбачає заходи з реконструкції міської забудови, передусім поступове її відновлення та перебудову. При цьому має враховуватися існуюча планова композиція міста, забезпечуватися збереження й реставрація більшості існуючих будинків.

29. 3 травня 1979 року уряд, задовольняючи подане в жовтні 1978 року прохання муніципалітету, анулював видані в 1956 та 1971 році дозволи на експропріацію, які стосувалися сімдесяти земельних ділянок власників, включно з ділянками заявників. Це було зроблено тому, що на той час вважали малоймовірним, щоб муніципалітетові стали потрібними ці ділянки для практичного виконання нового містобудівного проекту.

30. Незважаючи на труднощі, спричинені наявністю дозволів зональної експропріації, власники шістдесяти шести будинків у Стокгольмі, яких торкалися такі дозволи, спромоглися продати своє нерухоме майно.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

А. МІСТОБУДІВНЕ ПРАВО

31. Закон 1947 року — основний юридичний документ містобудівної політики у Швеції. Для реалізації цієї політики закон передбачає складання генеральних планів забудови та планів розвитку міста.

32. Генеральний план *(generalplan)* складається муніципалітетом даного міста, якщо такий потрібен як загальна схема підготовки детальніших планів. Його прийняттям займається муніципальна рада *(kommunfullmäktige)*, яка має право передати план для ухвалення уряду (до 1 січня 1973 року — окружній адміністративній раді) (стаття 10).

33. Плани розвитку міста готуються для тих міських районів, для яких це вважається потрібним (стаття 24). План розвитку міста детальніший, ніж генеральний план: у ньому зазначено цілі, на які можуть бути використані різні ділянки міста — будівництво житла, доріг, площ, парків тощо, — включаючи іноді й конкретніші пункти щодо їхнього використання (стаття 25). Після ухвалення муніципальною радою план має також затвердити окружна адміністративна рада. Під час цього процесу власники нерухомого майна мають різні можливості повідомити про свою позицію кілька організацій, а в крайньому випадку — висунути заперечення проти рішення, яким затверджено даний план.

34. У деяких випадках генеральні плати та плани розвитку міста для прийняття відповідного рішення подаються до уряду.

35. Разом з такими планами — або незалежно від них — органи влади Швеції мають право видавати рішення про експропріацію та заборону будівництва; при цьому між такими заходами не обов'язково має бути якийсь юридичний зв'язок.

1. Заходи з експропріації

36. Що стосується експропріації, то у цій справі головним чином застосовується Закон 1917 року, замість якого 1 січня 1973 року набрав чинності Закон 1972 року про експропріацію (Закон 1972 року). Певні додаткові питання реґулює Закон 1947 року.

37. Саме уряд має вирішувати, чи доцільно видавати санкцію на експропріацію. Таке рішення оформляється у вигляді дозволу на експропріацію, який видається у разі задоволення кількох умов, передбачених цим законом. Видача такого дозволу не призводить автоматично до проведення експропріації, а лише надає даному державному органові (або, у виняткових випадках, приватній особі чи підприємству) право здійснити, якщо необхідно, таку експропріацію. Дозвіл аж ніяк не позбавляє власника нерухомості права продати її, здати в оренду чи під заставу. Чинність дозволу обмежується чітко встановленим строком, упродовж якого орган, відповідальний за експропріацію, повинен порушити судове

провадження для визначення розміру компенсації. У разі недотримання такої умови дозвіл втрачає чинність. У Законі 1917 року нічого не сказано про тривалість такого строку та продовження чинності дозволів.

Офіційний виклад підстав на пояснення законопроекту, прийнятого як Закон 1972 року, привертав увагу до невигідного становища, в яке потрапляють власники нерухомого майна через дозволи на експропріацію: невизначеність ситуації, обмежені можливості її продажу, складність прийняття рішення щодо необхідності вкладення коштів — з плином часу така ситуація набувала дедалі серйознішого характеру.

З цього приводу в пункті 1 статті 6 розділу 3 Закону 1972 року зазначено:

> «У дозволі на експропріацію має бути зазначено чіткий строк для вручення повідомлення про виклик до суду у зв'язку з відповідним провадженням. Цей строк може бути подовжений, якщо для цього є особливі підстави. Клопотання про продовження дозволу має подаватися до дати спливу встановленого строку. Якщо власник нерухомості вважає, що тривале очікування на вирішення питання експропріації вже спричинило значно більшу шкоду, зазначений строк може бути скорочений на його прохання. Рішення про скорочення встановленого строку може бути ухвалене лише через рік після видання дозволу на експропріацію».

Експропріація вважається завершеною лише після того, як визначено й сплачено відповідну компенсацію. Такі питання належать до юрисдикції суду у справах про нерухоме майно. Його рішення можуть бути оскаржені в апеляційному суді, а також у Верховному суді як в останній інстанції.

38. До 1 липня 1953 року експропріація стосувалася лише нерухомого майна приватних осіб; у кожному клопотанні про експропріацію робився докладний виклад цілей, на які орган, відповідальний за експропріацію, планував спрямувати використання даної нерухомості.

У цій справі мова йде про ще один вид експропріації, відомий як зональна експропріація. Відповідне положення запроваджено в 1953 році — це поправка до статті 44 Закону 1947 року, яку в 1971 році було скасовано. Рішення про скасування набрало чинності 1 січня 1972 року. У цьому положенні сказано:

> «Якщо для цілей громадського транспорту або містобудування існує необхідність у проведенні суцільної реконструкції забудови щільно заселеного району міста і якщо таку реконструкцію можна здійснити лише шляхом перебудови всього району, Король може — у випадку, коли такі заходи з реконструкції потребують затвердження плану розвитку міста стосовно цього району або внесення до такого плану змін, — надати муніципалітетові право на скуповування

земельних ділянок, потрібних для проведення цієї реконструкції, а також будь-якої ділянки, яка міститься в цьому самому районі чи в безпосередній близькості до нього і вартість якої може значно зрости внаслідок реалізації такого плану...»

Від 1 січня до 31 грудня 1972 року положення, які реґулюють ті самі питання, що й стаття 44, було об'єднано в Закон 1917 року; зараз вони існують у вигляді Закону 1972 року (стаття 1 розділу 2).

Таким чином, зональну експропріацію було задумано використати як засіб реалізації великих містобудівних проектів. Відповідні дозволи можуть видаватися одразу після подання на розгляд нового плану розвитку міста, тобто навіть до того, як опрацьовано зміст конкретних заходів з виконання такого плану.

39. Згідно зі статтею 11 перехідних положень Закону 1972 року, клопотання про надання дозволу на експропріацію, подані до дати набрання чинності цим новим законом, надалі залишаються у сфері застосування старого закону.

40. Як і Закон 1917 року, Закон 1972 року не передбачає можливості відшкодування шкоди, завданої внаслідок тривалого строку чинності дозволу на експропріацію або внаслідок його невикористання. Однак закон містить один виняток (стаття 16 розділу 5): шкода, спричинена виданням дозволу на експропріацію, підлягає компенсації, якщо орган влади чи хтось із осіб, яким було надано цей дозвіл, порушив для визначення розміру компенсації судове провадження, але потім відмовився від нього.

2. Заборона будівництва

41. Закон 1947 року забороняє нове будівництво, якщо воно не відповідає планові розвитку міста (стаття 34). Згідно із цим законом, іще до ухвалення такого плану муніципальною владою та до затвердження його реґіональними органами влади, а також на період, що триватиме до такого ухвалення й затвердження, може видаватися, як тимчасовий захід, заборона на будь-які будівельні роботи (стаття 35 у поєднанні зі статтями 14 і 15 Закону 1947 року). У статті 15 закону зазначено:

> «Якщо порушено питання стосовно клопотання про прийняття генерального плану щодо певної зони міста або про внесення поправки до генерального плану, який уже було ухвалено, окружна адміністративна рада має право, на прохання муніципалітету, заборонити в цій зоні будь-яке нове будівництво *(nybyggnad)*. Заборона залишається чинною доти, доки муніципальна рада ухвалить рішення стосовно цього питання, але не більше ніж протягом одного року. У разі необхідності, на прохання муніципалітету, окружна адміністративна рада має право продовжувати чинність такої заборони, але щоразу не більш як на два роки.

Імунітети від заборони на будівництво, про які йдеться в попередніх пунктах, може надавати окружна адміністративна рада або, відповідно до встановлених урядом правил, рада з будівництва *(byggnadsnämnd)*».

Такий самий принцип застосовується тоді, коли органи влади планують ухвалення нового плану розвитку міста або запровадження змін до вже існуючого плану (стаття 35 Закону 1947 року). Принцип застосовується лише до спорудження нових об'єктів, але в статті 158 Закону 1947 року зазначено, що положення стосовно спорудження нових об'єктів мають поширюватися на «внесення таких змін до існуючих об'єктів, що дає змогу класифікувати їх як нове будівництво, згідно із встановленими урядом правилами». Одне з таких правил міститься в статті 75 Указу 1959 року про будівництво *(byggnadsstadgan)*, в якій зазначено:

«Словосполучення «нове будівництво» означає:

a) спорудження абсолютно нових об'єктів;

b) горизонтальне або вертикальне розширення існуючих об'єктів;

c) будь-яка перебудова зовнішніх чи внутрішніх частин об'єктів або внесення будь-яких змін до таких частин, які, з огляду на їхній обсяг, можна ототожнити з реконструкцією;

d) повна або часткова перебудова об'єкта для використання його в цілях, суттєво відмінних від цілей, з якими він використовувався раніше;

e) здійснення такої перебудови об'єкта, завдяки якій він уже не відповідатиме ухваленому генеральному планові, планові розвитку міста чи планові будівництва *(byggnadsplan)* або інструкціям стосовно будівельних заходів у зонах поза межами території, охопленої планом розвитку міста або планами будівництва; і

f) здійснення будь-якої іншої перебудови об'єкта, який, за своїм станом на даний момент, не відповідає згаданим вище планам чи інструкціям, за винятком випадку, коли перебудовуються житлові об'єкти, які складаються не більше ніж із двох житлових будинків або допоміжних будівель на такому об'єкті.

Однак, для цілей цієї статті, словосполучення "нове будівництво" не означає встановлення центрального опалення, санвузлів чи інших санітарних зручностей на об'єкті, який, навіть якщо таке устаткування не було санкціонованим, планується залишати в його існуючому стані протягом значного періоду».

42. У своїй доповіді в 1967 році парламентський омбудсмен *(Justitieombudsmannen)* торкнувся наслідків довгострокових заборон на будівництво і запропонував деякі шляхи розв'язання проблеми:

«Наскільки свідчать факти, не можна очікувати, що власники нерухомого майна у справах Бороса *(Borås)* та Естерсунда *(Östersund)*

матимуть якусь вигоду із містобудівного проекту. А отже, цей проект не міг служити для них компенсацією за шкідливі наслідки, які були явно спричинені тривалим строком чинності заборон. Якщо у таких випадках не передбачено засобів захисту власників нерухомості від шкідливих наслідків довгострокових заборон, тоді — для того щоб реалізація містобудівного проекту потребувала менше муніципальних коштів — один або кілька власників нерухомості мусять самі страждати від шкідливих наслідків заборони будівництва, яку встановлено передусім в інтересах даного населення для вирішення питань містобудування упродовж прийнятного часу. Така система не може існувати в державі, що керується верховенством права.

Без ретельного аналізу цієї проблеми навряд чи можна сказати, які заходи слід вжити, щоб захистити власників нерухомості від шкідливих наслідків тимчасово встановленої заборони на будівництво, чинність якої зберігається протягом тривалого часу. Але одним із можливих варіантів може бути встановлення максимальної межі щодо строку чинності такої тимчасової заборони. З іншого боку, розв'язання проблеми у цей спосіб навряд чи можна вважати таким, що відповідає сучасним вимогам, оскільки через труднощі з визначенням того, яким має бути характер майбутнього розвитку міста, не завжди можна уникнути довготривалих затримок. Найкращим вирішенням було б надання такому власникові права домагатися компенсації від муніципалітету за будь-які збитки, які він може виявити, або вимагати від нього купівлі даної земельної ділянки одразу після того, як тривалість чинності заборони на будівництво перевищила встановлені межі.

Однак треба врахувати і ситуацію, коли заборона на будівництво, будучи чинною протягом досить тривалого часу, завдала значної шкоди, що не може бути відшкодована перевагами, які власник даної нерухомості, згідно з прогнозами, дістане завдяки реалізації містобудівного проекту.

З огляду на зазначене вище, вважаю, що слід розглянути питання про запровадження системи захисту приватних землевласників від шкідливих наслідків безпідставно тривалих тимчасових заборон на будівництво» *(Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 1967, с. 478–479)*.

В. ЗАСОБИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРОТИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ

1. Оскарження рішень муніципальних рад

43. На той час, коли заявники подали своє питання на розгляд Комісії, Закон 1953 року про муніципальну владу та, стосовно столиці, Закон 1957 року про муніципалітет Стокгольма передбачали право на оскарження *(kommunalbesvär)* рішень муніципальної влади і реґулювали такі випадки. Ці закони надавали право будь-якому місцевому мешканцеві — за деякими винятками — оскаржувати рішення муніципальної ради в окружній адміністративній раді.

Така апеляція могла ґрунтуватися лише на таких підставах: недотримання передбачених законом правил, допущені порушення закону, дії з перевищенням повноважень, порушення власних прав апелянтів або використання повноважень з неправомірною метою. Апеляція мала бути подана до окружної адміністративної ради упродовж трьох тижнів від дати оприлюднення затвердженого протоколу даного рішення на муніципальній дошці для оголошень; на ній також вказувалося, де можна ознайомитися з протоколом.

У випадках, коли закон не передбачав іншого, рішення окружної адміністративної ради упродовж трьох тижнів від дати повідомлення його апелянтові могло бути оскаржене у Верховному адміністративному суді *(regeringsrätten)*.

Майже ідентичні положення містяться в розділі 7 чинного нині Закону 1977 року про муніципальну владу *(kommunallagen)*. У 1980 році до них було внесено незначні поправки, які набрали чинності 1 січня 1981 року і згідно з якими апеляція тепер має подаватися не до окружної адміністративної ради, а до апеляційного адміністративного суду *(kammarrätten)*.

44. Згадані вище правила є чинними стосовно рішення муніципальної влади клопотати перед урядом про видання чи продовження дозволу на експропріацію.

З іншого боку, вони не застосовні до рішення клопотати перед окружною адміністративною радою про видання чи продовження заборони на будівництво: таке рішення фактично не підлягає будь-якому оскарженню в адміністративному суді.

2. Засоби правового захисту проти рішень адміністративної влади

a) Адміністративні апеляції

45. У Швеції адміністративні функції покладено здебільшого на адміністративні органи, які приймають рішення незалежно від уряду: такі органи не підпорядковані будь-якому міністерству, тому ані уряд, ані будь-яке з цих міністерств не мають права давати їм розпорядження чи вказівки щодо того, яким чином їм слід застосовувати закон у тому чи іншому випадку.

46. Однак у багатьох випадках існує можливість оскарження рішень адміністративних органів в уряді.

Так, наприклад, рішення окружної адміністративної ради про видання чи продовження заборони на будівництво може бути оскаржене шляхом апеляції до уряду (пункт 2 статті 150 Закону 1947 року).

b) Судові апеляції

47. Взагалі, рішення адміністративної влади у Швеції не підлягають розгляду в судах загальної юрисдикції в порядку нагляду. Такі суди

розглядають апеляції проти держави лише у справах, які стосуються договорів, питань позадоговірної відповідальності та, згідно з низкою законів, апеляції стосовно адміністративних рішень.

48. Отже, судовий розгляд адміністративних актів у порядку нагляду головним чином здійснюють адміністративні суди. Система таких судів, які беруть свій початок у самій адміністративній владі, складається з трьох рівнів: окружний адміністративний суд *(länsrätterna)*; апеляційний адміністративний суд; Верховний адміністративний суд, який було створено в 1909 році на зразок деяких іноземних інституцій, таких, як Державна рада у Франції. Але цей суд відрізняється від французької Ради у деяких принципових аспектах. До складу такого суду входять незалежні судді, призначені на свої посади безстроково, і, як правило, вони мають широкі повноваження, які дають їм змогу не лише скасовувати адміністративні акти, а й вносити до них свої зміни або підмінювати їх своїми рішеннями.

Однак існує важливий виняток із цього принципу, який полягає в неможливості апеляційного оскарження будь-яких рішень уряду.

3. Апеляції проти рішень уряду

49. Вирішення певних адміністративних справ — тих, що мають найважливіше політичне або фінансове значення, — залишається прерогативою уряду, який здійснює це як перша і остання інстанція. Дозволи на експропріацію підпадають під цю категорію (див. пункт 37 вище).

Незважаючи на те, що Закон 1971 року про державну адміністрацію *(förvaltningslagen)* формально не застосовний до провадження, яке здійснює уряд, у такому провадженні мають бути дотримані деякі принципи: забезпечення права даної особи на доступ до всіх документів у справі; виконання органом влади обов'язку поінформувати дану особу про будь-який документ, який було долучено до матеріалів справи, та надання йому можливості висловити стосовно нього свою думку; забезпечення права даної особи на усне висловлення своєї позиції, якщо вона цього бажає.

Ще до того, як уряд ухвалить рішення стосовно клопотання про надання дозволу на експропріацію, це клопотання подається до окружної адміністративної ради, яка має підготувати матеріали справи. Зокрема, рада повинна надати власникові нерухомості можливість висловити свою позицію щодо клопотання; вона також заслуховує ті державні органи, які можуть мати інтерес у даному питанні. Зібравши необхідні дані, рада передає їх до уряду, надаючи йому таким чином змогу ухвалити рішення у справі.

50. Розглянувши справу, уряд ухвалює рішення, яке, як правило, не підлягає оскарженню. Однак в особливих випадках надається можливість оскарження на підставі існування надзвичайних обставин. Це

здійснюється шляхом подання так званої заяви з проханням про відновлення провадження *(resningsansökan)*. До 1 січня 1975 року такі заяви — які також можуть стосуватися рішення, ухваленого урядом в апеляційному порядку, — подавалися до Верховного суду. Починаючи із зазначеної дати, вони подаються до Верховного адміністративного суду (стаття 11 розділу 11 Конституції). Підстави для такого відновлення провадження — хоча це положення не є формально зобов'язальним для Верховного адміністративного суду — мають встановлюватися у світлі статті 1 розділу 58 Кодексу судової процедури *(rättegångsbalken)*, в якому сказано:

> «Якщо рішення суду в цивільній справі набуло статусу *res judicata*, рішення про відновлення провадження в інтересах будь-якої із сторін у справі може бути ухвалене:
>
> 1) якщо члена або посадову особу даного суду визнано винною в кримінальному правопорушенні або неправомірних діях, які стосуються проведення даного судового процесу, або якщо правопорушення у зв'язку з таким процесом було вчинене адвокатом чи юридичним представником і якщо існує припущення, що таке правопорушення або неправомірні дії несприятливо вплинули на результат даного розгляду;
>
> 2) якщо документ, поданий як доказ, було підроблено або якщо сторона, допитана під присягою, свідок, експерт чи перекладач дали неправдиві показання і якщо існує припущення, що такий документ або показання несприятливо вплинули на результат даного розгляду;
>
> 3) якщо стали відомими факти чи докази, які, за наявності їх у суду на попередньому етапі, могли спричинити інший результат розгляду справи; або
>
> 4) якщо застосування закону, на якому ґрунтується дане судове рішення, явно не відповідає самому цьому законові.
>
> Рішення про відновлення судового провадження на підставі, зазначеній у пункті 3 вище, може бути ухвалене лише тоді, коли сторона, якої це стосується, стверджує, що, найімовірніше, вона не мала змоги подати ці факти або докази до суду першої інстанції чи суду вищого рівня або що вона мала якісь інші вагомі причини не робити цього».

Якщо у справі, такій як та, що розглядається, Верховний адміністративний суд погоджується з необхідністю відновити провадження, він має право або провести повторний розгляд всієї справи, або повернути її урядові.

На велику кількість таких рішень, які уряд ухвалює щороку, припадає дуже незначна кількість клопотань про відновлення провадження.

C. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ

51. У минулому держава та муніципальні органи не несли відповідальності за рішення, які вони ухвалювали, здійснюючи свої державні повноваження. Тому, у випадку завдання такими рішеннями шкоди, неможливо було одержати будь-яку компенсацію, незважаючи на те, що межі такого імунітету викликали певні сумніви. Шведське право, яке реґулювало цю сферу, ґрунтувалося на судових прецедентах, окремих законодавчих актах та неписаних принципах.

52. Таке саме право здебільшого залишається чинним і сьогодні, але 1 липня 1972 року набрав чинності Закон про цивільно-правову відповідальність *(skadeståndslagen).* Цей закон об'єднує і розвиває норми галузі права, яка реґулює випадки відшкодування шкоди в позадоговірних справах. Згідно із законом, держава та муніципалітети не несуть цивільно-правової відповідальності за шкоду, спричинену їхніми рішеннями. Проте у згадуване право внесено радикальну зміну: згідно з цим законом, рішення державних органів тепер можуть бути підставою для вимоги надання компенсації у разі допущеної в ньому помилки або недбальства.

Однак законодавчий орган встановив щодо цього принципу важливе обмеження, згідно з яким, крім випадків, коли такі рішення було скасовано або змінено, відповідний позов про відшкодування шкоди «не може бути вчинений» стосовно рішень, ухвалених парламентом, урядом, Верховним судом, Верховним адміністративним судом та Судом державного соціального забезпечення (стаття 7 розділу 3). За авторитетними джерелами, у разі вчинення такого позову суд з власної ініціативи повинен оголосити його неприйнятним.

ПРОВАДЖЕННЯ В КОМІСІЇ

53. Заявники передали справу до Комісії 15 серпня 1975 року. Вони скаржилися на безпідставне втручання в їхнє право на мирне володіння своїм майном — право, яке ґарантує стаття 1 Протоколу № 1. Вони також стверджували, що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції, оскільки суди Швеції не спромоглися вирішити питання експропріації та компенсації упродовж розумного строку, а також статтю 13, оскільки вони не мали ефективного засобу правового захисту в національному органі від порушень їхніх прав, — порушень, які були спричинені дозволами на експропріацію та забороною на будівництво. Нарешті, вони стверджували, що було допущено порушення статті 14, а також посилалися на статті 17 і 18.

54. 12 жовтня 1977 року Комісія об'єднала ці дві заяви в одне провадження, відповідно до правила 29 Правил процедури, і 5 березня 1979 року оголосила їх прийнятними.

55. У доповіді від 8 жовтня 1980 року (стаття 31 Конвенції) Комісія висловила думку, що у справі було допущено порушення статті 13 Конвенції (десять голосів проти двох, четверо утрималися). Разом з тим Комісія дійшла висновку, що у справі немає порушення статті 1 Протоколу № 1 (десять голосів проти трьох), немає порушення пункту 1 статті 6 (одинадцять голосів проти п'яти), як і статей 14, 17 та 18 Конвенції (одноголосно).

Доповідь містить три окремі думки.

ЩОДО ПРАВА

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ № 1

56. Заявники скаржилися на тривалість строку чинності дозволів на експропріацію та відповідних заборон на будівництво, які заторкували їхнє право власності. На їхній погляд, це становило незаконне порушення права на мирне володіння своїм майном, що ґарантується статтею 1 Протоколу № 1, в якій зазначено:

> «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.
>
> Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

57. У своєму рішенні від 13 червня 1979 року у справі Маркса *(Marckx)* Суд охарактеризував мету цієї статті таким чином:

> «Визнаючи право кожного на мирне володіння своїм майном, стаття 1 Протоколу № 1, по суті, ґарантує право власності. На це явно вказують слова *"possessions"* (майно) та *"use of property"* (користування майном) (у французькому тексті: *"biens"*, *"propriété"*, *"usage des biens"*); пряме підтвердження цього міститься і в матеріалах з підготовки Конвенції *"Travaux préparatoires"*: маючи на увазі предмет кожного наступного проекту цієї статті при розгляді цих проектів ще до того, як статтю було ухвалено, автори Конвенції постійно говорять про "право власності" або "право на власність"» (серія А, № 31, с. 27, п. 63).

Необхідно з'ясувати, чи можуть заявники скаржитися на втручання в це право і, якщо так, чи виправдане таке втручання.

1. Наявність втручання у право заявників на власність

58. Заявники не заперечують, що дозволи на експропріацію та заборони на будівництво, про які йдеться, були самі по собі законними.

З іншого боку, вони скаржилися на тривалість строків, які були встановлені для муніципалітету Стокгольма для порушення судового провадження у зв'язку з необхідністю визначення розміру компенсації за експропріацію (у справі правосуб'єкта «Маєток Спорронґа» — п'ятирічний строк, який було подовжено на три, потім — на п'ять і, нарешті, на десять років; у справі пані Льоннрот — десять років; див. пункти 11–14 і 20 вище). Вони також скаржилися на те, що дозволи на експропріацію та заборона на будівництво залишалися чинними протягом тривалого періоду (двадцять три та вісім років у випадку дозволів; двадцять п'ять та дванадцять років у випадку заборон; див. пункти 18 і 25 вище). Вони наголошували на тому, що ці заходи, поєднані в такий спосіб, зашкодили здійсненню ними права власності. За їхніми словами, вони втратили можливість продати свою нерухомість за нормальною ринковою ціною. Вони також стверджували, що піддали б себе занадто великому ризикові, якби робили капіталовкладення у своє майно, і, навіть якщо після отримання дозволу на будівництво на їхніх ділянках були б здійснені такі роботи, їх примусили б узяти на себе зобов'язання не вчиняти — у разі експропріації — позову про відшкодування збитків у зв'язку з відповідним підвищенням цінності їхнього майна. За їхніми словами, якби вони вирішили взяти позику під заставу, зробити це їм було б важко. Нарешті, вони нагадували, що будь-яке «нове будівництво» на їхній власній землі було заборонено.

Незважаючи на те, що правосуб'єкт «Маєток Спорронґа» та пані Льоннрот не заявляли про офіційне та остаточне позбавлення їх майна, вони стверджували, що згадані дозволи на експропріацію та заборона будівництва надмірно обмежили їхнє право володіти та розпоряджатися своїм майном і виключали будь-яку можливість компенсації. Отже, на їхню думку, поки ці рішення залишалися чинними, їхнє право на власність було позбавлене сенсу.

59. Уряд погоджувався з тим, що ринкові закони можуть ускладнити продаж майна чи передання його в оренду, якщо таке майно зазначено в дозволі на експропріацію, і що чим довше такий дозвіл залишається чинним, тим серйознішою є така проблема. Уряд також визнавав, що заборона на будівництво обмежувала можливості нормального здійснення майнових прав. Разом з тим він стверджував, що такі дозволи та заборони є властивою ознакою містобудівного планування і не ущемлюють права власників «мирно володіти своїм майном», яке ґарантує стаття 1 Протоколу № 1.

60. Суд не може погодитися з цим арґументом.

Хоча дозвіл на експропріацію і не зачіпав, з правового погляду, право власника користуватися своїм майном і розпоряджатися ним, на практиці такий дозвіл все-таки значно обмежував можливості власника здійснювати це право. Крім того, такий дозвіл вихолощував саму суть

3

права власності, оскільки ще до моменту здійснення експропріації вже визнавалося, що такий захід буде законним і муніципалітет Стокгольма уповноважений здійснити його в будь-який момент, коли вважає це за доцільне. Тобто у зв'язку з цим право заявників на власність виявлялося відкличним і таким, що за певних умов могло бути скасоване.

З іншого боку, заборони на будівництво, безперечно, обмежували право заявників на користування своїм майном.

Суд також вважає, що у принципі ці дозволи і заборони слід розглядати разом, за винятком тих випадків, коли аналіз справи вимагає розмежування цих понять. Це пояснюється тим, що, навіть незважаючи на відсутність неминучого правового зв'язку між цими заходами (див. пункт 35 вище) та на різні строки їхньої чинності, вони взаємно доповнювали один одного і їхня єдина мета полягала у сприянні розвиткові міста відповідно до планів, які раз за разом готувалися з цією метою.

Отже, відбулося втручання в майнове право заявників, і, як слушно відзначила Комісія, наслідки такого втручання були, безперечно, ще вагомішими через поєднання наслідків, якими дозволи на експропріацію та заборони позначилися на будівництві протягом тривалого строку своєї чинності.

2. Підстави для втручання в майнове право заявників

61. Залишається з'ясувати, чи становило втручання, наявність якого виявив Суд, порушення статті 1 Протоколу № 1.

Ця стаття містить три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам — вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій.

Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм.

а) Застосовність другого речення частини першої

62. Передусім Суд нагадує, що органи влади Швеції до самої експропріації нерухомого майна заявників не приступали. Отже, заявників ніколи не «позбавляли їхнього майна» у встановленому для цього порядку: вони мали право використовувати свою нерухомість, продавати, заповідати, дарувати чи зв'язувати її заставою.

63. Зважаючи на те, що фактичної експропріації, тобто передання права власності, не відбулося, Суд вважає, що потрібно проаналізувати внутрішні, реальні обставини ситуації, яку оскаржують заявники (див.,

mutatis mutandis, рішення у справі Ван Дрооґенбрука *(Van Droogenbroeck)* від 24 червня 1982 року, серія А, № 50, с. 20, п. 38). Оскільки Конвенція покликана ґарантувати «практичні і реальні» права (див. рішення у справі Ейрі *(Airey)* від 9 жовтня 1979 року, серія А, № 32, с. 12, п. 24), необхідно з'ясувати, чи мала місце в такій ситуації експропріація *de facto*, як це стверджують заявники.

На думку Суду, всі наслідки заходів, про які йдеться (див. пункт 58 вище), випливають з обмеженої можливості власників розпорядитися своїм майном. До цих наслідків призвели обмеження, встановлені стосовно права власності, які зробили це право відкличним і позначилися на вартості даної нерухомості. Проте, втративши певною мірою свій зміст, саме право не зникло. Наслідки згадуваних заходів не є такими, щоб можна було прирівняти їх до наслідків позбавлення майна. Суд зауважує з цього приводу, що заявники мали змогу й далі користуватися своїм майном і що, хоча продати у Стокгольмі нерухомість, якої стосувалися дозволи на експропріацію та заборони на будівництво, було складніше, можливість продажу, незважаючи на це, існувала; згідно з наведеною Урядом інформацією, відбулося кілька десятків таких операцій з продажу (див. пункт 30 вище).

Отже, підстав для застосування в цій справі другого речення частини першої немає.

b) Застосовність частини другої

64. Заборона на будівництво явно становила контроль «за користуванням [заявниками] своїм майном», що передбачено частиною другою.

65. З іншого боку, дозволи на експропріацію не мали на меті обмежувати чи контролювати таке використання. Вони не підпадають під сферу застосування частини другої, оскільки є початковим заходом у процедурі, яка завершується позбавленням майна. Їх необхідно розглянути у світлі першого речення частини першої.

c) Чи було дотримано умов першого речення частини першої у зв'язку з виданням дозволів на експропріацію

66. Скарги заявників стосувалися передусім тривалості строків, встановлених для муніципалітету Стокгольма, які, на думку заявників, суперечили як шведському праву, так і Конвенції.

67. У Законі 1917 року не міститься положень, які передбачали б чи то тривалість встановленого строку для порушення органом, відповідальним за проведення експропріації, судового провадження з метою визначення розміру компенсації за експропріацію, чи то продовження чинності дозволів.

За свідченнями правосуб'єкта «Маєток Спорронґа» та пані І. М. Льоннрот, строк виклику до суду у справах про нерухоме майно призначався, згідно з практикою, встановленою з моменту набрання

законом чинності, як правило, в межах одного року. Заявники стверджували, що оскільки в цій справі тривалість таких строків становила п'ять і десять років, відповідно, то для видання первинних дозволів правової підстави не існувало; те саме, на їхню думку, стосувалося триразового продовження чинності дозволу, який стосувався власності «Маєтку Спорронґа».

У відповідь держава-відповідач зазначила, що це питання та подовження строків чинності дозволів не суперечили праву Швеції: на її думку, оскільки уряд мав право встановлювати строк чинності первинного дозволу, він також був правоможним подовжити його, якщо не передбачалося інше.

68. Суд вважає, що він не зобов'язаний розв'язувати розбіжність думок стосовно тлумачення шведського права. Навіть якщо дозволи не суперечили цьому праву, їхня відповідність не могла б бути доказом того, що вони сумісні з правом, яке ґарантується статтею 1 Протоколу № 1.

69. Той факт, що згадувані дозволи не підпадають під сферу застосування ані другого речення частини першої, ані частини другої, не означає, що втручання в зазначене право становило порушення норми, яка міститься в першому реченні частини першої.

Для з'ясування наявності порушення цього положення Суд повинен встановити, чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Лінґвістік Белж» *(Belgian Linguistic)* від 23 липня 1968 року, серія А, № 6, с. 32, п. 5). Забезпечення такої рівноваги є невід'ємним принципом всієї Конвенції, і це також знайшло своє відображення у структурі статті 1 Протоколу № 1.

Уповноважена особа Уряду погодилася з необхідністю існування такої рівноваги. На ранковому слуханні 23 лютого 1982 року вона зазначила, що, згідно із Законом про експропріацію, дозвіл на експропріацію заборонено видавати, якщо суспільної мети можна досягти в інший спосіб; при проведенні такого аналізу, всебічно зважуються як інтереси конкретної людини, так і інтереси суспільства.

Суд віддає належне ролі, яку має відігравати в цьому законодавчий орган. Крім того, він вважає природним, що в такій складній і клопітній сфері, якою є сфера розвитку великих міст, Високим Договірним Сторонам слід надавати широку свободу розсуду, щоб уможливити реалізацію містобудівної політики. Незважаючи на це, Суд не може не здійснити свого наглядового повноваження. Він повинен встановити, чи було забезпечено необхідну рівновагу у спосіб, який узгоджується з правом заявників на «мирне володіння [своїм] майном», як цього вимагає перше речення статті 1 Протоколу № 1.

70. Характерною рисою закону, який діяв у відповідний час, була його негнучкість. За винятком загального скасування дозволів, яке може відбутися лише за погодженням з муніципалітетом, згадане законодавство не передбачало будь-яких засобів, за допомогою яких можна було згодом змінити ситуацію власників нерухомості, яких стосувалися ці дозволи. Суд зазначає з цього приводу, що дозволи, які надавалися муніципалітетові м. Стокгольма, мали такі строки чинності: у справі правосуб'єкта «Маєток Спорронґа» — п'ять років, але згодом цей строк було подовжено на три, потім на п'ять і, нарешті, на десять років; у справі пані Льоннрот — десять років. Матеріали справи свідчать, що ці дозволи залишалися чинними протягом двадцяти трьох років та восьми років, відповідно. Упродовж цього періоду заявники залишалися в цілковитій невизначеності стосовно долі їхньої нерухомості і не мали права розраховувати на те, що Уряд Швеції візьме до уваги ті чи інші труднощі, з якими вони можуть зіткнутися. У доповіді Комісії наведено приклад таких труднощів. Пані Льоннрот звернулася до уряду з проханням скасувати дозвіл на експропріацію. Муніципальна рада відповіла, що існуючі плани не допускають будь-якого відхилення; уряд, зі свого боку, відхилив це прохання, пояснюючи, що він не може зробити цього без прямої згоди з боку ради (див. пункт 21 вище).

3

Суд не може не враховувати інтерес муніципалітету м. Стокгольма в тому, щоб мати можливість вибору земельних ділянок для реалізації своїх планів. Разом з тим Суд не вважає правильним виключення в законодавстві Швеції будь-якої можливості того, щоб через розумні проміжки часу упродовж тривалого строку чинності кожного з цих дозволів здійснювалася переоцінка інтересів муніципалітету та інтересів власників. У цій справі відсутність такої можливості було ще більшою хибою через те, що містобудівні проекти, на підставі яких видавалися дозволи на експропріацію, і водночас передбачуване використання земельних ділянок заявників змінювалися кілька разів.

71. Як свідчить офіційний виклад підстав на пояснення законопроекту, прийнятого як Закон 1972 року, Уряд Швеції погодився з тим, що «в певних аспектах існуюча система ставить власника нерухомості в невигідне становище».

> «Зрозуміло, що сам факт видання дозволу на експропріацію часто залишає його у стані невизначеності. На практиці виявляється, що його можливості реалізувати своє майно через продаж, розпорядитися про передання права на його використання іншій стороні або про спорудження на ньому додаткових приміщень значно обмежені. Для нього також може виявитися складним прийняття рішення стосовно необхідності вкладання коштів на ремонт чи модернізацію. Це невигідне становище, породжене чинним дозволом на експропріацію, напевно, ще більш ускладнюється, якщо судове провадження не порушено протягом тривалого часу» *(Kungl. Maj:ts proposition nr. 109, 1972, p. 227)*.

У Законі 1972 року ці проблеми враховані частково. Визнається той факт, що він не передбачає компенсації власникам майна, які могли зазнати шкоди у зв'язку з тривалою чинністю дозволу на експропріацію; з іншого боку, закон дозволяє їм домогтися скорочення встановленого строку для виклику до суду у справах про нерухоме майно, якщо вони доведуть той факт, що стан невирішення питання експропріації уже спричинив значно більшу шкоду (див. пункт 37 вище). Оскільки цей закон не був застосовним у цій справі (див. пункт 39 вище), він не міг допомогти заявникам у подоланні труднощів, з якими вони могли зіткнутися.

72. Суд також визнає, що існування протягом усього цього періоду заборон на будівництво ще більше посилювало відчутність наслідків тривалої чинності дозволів. Перешкоди здійсненню заявниками в повному обсязі свого права власності існували протягом двадцяти п'яти років у справі правосуб'єкта «Маєток Спорронґа» та протягом дванадцяти років у справі пані І. М. Льоннрот. У зв'язку з цим Суд зважає на те, що в 1967 році парламентський омбудсмен визнав, що система, яка допускає спричинення власникам майна шкоди внаслідок тривалої дії заборон, не може існувати в державі, що керується верховенством права (див. пункт 42 вище).

73. Поєднані у такий спосіб, ці дві низки заходів створили ситуацію, яка порушила справедливу рівновагу, що має забезпечуватися між інтересами захисту права власності та загальними інтересами: на правосуб'єкт «Маєток Спорронґа» та пані Льоннрот було покладено індивідуальний і надмірний тягар, який був би правомірним лише тоді, якби вони мали змогу домогтися скорочення встановлених строків або отримати компенсацію. Але на той час право Швеції виключало такі можливості і досі виключає другу з них.

Суд вважає, що на цьому етапі вже немає необхідності з'ясовувати, чи було фактично завдано шкоди заявникам (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі Маркса, серія A, № 31, с. 13, п. 27): сама їхня правова ситуація не давала змоги забезпечити належну рівновагу інтересів.

74. Отже, дозволи, які ставили заявників у складну ситуацію, що загострювалася ще більше у зв'язку із заборонами на будівництво, становили порушення статті 1 Протоколу № 1 стосовно обох заявників.

d) Чи було дотримано статтю 1 Протоколу № 1 у зв'язку із заборонами на будівництво

75. З огляду на наведене вище, Суд не вважає за необхідне з'ясовувати, чи заборони на будівництво, взяті окремо, також становили порушення статті 1 Протоколу № 1.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТЕЙ 17 І 18 КОНВЕНЦІЇ, ВЗЯТИХ РАЗОМ ЗІ СТАТТЕЮ 1 ПРОТОКОЛУ № 1

76. Заявники також посилалися на статті 17 і 18 Конвенції. Вони стверджували, що стосовно здійснення ними права на мирне володіння своїм майном були встановлені «обмеження з більш серйозними можливими наслідками, ніж це передбачено» статтею 1 Протоколу № 1, і що «мета» цих обмежень у цій статті не згадується.

Комісія дійшла одностайного висновку, що порушення допущено не було.

З огляду на свій висновок про наявність порушення статті 1 Протоколу № 1, Суд не вважає за необхідне розглядати цю справу у світлі статей 17 і 18 Конвенції.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ, ВЗЯТОЇ У ПОЄДНАННІ ЗІ СТАТТЕЮ 1 ПРОТОКОЛУ № 1

77. Посилаючись на статтю 14 Конвенції, взяту разом зі статтею 1 Протоколу № 1, заявники стверджували, що вони зазнали дискримінації, якщо порівняти їхню ситуацію із ситуацією двох категорій власників, а саме: тих, чию власність не експропріювали, і тих, власність яких експропріювали у спосіб, що не суперечив шведському законодавству та Конвенції.

Суд не погоджується з цим арґументом, який не підкріплено жодним доказом у наявних у Суду матеріалах справи.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

78. За словами заявників, їхні скарги стосовно дозволів на експропріацію їхньої нерухомості не були і не могли бути предметом розгляду в судах Швеції; при цьому вони посилалися на пункт 1 статті 6 Конвенції, в якому сказано:

> «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...»

A. Застосовність пункту 1 статті 6

79. Право заявників на власність, безперечно, є «цивільним правом», і це фактично не заперечувалося. Залишається встановити, чи було це право предметом «оспорювання» (спором) між заявниками та органами влади Швеції.

80. Хоча Комісія й визнала, що провадження у зв'язку з експропріацією стосувалися цивільного права, проте вона вирішила, що

дозволи на експропріацію, видані відповідно до Закону 1917 року, не передбачали вирішення питання щодо цивільних прав та обов'язків даних власників. Комісія дійшла висновку, що адміністративні провадження, внаслідок яких було видано і згодом продовжено дозволи стосовно земельних ділянок заявників, не підпадали під сферу застосування пункту 1 статті 6.

Суд не погодився з цим висновком. У рішенні у справі Ле Конта, Ван Льовена і Де Меєра *(Le Compte, Van Leuven and De Meyere)* від 23 червня 1981 року Суд відзначив, що пункт 1 статті 6 «не застосовується лише до проваджень, які відбуваються в даний момент: на цей пункт може також посилатися кожен, хто вважає, що втручання у здійснення ним одного із (цивільних) прав є незаконним, і скаржиться, що він не мав можливості подати свою скаргу до суду, який би відповідав вимогам пункту 1 статті 6» (серія A, № 43, с. 20, п. 44, з посиланням на рішення у справі Ґолдера *(Golder)* від 21 лютого 1975 року, серія A, № 18). Той факт, що оспорювання (спір) стосувалося адміністративного заходу, вжитого компетентним органом при здійсненні ним державних повноважень, не мав суттєвого значення (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі Рінґайзена *(Ringeisen)* від 16 липня 1971 року, серія A, № 13, с. 39, п. 94, та у справі Кеніґа *(König)* від 28 червня 1978 року, серія A, № 27, с. 32, п. 94).

У цій справі заявники наголошували, що вони не мали можливості звернутися до суду, який мав би повноваження розглянути ситуацію, що склалася у зв'язку з виданням чи продовженням дозволів на експропріацію.

81. Що стосується фактичної законності такого видання чи продовження дії згаданих актів, правосуб'єкт «Маєток Спорронґа» та пані Льоннрот посилалися на існуючу практику, згідно з якою строк для вручення повістки про явку до суду у справах про нерухоме майно, як правило, становив один рік (див. пункт 67 вище); вони стверджували, що встановлені в їхніх справах тривалі строки суперечили законодавству Швеції. Уряд, зі свого боку, заперечував проти такого тлумачення. Суд нагадує, що він не вважає себе зобов'язаним розв'язувати цю розбіжність у поглядах (див. пункт 68 вище). Але наявність такої розбіжності та її серйозний характер свідчать про те, що все-таки справа порушує питання, яке має розглядатися у світлі пункту 1 статті 6. З огляду на те, що заявники вважали незаконним прийняття рішень (чи подовження строку їхньої чинності), які обмежили їхнє право власності і були чинними протягом строків, оскаржених у їхніх справах, вони мали право на те, щоб це внутрішньо-правове питання було вирішене відповідним органом.

82. Заявники також скаржилися на те, що не мали змоги вчинити судові позови, щоб домогтися відшкодування за збитки, спричинені як дозволами на експропріацію, так і заборонами на будівництво. Суд,

зважаючи на зроблений ним висновок про наявність оспорювання (спору), не вважає за необхідне розглядати цей арґумент.

83. Отже, дозволи на експропріацію земельних ділянок заявників стосувалися «цивільного» права і строк їхньої чинності викликав оспорювання (спір) у розумінні пункту 1 статті 6.

B. Чи було дотримано пункт 1 статті 6

84. Суд має встановити, чи законодавство Швеції надавало заявникам «право на суд», одним із аспектів якого є право доступу до суду, тобто право вчинити позов у суді цивільної юрисдикції (див. згадане вище рішення у справі Ґолдера, серія A, № 18, с. 18, п. 36). Отже, необхідно з'ясувати, чи мали змогу правосуб'єкт «Маєток Спорронґа» та пані І. М. Льоннрот вчинити судові позови, заперечуючи законність рішень муніципальної ради та уряду стосовно видання чи подовження довгострокових дозволів на експропріацію.

1. Аналіз законності рішень муніципальної ради

85. Уряд стверджував, що заявники мали можливість заперечити законність рішень муніципалітету Стокгольма про клопотання перед урядом щодо видання чи продовження ним зазначених дозволів.

Фактично, оскільки заявники дізналися про ці рішення — незважаючи на відсутність, як вони стверджують, будь-якого індивідуального попередження їх про це, — вони могли б звернутися із цим питанням до окружної адміністративної ради і потім, за необхідності, до Верховного адміністративного суду (див. пункт 43 вище). Однак клопотання муніципалітету були тільки підготовчими заходами, які самі по собі на цьому етапі не становили втручання в цивільне право. Крім того, їхня законність не обов'язково залежить від тих самих критеріїв, що й законність остаточних рішень, ухвалених урядом з цього питання.

2. Аналіз законності рішень уряду

86. Рішення уряду стосовно видання та продовження дозволів на експропріацію не підлягають оскарженню в адміністративних судах. Хоча треба визнати, що власники майна мають право заперечити законність таких рішень, звернувшись до Верховного адміністративного суду з проханням про відновлення судового провадження. Але на практиці вони повинні посилатися на підстави, ідентичні або подібні тим, які передбачені статтею 1 розділу 58 Кодексу судової процедури (див. пункт 50 вище). Крім того, як визнає сам Уряд, це — засіб правового захисту за надзвичайних обставин і використовується він рідко. Розглядаючи питання прийнятності такої заяви, Верховний адміністративний суд не розглядає справу по суті; тому на цьому етапі він не проводить повного аналізу заходів, які стосуються цивільного права (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі Ле Конта, Ван Льовена і Де

Меєра, серія A, № 43, с. 23, 24 та 26, п. 51, 54 та 60). Такий аналіз можна провести лише тоді, коли Верховний адміністративний суд оголосив заяву прийнятною. Тоді аналіз здійснюється самим цим судом (або тим судом чи органом, який до нього займався цим питанням), до якого Верховний адміністративний суд повернув справу. Іншими словами, зазначений засіб правового захисту не задовольняє вимог пункту 1 статті 6.

87. Таким чином, розгляд справи (французькою мовою: *cause*) правосуб'єкта «Маєток Спорронґа» та пані І. М. Льоннрот органом, правоможним вирішувати всі аспекти такого питання, був неможливим. Отже, стосовно обох заявників було допущено порушення пункту 1 статті 6.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

88. Заявники стверджували, що їх позбавили будь-якого ефективного засобу правового захисту в національному «органі» від порушень, які вони оскаржують; вони посилалися на статтю 13, в якій зазначено:

> «Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

У своїй доповіді Комісія висловила думку, що допущено порушення цієї статті. Уряд заперечував проти такого висновку, зокрема у своєму меморандумі від 31 липня 1981 року, який стосувався виключно цього питання.

Беручи до уваги своє рішення щодо пункту 1 статті 6, Суд вважає, що немає необхідності розглядати цю справу у світлі статті 13; це він пояснює тим, що вимоги цієї статті менш суворі, ніж вимоги пункту 1 статті 6, і поглинаються вимогами цього пункту (див. згадане вище рішення у справі Ейрі, серія A, № 32, с. 18, п. 35, у справі, *mutatis mutandis*, Де Вільде, Оомса і Версипа *(De Wilde, Ooms and Versyp)* від 18 червня 1971 року, серія A, № 12, с. 46, п. 95, та згадане вище рішення у справі Ґолдера, серія A, № 18, с. 15–16, п. 33).

VI. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 50 КОНВЕНЦІЇ

89. На слуханнях 23 лютого 1982 року адвокат заявників повідомив, що в разі встановлення Судом порушення його клієнти домагатимуться, згідно зі статтею 50, справедливої сатисфакції за матеріальні збитки і за судові та пов'язані з ними витрати. Він зазначив, що їхні вимоги щодо компенсації великою мірою залежатимуть від рішення Суду, і тому запропонував відкласти вирішення цього питання.

Уряд обмежився зауваженням, що він залишає за собою право викласти свою позицію стосовно статті 50.

Отже, незважаючи на те, що це питання порушувалося згідно з правилом 47 *bis* Реґламенту Суду, до вирішення воно ще не готове. З огляду на це, Суд мусить відкласти його і призначити подальшу процедуру, враховуючи належним чином можливість досягнення відповідного вреґулювання між державою-відповідачем та заявниками.

На цих підставах Суд

1. *Постановляє* десятьма голосами проти дев'яти, що було допущено порушення статті 1 Протоколу № 1 стосовно обох заявників.

2. *Постановляє* одноголосно, що немає необхідності розглядати справу у світлі статей 17 і 18 Конвенції, взятих разом зі статтею 1 Протоколу № 1.

3. *Постановляє* одноголосно, що порушення статті 14 Конвенції, взятої разом зі статтею 1 Протоколу № 1, допущено не було.

4. *Постановляє* дванадцятьма голосами проти семи, що було допущено порушення пункту 1 статті 6 Конвенції стосовно обох заявників.

5. *Постановляє* одноголосно, що немає необхідності розглядати справу у світлі статті 13 Конвенції.

6. *Постановляє* одноголосно, що питання застосування статті 50 ще не готове до вирішення.

Тому Суд

a) відкладає розгляд всього цього питання;

b) звертається до Комісії з проханням подати до Суду, у двомісячний строк з моменту винесення цього рішення, письмові зауваження стосовно зазначеного питання і, зокрема, повідомити Суд у разі досягнення Урядом та заявниками дружнього вреґулювання;

c) відкладає проведення подальшої процедури і делеґує Голові Суду повноваження призначити таку процедуру в разі необхідності.

Вчинено англійською та французькою мовами (при цьому автентичним є текст французькою мовою) і повідомлено на відкритому слуханні у Палаці прав людини, Страсбурґ, 23 вересня 1982 року.

Підпис: **Жерар Віарда,**
Голова Суду

Підпис: **Марк-Андре Ейссен**,
Секретар Суду

Відповідно до пункту 2 статті 51 Конвенції та пункту 2 правила 50 Реґламенту Суду, до цього рішення додано окремі думки таких суддів:

— спільна окрема думка (що не збігається з позицією більшості) суддів Зекії, Кремони, Тора Вільялмссона, Лаґерґрена, сера Вінсента Еванса, Макдоналда, Бернхардта і Ґерсінґа стосовно статті 1 Протоколу № 1;

— окрема думка (що збігається з позицією більшості) судді Кремони стосовно пункту 1 статті 6 Конвенції;

— окрема думка (що не збігається з позицією більшості) судді Тора Вільялмссона стосовно пункту 1 статті 6 Конвенції;

— окрема думка (що не збігається з позицією більшості) судді Лаґерґрена стосовно пункту 1 статті 6 Конвенції;

— спільна окрема думка (що не збігається з позицією більшості) суддів Пінейро Фаріньї, сера Вінсента Еванса, Макдоналда, Бернхардта і Ґерсінґа стосовно пункту 1 статті 6 Конвенції;

— окрема думка (що частково не збігається з позицією більшості) судді Волша.

Парафовано: **G.W.**

Парафовано: **M.-A. E.**

СПІЛЬНА ОКРЕМА ДУМКА (ЩО НЕ ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ) СУДДІВ ЗЕКІЇ, КРЕМОНИ, ТОРА ВІЛЬЯЛМССОНА, ЛАҐЕРҐРЕНА, СЕРА ВІНСЕНТА ЕВАНСА, МАКДОНАЛДА, БЕРНХАРДТА І ҐЕРСІНҐА СТОСОВНО СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ № 1

1. Ми шкодуємо, що не можемо погодитися з висновком, якого дійшла більшість суддів Суду, а саме — що було допущено порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, та зі способом тлумачення і застосування ними цієї статті в рішенні.

2. Більшість доходить висновку про наявність порушення статті 1 Протоколу № 1, мотивуючи його у спосіб, який, на нашу думку, не відповідає основній меті цього положення та його справжньому змісту.

Спочатку більшість встановлює, що мало місце втручання у здійснення заявниками права власності, яке передбачене першим реченням статті 1 Протоколу № 1. Ми погоджуємося, що наслідком дозволів на експропріацію у поєднанні із заборонами на будівництво було втручання у право власників на «мирне володіння своїм майном» *(«droit au respect de ses biens»)*.

Після цього робиться висновок про неможливість застосування в цій справі другого речення частини першої. Із цим ми також погоджуємося.

Однак більшість виключає можливість застосування частини другої статті 1 Протоколу № 1 (див. пункт 65 рішення). На нашу думку, арґумент заявників з цього приводу навряд чи переконливий. Він полягає лише в тому, що дозволи на експропріацію не були призначені для обмеження використання заявниками своєї власності чи для контролю за таким використанням, а були першим кроком у процедурі, яка вела до позбавлення заявників майна. При цьому іґнорується факт, який, як бачимо, визнається в інших частинах рішення, а саме — що дозволи на експропріацію мають розглядатися в поєднанні із заборонами на будівництво. Як слушно зазначено в пункті 60 рішення, «це пояснюється тим, що, навіть незважаючи на відсутність неминучого правового зв'язку між цими заходами... та на різні строки їхньої чинності, вони взаємно доповнювали один одного і їхня єдина мета полягала у сприянні розвиткові міста відповідно до планів, які раз за разом готувалися з цією метою».

Виключивши застосовність другого речення частини першої, так само як і частини другої, більшість Суду без вагань переходить — застосовуючи лише перше речення статті 1 Протоколу № 1 — до з'ясування того, «чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини» (пункт 69 рішення). Ми не висловлюємо свого погляду на це тлумачення першого речення статті 1 Протоколу № 1, оскільки наші висновки ґрунтуються на застосовності частини другої.

3. Ми маємо інше розуміння того, яким чином у цій справі треба тлумачити і застосовувати статтю 1 Протоколу № 1.

Перше речення цієї статті містить ґарантію права приватної власності. Це положення у загальних словах захищає людину та приватних юридичних осіб від втручання у мирне володіння своїм майном. Однак сучасні держави зобов'язані, керуючись інтересами суспільства, реґулювати порядок використання приватного майна в багатьох аспектах. Право власності та використання власності завжди пов'язані з існуючими соціальними потребами та обов'язками. Тому в положеннях статті 1 Протоколу № 1 визнається існування таких потреб та обов'язків, а також відповідних прав держав. Сама суть містобудування полягає в контролі за використанням майна в загальних інтересах, включаючи приватне майно.

Певна річ, для того, щоб говорити про застосовність частини другої, обмеження щодо використання приватного майна мають залишати власникові бодай певну міру свободи, інакше такі обмеження становитимуть позбавлення особи даного права; адже в такому разі вона позбавляється права «користуватися» майном. Але не можна вважати вирішальним фактором проти застосовності частини другої те, що

остаточним підсумком вжитих заходів може бути експропріація нерухомості. У випадку, коли власник ще має змогу користуватися — хоча і в певних межах — майном, це положення залишається застосовним, навіть якщо кінцевою метою таких заходів є позбавлення його права власності. У цій справі це підтверджує той факт, що позбавлення такого права насправді не відбулося. Держава так і не вжила заходу, щоб припинити використання власником свого майна. Його користування майном тимчасово обмежувалося з огляду на можливу експропріацію в майбутньому.

Тому, на нашу думку, частина друга є застосовною щодо заходів, оскаржуваних у цій справі.

Наступне питання полягає в тому, чи були згадані заходи виправданими з огляду на умови частини другої. Формулювання цієї частини досить категоричні. У ній сказано, що попередні положення статті 1 Протоколу № 1 «жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів». У пункті 64 свого рішення від 13 червня 1979 року у справі Маркса (серія A, № 31, с. 28) Суд зазначив, що «таким чином цей пункт надає Високим Договірним Сторонам право на власний розсуд вирішувати, чи є "необхідність" такого закону»... «Загальні інтереси», що стали підґрунтям для прийняття наведених у цій справі законів Швеції, є очевидними. Те, що Високі Договірні Сторони ухвалюють закони, які сприяють містобудуванню, особливо у таких великих містах, як Стокгольм, явище нормальне, і це також стосується положень, які дають змогу органам влади контролювати використання та забудову ділянок власників, маючи на меті експропріацію, реконструкцію чи іншу мету згідно із загальними інтересами.

Але, звичайно, предметом спору в цій справі саме і є заходи, вжиті органами влади Швеції на виконання таких законів. Зі слів «жодним чином не обмежують право держави» явно випливає те, що держави повинні мати широку свободу розсуду. Попри це, Суду необхідно переконатися не лише в законності даних заходів у світлі права Швеції, а й у тому, що вони не суперечили законній меті контролю за використанням майна в загальних інтересах.

Ми погоджуємося з думкою Комісії про відсутність достатніх підстав для сумніву, що заходи, вжиті в цій справі, були законними (див. пункти 106–109 доповіді Комісії).

Заявники стверджують, що не було таких загальних інтересів, які могли б виправдати тривалість строків чинності цих заходів. На нашу думку, ця тривалість не перевищила строки, які органи влади держав обґрунтовано вважають відповідними загальним інтересам.

Сучасне містобудування — особливо у великих міських районах — вимагає проведення досить складного аналізу та оцінок, а реалізація

таких проектів часто потребує значного часу. Також навряд чи можна заперечувати, що плани та підготовка подальшого міського розвитку можуть змінюватися відповідно до змін у поглядах та побажаннях суспільства. У цій справі про це свідчать зміни в планах розвитку міста Стокгольма. Протягом цих років ідея широких дорожніх смуг викликала зміни в проектуванні пішохідних зон, зростання значення громадського транспорту та необхідність збереження і реконструкції існуючих будівель. Схожі зміни відбулися в інших державах та містах.

Фактично, дозволи на експропріацію та заборони на будівництво залишалися чинними протягом кількох років, а у випадку маєтку Спорронґа — понад двадцять років, тобто тривалий час. З іншого боку, Уряд Швеції навів у зв'язку з цим підстави, які можна зрозуміти. Доречно також взяти до уваги правове та фактичне становище цих власників протягом періоду чинності згаданих обмежень. За ними зберігалося право власності та право на користування нерухомим майном в його існуючому стані. Вони мали право реалізувати своє майно, адже інші власники в цій ситуації так і зробили. Вони мали змогу звернутися по дозвіл на реконструкцію та впорядкування свого майна, принаймні в межах, передбачених будь-якими планами містобудування: фактично, як правосуб'єкт «Маєток Спорронґа», так пані І. М. Льоннрот зверталися в 1970 році по дозвіл на перебудову і одержали його. Крім того, слід пам'ятати, що інтереси власників майна в сучасному суспільстві можуть ущемлятися не лише через рішення владних структур, як у цій справі, а й унаслідок багатьох інших чинників. Справді, власники можуть відчувати несприятливість становища, яке заявники оскаржують у цій справі, одразу після того, як органи влади оприлюднили свої наміри стосовно майбутнього використання землі та нерухомого майна в межах своєї території.

Беручи до уваги всі ці аспекти, ми не можемо дійти висновку, що заходи, вжиті органами влади Швеції, зокрема стосовно їхньої тривалості, виходили за межі законної мети, обумовленої другим пунктом статті 1 Протоколу № 1, навіть якщо важко заперечувати несприятливі наслідки таких заходів для власників.

4. На цих підставах ми вважаємо, що статтю 1 Протоколу № 1 у цій справі порушено не було.

ОКРЕМА ДУМКА (ЩО ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ) СУДДІ КРЕМОНИ СТОСОВНО ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

У спільній думці з іншими моїми колеґами-суддями я вже висловив свою незгоду з висновком більшості про те, що у цій справі є порушення статті 1 Протоколу № 1. Тепер щодо наявності порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, у чому я погоджуюся з більшістю. Наведу свої арґументи, намагаючись зробити це якомога стисліше.

Суд уже мав нагоду встановити, що пункт 1 статті 6 ґарантує доступ до суду (або органу, що розглядає скарги) у справах, у яких вирішуються питання щодо цивільних прав та обов'язків особи (рішення у справі Ґолдера від 21 лютого 1975 року, серія A, № 18, с. 18, п. 36). Суд також постановив, що на це положення «має право посилатися кожен, хто вважає, що втручання у здійснення ним одного із своїх (цивільних) прав є незаконним, і скаржиться, що він не мав можливості подати скаргу до суду, який відповідав би вимогам пункту 1 статті 6» (рішення у справі Ле Конта, Ван Льовена і Де Меєра від 23 червня 1981 року, серія A, № 43, с. 20, п. 44).

Вважаю, що саме це має стосунок до цієї справи. Зважаючи на те, що a) заявники заперечували законність вжиття або подовження строку чинності певних заходів (дозволів на експропріацію) з боку органів влади Швеції, які ущемляли їхні майнові права, b) те, що, згідно із законодавством Швеції, дозволи на експропріацію вже означають законність експропріації, яка може в кінцевому підсумку здійснюватися на їх підставі і яку потім неможливо буде оскаржити в судовому порядку (важливий аспект, на який послався п. Фровейн у своїй окремій думці, долученій до доповіді Комісії, с. 76*), а також c) те, що права, ущемлені таким чином, були майновими правами — а це, звичайно, цивільні права, — я доходжу висновку, що заявники домагалися визначення їхніх цивільних прав або, іншими словами, що, по суті, мав місце «спір» стосовно цивільних прав заявників. Тому, з огляду на пункт 1 статті 6, їм треба було надати можливість звернутися зі своєю скаргою до суду, який задовольняв би всі вимоги цього положення. Проте виявилося, що вони фактично не мали змоги зробити це.

Оскільки скарга, про яку йшлося вище, не є явно необґрунтованою чи сутяжницькою, будь-які намагання передбачити її можливий чи ймовірний наслідок (за наявності можливості подання її до такого суду) можуть виявитися марними, оскільки це жодним чином не змінює ситуації, про яку сказано вище. Так само будь-який наш висновок стосовно законності чи незаконності таких заходів не має реального відношення до цього питання (тобто питання, яке розглядається у світлі пункту 1 статті 6). Фактично заявники, права яких були безпосередньо ущемлені цими заходами і які заперечували їхню законність, мали право (і тому також повинні були мати можливість, але не мали її) на розгляд, згідно з пунктом 1 статті 6, цього питання судом, який міг би встановити законність чи незаконність цих заходів.

---

* *Примітка канцелярії:* номер сторінки трафаретної копії.

3

ОКРЕМА ДУМКА (ЩО НЕ ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ) СУДДІ ТОРА ВІЛЬЯЛМССОНА СТОСОВНО ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

Я вважаю, що в цій справі порушення статті 1 Протоколу № 1 немає. Так само я не бачу порушення пункту 1 статті 6 Конвенції. Що стосується першого висновку, я посилаюся на спільну думку, висловлену мною та кількома моїми колеґами. На жаль, не можу погодитися з висновком інших моїх колеґ щодо пункту 1 статті 6. Мої арґументи в стислому вигляді такі.

У пункті 79 рішення більшість Суду зазначає, що права заявників, про які йдеться в цій справі, безперечно, є «цивільними правами». З цим я погоджуюся. З іншого боку, я не вважаю, що мало місце «визначення цивільних прав».

Зрозуміло, що, згідно із законодавством Швеції, заявники не мали змоги на практиці оскаржити в судах дозволи на експропріацію їхньої нерухомості. З цього приводу я посилаюся на пункти 48–50 рішення. Якби це становило порушення пункту 1 статті 6, то це означало б, що держава-відповідач зобов'язана дозволити розгляд справи заявників у суді на підставі їхнього подання, яке не мало правового підґрунтя з огляду на норми конституційного Уряду Швеції. Це також означало б, що пункт 1 статті 6, який стосується права на судовий розгляд, опосередковано реґулює основні конституційні норми. Я вважаю таке тлумачення неможливим. Отже, будь-якого спору чи розбіжності, які міг би вирішити шведський суд, не було. Пункт 1 статті 6 не покладає на державу-відповідача будь-якого обов'язку змінити таку ситуацію.

На цій підставі вважаю, що пункт 1 статті 6 не застосовний.

ОКРЕМА ДУМКА (ЩО НЕ ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ) СУДДІ ЛАҐЕРҐРЕНА СТОСОВНО ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

Щодо застосування пункту 1 статті 6 Конвенції у цій справі, на мою думку, тут не було ані вирішення цивільних прав, ані будь-якого реального спору, який мав би вирішувати національний орган.

Більшість Комісії постановила (пункт 147 доповіді), що дозволи на експропріацію не мали будь-яких правових наслідків для прав заявників як власників свого майна. За заявниками зберігалося юридичне право на нерухомість, із чого, зокрема, випливало, що вони мали право продати її, проживати на своїх ділянках чи здати в оренду зведені на них будинки. З іншого боку, як утримувачі цивільного права на власність,

заявники опинилися перед майже постійною загрозою експропріації. На думку Комісії, наслідки згаданих дозволів на експропріацію для заявників мали тільки опосередкований і фактичний характер і не мали правового впливу на їхні цивільні права та обов'язки.

Не погодившись із цим висновком, п. Фровейн *(Frowein)* у своїй окремій думці, до якої приєдналися п. Трешель *(Trechsel)*, п. Мелчіор *(Melchior)* та п. Шампайо *(Sampaio)*, у підсумку зазначив, що пункт 1 статті 6 було порушено, оскільки заявники не мали можливості здійснити своє право на розгляд судом законності видання дозволів на експропріацію чи продовження їхньої чинності. Пан Фровейн зазначив, що видання дозволу було тільки першим кроком, але дозвіл уже зумовлював законність експропріації за правом Швеції, і можливості оскаржити це згодом у суді не було. Це означало, що законність експропріації визначалася фактом видачі такого дозволу.

Якби надання дозволів становило предмет оскарження, я скоріше погодився б із щойно наведеною позицією меншості, яка вважає, що видача дозволів мала вирішальне значення для майнових прав заявників і що законодавство Швеції не передбачало засобів правового захисту, як цього вимагає пункт 1 статті 6.

Проте, як Суд уже зазначав (пункт 58 рішення), заявники не заперечували, що дозволи на експропріацію, які ущемляли їхні права, були самі по собі законними. Вони скаржилися тільки на тривалість строків чинності дозволів та їх подовження і стверджували, що тривалі строки в їхніх справах суперечили Законові 1917 року. Отже, єдине, у чому заявники заперечували законність заходів, про які йдеться в цій справі, була тривалість строків чинності дозволів на експропріацію. На мою думку, визначення процедурного чи фактичного аспекту такої тривалості не являє собою вирішення цивільних прав; лише той факт, що було встановлено крайні строки чинності дозволів на експропріацію, ще жодним чином не є вирішальним для таких прав. Цього достатньо для того, щоб виключити питання про застосовність пункту 1 статті 6, без подальшого розгляду питання про наявність «оспорювання» (спору).

Проте мені хотілося б розглянути і це питання. Закон 1917 року не містив положень ані стосовно тривалості строку, упродовж якого орган (чи особа), відповідальний за експропріацію, мав порушити судове провадження для визначення розміру компенсації за експропріацію, ані стосовно подовження строку чинності дозволів на експропріацію. Комісія зазначила (пункт 107 доповіді), що первинне встановлення таких крайніх строків, безперечно, було питанням, яке уряд вирішував на власний розсуд, і що, згідно з природним тлумаченням зазначеного закону, уряд також був правоможним подовжувати ці, встановлені ним на самому початку, строки чинності дозволів. Отже, Комісія вважала законними як крайні строки тривалістю п'ять і десять років, які уряд

встановив рішеннями від 31 липня 1956 року та 24 вересня 1971 року, а також триразові продовження дозволів на експропріацію у випадку маєтку Спорронґа (див. також спільну думку, яка не збігається з позицією більшості, висловлену мною та кількома моїми колеґами стосовно статті 1 Протоколу № 1).

Суд з цього приводу послався на такі арґументи заявників та Уряду (див. пункт 67 рішення):

> «За свідченнями правосуб'єкта "Маєток Спорронґа" та пані І. М. Льоннрот, строк виклику до суду у справах про нерухоме майно призначався, згідно з практикою, встановленою з моменту набрання законом чинності, як правило, в межах одного року. Заявники стверджували, що, оскільки в цій справі тривалість таких строків становила п'ять і десять років, відповідно, то для видання первинних дозволів правової підстави не існувало; те саме, на їхню думку, стосувалося триразового продовження чинності дозволу, який стосувався власності "Маєтку Спорронґа".
>
> У відповідь держава-відповідач зазначила, що це питання та подовження строків чинності дозволів не суперечили праву Швеції: на її думку, оскільки уряд мав право встановлювати строк чинності первинного дозволу, він також був правоможним подовжити його, якщо не передбачалося інше».

Під заголовком «Застосовність пункту 1 статті 6» (пункт 81 рішення) Суд зазначає, що «він не вважає себе зобов'язаним розв'язувати цю розбіжність у поглядах... Але наявність такої розбіжності та її серйозний характер свідчать про те, що все-таки справа порушує питання, яке має розглядатися у світлі пункту 1 статті 6». Після цього Суд доходить висновку, що заявники мали право на те, щоб це внутрішньо-правове питання було вирішене відповідним органом.

На жаль, я не можу погодитися з цим висновком. Звичайно, вирішити, чи є спір серйозним і «істинним», нелегко (див. рішення у справі Ле Конта, Ван Льовена і Де Меєра від 23 червня 1981 року, серія A, № 43, с. 20, п. 45), але це треба зробити в такій проміжній справі, як ця, коли розв'язання такого тонкого питання може мати вирішальне значення. Арґументи Уряду стосовно тлумачення Закону 1917 року, на мою думку, відповідають загальновизнаним нормам тлумачення, прийнятим у праві Швеції. Досвідченіший представник заявників також не навів будь-якого прецеденту на підтримку своєї тези, що для первинних строків чинності дозволів і для триразових подовжень правової підстави не було. Фактично, довгострокові дозволи — особливо у Стокгольмі — вже були предметом потужної критики, але мені не відома будь-яка заява про те, що вони незаконні чи суперечать чинному законодавству Швеції.

Найбільш автентичним свідченням того, що максимального строку чинності стосовно первинного дозволу на експропріацію не існує і що

уряд, як згідно із Законом 1917 року, так і згідно із Законом 1972 року, був правоможним подовжувати такі строки, можливо, є протоколи підготовки Закону 1972 року *(travaux préparatoires)*. Комісія *(expropriationsutredningen)*, що підготувала доповідь, на підставі якої готувався законопроект, ухвалений згодом як Закон 1972 року (SOU 1969: 50 с. 141*), зазначила, що, згідно з пунктом 4 статті 5 Закону 1917 року, саме уряд має визначати строк, упродовж якого має бути вручена повістка про явку до суду у справах про нерухоме майно. Далі Комісія зауважила:

> «Як правило, встановлюється однорічний строк. Проте під час підготовчої роботи ніякого пояснення про те, яким чином мають розраховуватися такі строки, не існує. Комітет 1908 року (1908 *års expropriationskommité*) лише зазначав (с. 131), що сам факт надання права на експропріацію того чи іншого нерухомого майна створює для її власника ситуацію невизначеності, яка завжди викликає роздратування і часто ставить його в економічно несприятливе становище. Отже, на думку комітету, не можна допускати, щоб право на експропріацію майна зберігало свою чинність протягом *необмеженого строку (курсив додано)*.
>
> Вважається, що на практиці уряд має право подовжувати встановлені крайні строки. Через це у багатьох справах період з моменту видачі дозволу на експропріацію та датою порушення судового провадження виявляється значним і не завжди є можливість уникнути незручностей, про які говорив Комітет 1908 року».

Далі, на сторінці 142, Комісія зауважила:

> «У попередньому розслідуванні (SOU 1964:32) ми пропонували, зокрема, певну зміну пункту 4 статті 5 Закону 1917 року, головною метою якої мала б бути *кодифікація (курсив додано)* правоможності уряду подовжувати строк, упродовж якого питання експропріації має бути порушено в суді».

На сторінці 143 Комісія продовжувала:

> «Навряд чи можна завадити стороні, яка звертається з клопотанням про надання дозволу на експропріацію — навіть якби закон передбачав певний крайній строк, нехай навіть у поєднанні із забороною уряду подовжувати такий строк, крім випадків, коли є особливо вагомі арґументи на користь такого подовження, — подати нове клопотання зі спливом встановленого строку... Зважаючи на ці обставини, навряд чи можна ефективно захистити інтереси власника нерухомого майна в цьому аспекті більшою мірою, ніж це передбачає нинішнє чинне законодавство».

На цих підставах я вважаю, що не було стверджуваного або реального «оспорювання» (спору) стосовно «цивільних прав та обов'язків», а отже, що порушення пункту 1 статті 6 допущено не було.

* *Примітка канцелярії: Statens offentliga utredningar.*

СПІЛЬНА ОКРЕМА ДУМКА (ЩО НЕ ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ) СУДДІВ Ж. ПІНЕЙРО ФАРІНЬЇ, СЕРА ВІНСЕНТА ЕВАНСА, МАКДОНАЛДА, БЕРНХАРДТА І ҐЕРСІНҐА СТОСОВНО ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

На жаль, ми не можемо погодитися з висновком більшості суддів Суду, що в цій справі було допущено порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

У пункті 1 статті 6 зазначено, зокрема, що кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Йдеться про те, чи мали заявники право на вирішення судом, який задовольняє вимоги цього положення, питання законності рішень органів влади Швеції стосовно нерухомості і, зокрема, законності строків чинності дозволів на експропріацію.

Безперечним є той факт, що рішення шведських органів влади ущемляли права заявників як власників нерухомого майна. Однак іще необхідно з'ясувати, чи передбачає пункт 1 статті 6 оскарження таких рішень у суді.

Суд уже постановляв, що поняттю «цивільних прав» *(«droits de caractère civil»)* у пункті 1 статті 6 необхідно надати автономного значення у тому сенсі, що його не можна тлумачити виключно як посилання на національне право держави-відповідача. При цьому Суд зазначав, що цей пункт застосовується тоді, коли існує «оспорювання» (спір), яке у підсумку є безпосереднім вирішенням питання «цивільних прав» як прав приватних, але для цього наявності несуттєвого зв'язку чи віддалених наслідків недостатньо (див., наприклад, рішення у справі Ле Конта, Ван Льовена і Де Меєра від 23 червня 1981 року, серія А, № 43, с. 20–21, п. 44–47).

Ми вважаємо, що напрацьована Судом відповідна практика потребує подальшого вдосконалення. Якби пункт 1 статті 6 Конвенції застосовувався в кожному випадку, коли приватні права ущемляються рішеннями, ухваленими в інтересах суспільства, це положення, по суті, містило б необмежену ґарантію судового нагляду за урядовими та адміністративними рішеннями. Таке тлумачення, на нашу думку, не відповідає меті чи формулюванню пункту 1 статті 6 і несумісне з правовою ситуацією в багатьох державах, які підписали Конвенцію.

Можливо, іноді важко визначити, де пролягає межа між спорами, в яких вирішуються питання про цивільні права в контексті пункту 1 статті 6, та спорами, які стосуються рішень, до яких це положення не застосовується. На наш погляд, принаймні рішення у сфері публічного чи адміністративного права, у яких переважають міркування громадських

інтересів і які зумовлені здебільшого політичними міркуваннями, не підпадають під визначену для пункту 1 статті 6 сферу застосування. Ці чинники мають місце у цій справі.

Дозволи на експропріацію видавалися виключно з міркувань публічного права та суспільної політики. Вони стосувалися заявників не як приватних осіб, а як власників нерухомого майна в певному районі міста Стокгольма. Ці дозволи не були такими, що безпосередньо визначали приватні права, але вони визначали права за публічним правом міста Стокгольма. Перевірка судом принаймні законності вжитих заходів, можливо, була б доцільною також і в таких справах, але цього пункт 1 статті 6 Конвенції не вимагає.

Такі самі міркування є слушними стосовно заборон на будівництво. Ці заборони необхідно розглядати в повному контексті і як частину процесу планування та його неодмінних потреб.

На цих підставах ми дійшли висновку, що порушення пункту 1 статті 6 допущено не було.

ОКРЕМА ДУМКА (ЩО ЧАСТКОВО НЕ ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ) СУДДІ ВОЛША

На жаль, я не можу цілковито погодитися з наведеною в рішенні Суду арґументацією та висновками більшості моїх колеґ.

1. Стаття 1 Протоколу № 1 не становить ґарантію захисту від будь-яких заходів держави, які можуть несприятливо вплинути на ринкову вартість майна. У цій статті визнається право володіти приватною власністю та право не бути позбавленим цієї власності. Положення статті 1 Протоколу № 1 дають зрозуміти, що вона не ґарантує права на приватну власність як право абсолютне.

Ці положення передбачають *a)* позбавлення майна в інтересах суспільства *(«pour cause d'utilité publique»)* та *b)* контроль за використанням майна, коли такий контроль «відповідає загальним інтересам» *(«conformément à l'intérêt général»)*. Отже, зрозуміло, що в статті 1 Протоколу № 1 права на приватну власність не визнаються як абсолютні. Навпаки, стаття передбачає можливість поступки з боку приватних інтересів на користь суспільного блага тією мірою, якою це може бути необхідним.

2. У цій справі заявники оскаржують дозволи на експропріацію та обмеження, встановлені щодо його використання.

Що стосується скарги про дозволи на експропріацію, вона пов'язана з неґативним впливом, який справляє на ринкову ціну оприлюднення планів майбутнього містобудування. Не заперечується той факт, що передбачуване майбутнє містобудування задумане в суспільних інтересах.

Але мета не в тому, щоб позбавити заявників тих чи інших майнових прав. Законна мета — це розбудова міста Стокгольма, — яка неминуче має неґативний вплив на вартість у цьому місті певної нерухомості, якої стосуються плани містобудування, тобто власності, яка просто за збігом обставин виявилася в районі, відведеному для містобудування. Але ця мета не має нічого спільного з конфіскацією. Якщо і коли купується майно, за це сплачується компенсація. Згідно з принципом справедливості, компенсація не має сплачуватися за прибутки, які власник міг би отримати, якби в даному районі не здійснювалося містобудування. Під «суспільним інтересом», в його правильному розумінні, мають на увазі справедливий суспільний інтерес. Якщо суспільний інтерес є справедливим і законним інтересом, тоді необхідне ущемлення приватного інтересу має забезпечувати умови, які виключали б несправедливість самого суспільного інтересу.

3. На мій погляд, питанню стосовно дозволів на експропріацію було надано надмірної ваги. Реальна ситуації полягає в тому, що, як тільки стають очевидними певні плани майбутньої розбудови Стокгольма, вони впливатимуть на продажну вартість нерухомості, яку можуть заторкувати наміри чи пропозиції такого планування. Отже, видання дозволу на експропріацію не можна вважати самим актом експропріації або актом, еквівалентним експропріації. Це не більше ніж натяк на можливі або навіть гадані майбутні події. На ринок впливає не натяк, а вже саме існування такої можливості чи ймовірності таких подій. Сам по собі дозвіл уряду не створює ніякого плану. Місцеві органи влади у багатьох країнах часто оприлюднюють плани містобудування за багато років до вжиття того чи іншого заходу з придбання нерухомого майна, навіть попри те, що з таких планів може стати досить зрозумілим, що для реалізації пропонованого плану їм необхідно буде придбати певне майно — повністю або частково.

4. У цій справі скарга, по суті, ґрунтується на стверджуваній втраті потенційного прибутку, який скаржник міг би отримати, якби його не заторкували звичайні та законні плани містобудування. Доти, доки експропріацію не буде здійснено фактично, заявники мають право розпоряджатися своїм майном, хоча треба визнати, що перспектива ймовірної експропріації заважатиме їм діяти за умовами ринку. Але це — звичайне явище у багатьох сферах перспективного планування. Немає жодних доказів того, що остаточна компенсація буде меншою чи менш цінною порівняно з компенсацією, яка сплачувалася б, якби експропріацію здійснили невдовзі після видання урядом відповідного дозволу. У тому чи тому випадку зниження вартості майна у зв'язку з існуванням плану містобудування має бути однаковим. Це, як правило, не залежить від перебігу часу. Якби заявники мали право на компенсацію у зв'язку із самим існуванням плану містобудування, вони мали б право стверджувати, що постраждали від порушення частини першої статті 1 Протоколу № 1. Я вважаю, що ця стаття такого права не ґарантує.

5. Хоча обмеження стосовно використання майна, безперечно, пов'язані з пропонованим планом містобудування, це питання треба розглядати окремо. Встановлення обмежень щодо користувачів певної нерухомості, з огляду на вимоги плану містобудування, — це загальнопоширена практика органів, які планують такі заходи. Ґарантованого права, що давало б змогу власникові використати своє майно у будь-який спосіб, не існує. Стосовно такого користувача можуть встановлюватися обмеження в інтересах загального блага. Обмеження в цих справах зумовлені лише потребами планування, і будь-яких доказів свавілля вони не виявляють. Законність пропонованого плану містобудування не заперечувалася.

Хоча стаття 1 Протоколу № 1 не обов'язково передбачає певну компенсацію в кожному випадку експропріації чи обмеження майнових прав у «суспільних» чи «загальних інтересах», у цих справах немає нічого, що свідчило б про те, що у випадку експропріації не було б виплачено справедливу компенсацію.

6. На мій погляд, обидві частини статті 1 Протоколу № 1 застосовні до цих справ, але вважаю, що факту порушення цих положень не доведено.

7. На мою думку, порушення статей 17 і 18 Конвенції допущено не було.

8. Я також вважаю, що немає порушення статті 14. Приклади дискримінації, забороненої статтею 14, не вичерпуються переліком, наведеним у тексті цієї статті, і всі форми дискримінації заборонені.

Заявники стверджували, що вони зазнали дискримінації, оскільки потрапили в гіршу ситуацію порівняно з особами, нерухомості яких пропоновані плани містобудування не заторкнули. Вибір нерухомого майна заявників був продиктований вимогами плану містобудування, і це жодним чином не пов'язано з особою чи будь-якими характеристиками заявників, про які йдеться в статті 14.

9. Я погоджуюся з позицією більшості Суду стосовно пункту 1 статті 6 Конвенції, яку викладено в пунктах 78–87 рішення.

10. На підставах, наведених Судом, я також згоден, що розглядати справу у світлі статті 13 необхідності немає.

11. Я також погоджуюсь із викладеним у пункті 89 рішенням Суду стосовно статті 50.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

СПРАВА «ДЖЕЙМС ТА ІНШІ ПРОТИ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА» (CASE OF JAMES AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM)

У справі Джеймса та інших*

Європейський суд з прав людини, ухвалюючи рішення на пленарному засіданні, згідно з правилом 50 Реґламенту Суду, у складі таких суддів:

п. **Р. Рюссдаль** (R. Ryssdal), **голова**
п. **В. Ґаншоф ван дер Меерш** (W. Ganshof van der Meersch)
п. **Дж. Кремона** (J. Cremona)
п. **Ж. Віарда** (G. Wiarda)
п. **Тор Вільялмссон** (Thór Vilhjálmsson)
пані **Д. Біндшедлер-Роберт** (D. Bindschedler-Robert)
п. **Д. Евріґеніс** (D. Evrigenis)
п. **Ґ. Лаґерґрен** (G. Lagergren)
п. **Ф. Ґьольчюклю** (F. Gölcüklü)
п. **Ф. Матчер** (F. Matscher)
п. **Ж. Пінейро Фарінья** (J. Pinheiro Farinha)
п. **Л.-Е. Петтіті** (L.-E. Pettiti)
п. **Б. Волш** (B. Walsh)
сер **Вінсент Еванс** (Sir Vincent Evans)
п. **К. Руссо** (C. Russo)
п. **Р. Бернхардт** (R. Bernhardt)
п. **Дж. Ґерсінґ** (J. Gersing)
п. **А. Шпільманн** (A. Spielmann),

а також **М.-А. Ейссен** (M.-A. Eissen), ***Секретар Суду***,

та **Г. Пецольд** (H. Petzold), ***заступник Секретаря***,

після нарад за зачиненими дверима 27 та 28 вересня 1985 року, а також 21 та 22 січня 1986 року

постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

* *Примітка Секретаря Суду:* Справі привласнено номер 3/1984/75/119. Друге число позначає рік подання справи до Суду; перше число позначає порядковий номер у списку справ, поданих того року; останні два числа вказують, відповідно, на порядкові номери у списку справ, переданих до Суду від часу його створення, і в списку початкових заяв до Комісії.

ПРОЦЕДУРА

1. Справа була передана до Суду Європейською комісією з прав людини (Комісія) 12 липня 1984 року в межах тримісячного строку, встановленого пунктом 1 статті 32 та статтею 47 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція). Справу розпочато за заявою № 8793/79 проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, поданою до Комісії в 1979 році чотирма громадянами Сполученого Королівства, а саме: Джоном Найджелом Котинеєм Джеймсом *(John Nigel Courtenay James)*, Джералдом Кавендішем, шостим герцоґом Вестмінстерським *(Gerald Cavendish)*, Патріком Джеффрі Корбеттом *(Patrick Geoffrey Corbett)* та сером Річардом Бейкером Вілбрагамом *(Richard Baker Wilbraham)*.

2. У своєму запиті Комісія посилалася на статті 44 і 48 та на заяву, якою Сполучене Королівство визнало обов'язковість юрисдикції Суду. Метою запиту було отримання рішення Суду стосовно того, чи свідчать факти справи про порушення державою-відповідачем зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції, взятої окремо та у поєднанні зі статтею 14 Конвенції, або за статтею 13 Конвенції.

3. У відповідь на запит, поданий згідно з пунктом 3 (d) правила 33 Реґламенту Суду, заявники повідомили про свій намір взяти участь у провадженні в Суді і призначили адвокатів, які їх представлятимуть (правило 30).

4. До складу палати із семи суддів увійшли за посадою сер Вінсент Еванс, суддя, обраний від Сполученого Королівства (стаття 43 Конвенції), та пан Ж. Віарда, який на той час був Головою Суду (пункт 3 (b) правила 21). 2 серпня 1984 року у присутності Секретаря Голова Суду визначив шляхом жеребкування імена п'яти інших членів, а саме: п. В. Ганшофа ван дер Меерша, пані Д. Біндшедлер-Роберт, п. Ґ. Лаґерґрена, п. Р. Бернхардта та п. Дж. Ґерсінґа (стаття 43, у кінці, Конвенції та пункт 4 правила 21).

5. Пан Віарда заступив на посаду голови палати (пункт 5 правила 21). Через Секретаря Суду він з'ясував позицію уповноваженої особи Уряду Сполученого Королівства (Уряд), представника Комісії та адвокатів заявників стосовно потреби в проведенні письмової процедури (пункт 1 правила 37). Згодом, відповідно до виданих головою палати у зв'язку з цим наказів та розпоряджень, канцелярія Суду отримала такі документи:

— 14 грудня 1984 року — меморандум заявників разом з кількома іншими документами, на які вони посилалися в меморандумі;

— 22 грудня 1984 року — меморандум Уряду.

Листом, отриманим 19 квітня 1985 року, Секретар Комісії поінформував Секретаря Суду, що представник Комісії не має наміру письмово відповідати на ці меморандуми.

6. Після консультації через Секретаря Суду з уповноваженою особою Уряду, представником Комісії та адвокатами заявників, 22 квітня 1985 року голова палати розпорядився розпочати усне провадження 23 вересня 1985 року (правило 38).

7. 26 червня 1985 року палата вирішила невідкладно відмовитися від своєї юрисдикції на користь пленарного засідання Суду (правило 50).

8. Відкриті слухання відбулися 23 та 24 вересня 1985 року в Палаці прав людини в Страсбурзі. Безпосередньо перед їх відкриттям Суд провів підготовче засідання. Під час слухань Уряд та заявники подали письмові відповіді на запитання Суду.

На судовому розгляді були присутні:

— ***від Уряду***

п. М. Ітон *(M. Eaton),* юрисконсульт, Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності, *уповноважена особа,*

п. Р. Александер *(R. Alexander)*, королівський адвокат

п. Н. Братца *(N. Bratza)*, баристер, *консультанти,*

п. Дж. Кейн *(J. Cane)*, Департамент навколишнього середовища,

пані Д. Філліпс *(D. Phillips)*, Департамент навколишнього середовища, *радники;*

— ***від Комісії***

п. Ґаукур Йорундссон *(Gaukur Jörundsson)*, *представник;*

— ***від заявників***

п. Майкл Белофф *(Michael Beloff)*, почесний королівський адвокат,

п. Ф. Якобз *(F. Jacobs)*, королівський адвокат,

п. Д. Ньюберґер *(D. Neuberger)*, *представники,*

п. Т. Сіґер Беррі *(T. Seager Berry),*

п. П. Гаукрофт *(P. Howcroft)*, *соліситори,*

п. Г. Кідд *(H. Kidd)*, *радник.*

9. Суд заслухав звернення п. Аліґзандера від імені Уряду, п. Ґаукура Йорундссона від імені Комісії та п. Белоффа від імені заявників, а також їхні відповіді на запитання. Згодом заявники склали письмові відповіді на запитання і 13 листопада 1985 року подали їх в одному документі до канцелярії Суду. 10 січня 1986 року Уряд подав письмові зауваження стосовно цих відповідей.

ЩОДО ФАКТІВ

А. Вступ

10. Заявники є або були довірчими особами, які розпоряджаються майном, переданим у їхню власність за заповітом другого герцоґа

Вестмінстерського. Перший заявник — Джон Найджел Котиней Джеймс, дипломований інспектор, проживає в Лондоні. Другий заявник — Джералд Кавендіш, шостий герцоґ Вестмінстерський, проживає в Честері *(Chester)*. Третій заявник — Патрік Джеффрі Корбетт, дипломований бухгалтер, проживає у графстві Сассекс. Четвертий заявник — сер Річард Бейкер Вілбрагам, банкір, проживає в Лондоні. Четвертого заявника було призначено довірчою особою 31 грудня 1981 року замість третього заявника, який склав ці повноваження.

У районі Белґрейвії *(Belgravia)*, що в центрі Лондона, на території колишніх сільськогосподарських угідь на околиці Лондона, сім'я Вестмінстерів та її довірчі особи створили великий маєток приблизно із 2000 будинків, який став одним із найпрестижніших житлових кварталів столиці. Заявники, як довірчі особи, позбулися права власності стосовно низки будинків у цьому маєтку з огляду на те, що їхні орендарі скористалися правом придбання такої нерухомості, яке надав їм Закон 1967 року про орендну реформу з відповідними поправками.

11. Цей закон надає орендарям, які проживають у будинках на підставі «довгострокової оренди» (на період понад 21 рік або тривалість всіх подовжених строків якої становить понад 21 рік), сплачуючи за це «невисоку орендну плату», право придбати в обов'язковому порядку беззастережне право власності *(фригольд)* на дану нерухомість (частку конкретного земельного власника) на встановлених умовах та за умови дотримання встановлених вимог (див. пункти від 20 до 26 нижче). Згідно з умовами довгострокової оренди, орендар, як правило, бере власність в оренду, сплачуючи за це спочатку основну суму, а потім — невелику, навіть номінальну орендну плату. Така оренда означає придбання частки в нерухомості, що реєструється в земельному кадастрі. Закон, який розглядається в цій справі, не стосується звичайної системи здавання власності в оренду, за умовами якої орендар вносить непомірно високу орендну плату *(rack rent)*, яка за рік дорівнює повній вартості орендованого майна. Згідно з умовами звичайної системи, відносини орендодавця та орендаря стосовно будинків, які мають певну (оцінну) вартість, реґулюються окремим законодавством у вигляді «Законів про оренду», які передбачають порядок встановлення «справедливої орендної плати», а також певні ґарантії проти необґрунтованого виселення орендарів.

B. Порядок укладання договору довгострокової оренди та обставини, що передували прийняттю Закону 1967 року про орендну реформу

12. Існують дві основні форми довгострокової оренди житлового майна.

Перша — це оренда землі під забудову. Як правило, оренда укладалася на 99 років. За її умовами, орендар сплачує «земельну ренту» —

невисоку орендну ставку, встановлену залежно від вартості незабудованої ділянки, — і зобов'язується звести будинок на цій ділянці і передати його в доброму стані наприкінці строку оренди.

Друга форма — це преміальна оренда, за якою орендар сплачує орендодавцю за наданий ним будинок основну суму, чи «премію», а після цього — суму орендної плати. Тривалість такої оренди може бути різною, як і відносне співвідношення премії та орендної плати. Як свідчать подані до Суду матеріали, при встановленні розміру премії, як правило, враховується вартість забудови та відповідний прибутковий фактор. Серед чинників, що зазвичай беруться до уваги при розрахунку премії, є тривалість пропонованої оренди, її умови (наприклад, можливість чи відсутність можливості передання в суборенду) та стан нерухомості на час надання оренди. Метод, який було використано для розрахунку розміру премії за умовами зазначеного виду оренди в цій справі, наведено нижче (пункт 27).

Розбіжність між цими двома видами оренди не є чітко вираженою. Наприклад, «преміальна оренда» може передбачати взяття орендарем зобов'язання провести значні ремонтні роботи, змінити, добудувати існуючі будівлі або поліпшити їх, тобто може передбачати такі самі умови, що й при оренді землі під забудову. У будь-якому разі, майже завжди за правило вважають те, що договір оренди передбачає відповідальність орендаря за всі поточні ремонти будинку впродовж строку чинності такого договору та зобов'язує його здати нерухомість після закінчення оренди в доброму стані.

Орендар, який користується нерухомістю за умовами довгострокової оренди, має право продати договір про оренду третій стороні, якій у такому випадку передаються права та зобов'язання орендаря за цим договором на решту строку його чинності. На практиці договори про оренду, як правило, купуються і продаються на ринку нерухомості без участі орендодавця в такій операції. Зазвичай орендар має право також здати нерухомість в суборенду. Однак те, чи має орендар право продати договір оренди або укласти договір суборенди, вирішується, як питання права, залежно від умов конкретного орендного договору.

13. Капітальна вартість частки орендодавця в нерухомості, наданій у довгострокову оренду, визначається двома джерелами: по-перше, розміром орендної плати, яка сплачується згідно з умовами орендного договору, та, по-друге, перспективою повернення орендодавцеві даної нерухомості після закінчення оренди. На початку дії довгострокового орендного договору вартість нерухомості, що має бути повернута орендодавцеві, може бути надзвичайно малою, і, отже, загальна ринкова вартість частки орендодавця може бути не набагато більшою, ніж капіталізована вартість орендної плати. Капітальна вартість частки орендаря в нерухомості визначається його правом займати будинок на умовах

орендного договору, і строк, упродовж якого це право існуватиме, має вирішальне значення для вартості будинку. На початку дії орендного договору на надзвичайно тривалий строк вартість частки орендаря може приблизно дорівнювати «фригольдному» відсотку, якщо сплачувана орендна плата є номінальною.

Однак орендована нерухомість має обмежений строк служби. З перебігом часу вартість частки орендаря в орендованій нерухомості зменшується, тимчасом як вартість частки орендодавця зростає. Із закінченням дії орендного договору частка орендаря припиняє своє існування, і будинки, разом із внесеними елементами благоустрою та відремонтованими конструкціями, повертаються у власність орендодавця без будь-якої компенсації орендареві.

Сума величин вартості відповідних часток орендодавця та орендаря є меншою, ніж фригольдна вартість нерухомості, готової до негайного заселення, оскільки ані орендодавець, ані орендар не можуть самостійно надати третій стороні фригольд на цю власність з такою готовністю. Однак, якщо орендар придбав частку орендодавця в нерухомості, поєднавши відтак обидві частки у звичайний фригольд, тоді вартість цієї нерухомості перевищуватиме реальну вартість, яку має сплатити третя сторона, купуючи зазначену частку орендодавця згідно з умовами чинного орендного договору. За умов вільного ринку ця додаткова частка, відома як «вартість злиття», зазвичай розподіляється між продавцем і покупцем у погодженому між ними співвідношенні.

14. Практика довгострокової оренди дуже поширена в Англії та Уельсі. Зокрема, вона стала наслідком швидкого розвитку міст у XIX столітті після промислової революції.

15. Починаючи приблизно з 1880 року, висуваються вимоги щодо надання можливості «придбання фригольда стосовно орендованої власності», тобто надання орендарям права в обов'язковому порядку купувати фригольд щодо орендованої нерухомості. У період з 1884 до 1929 року на розгляд парламенту було подано кілька законопроектів, які передбачали певні заходи з цього приводу, але ці законопроекти не було прийнято.

16. Потреба в реформуванні відповідного законодавства виникла знову після Другої світової війни, і в 1948 році лорд-канцлер призначив комітет (Комітет з оренди) для розгляду різних аспектів орендного питання.

У доповіді, поданій до парламенту в 1950 році (нормативний документ 7982 *(Command Paper Cmd 7982)*), більшість членів цього комітету виступила проти надання орендарям права придбання фригольда стосовно орендованої власності. На їхню думку, такому заходові перешкоджали загальні міркування принципового характеру та практичні міркування. Вони також вважали, що така реформа «...не відповідатиме суспільним інтересам» (пункт 100). Однак вони висловили рекомендацію про надання

орендарям будинків, що мають певну оцінну вартість, закріпленої в законах про оренду ґарантії проти необґрунтованого виселення.

Меншість у складі Комітету привернула увагу до того, що особи, які орендують будинки за умовами довгострокового орендного договору, гостро відчувають несправедливість, і рекомендувала надати деяким категоріям таких орендарів право придбати фригольд стосовно орендованої власності в обов'язковому порядку.

На той час лейбористський уряд не встиг запропонувати, у зв'язку з цією доповіддю Комітету з оренди, жодного постійнодіючого закону. Уряд консерваторів, обраний 1951 року, погодився з висновком більшості членів Комітету, і його рекомендації було втілено в Законі про оренду 1954 року (Закон 1954 року). В загальних рисах зміст цього закону полягав — і полягає — в тому, що зі спливом чинності довгострокового договору про оренду житлового будинку орендареві надається право й далі займати цей будинок на правах існуючого орендатора, згідно із законами про оренду, сплачуючи передбачену цими законами «справедливу орендну плату» і користуючись ґарантіями проти необґрунтованого виселення, які йому надає звичайне орендне законодавство. У разі смерті орендаря цей привілей може передаватися іншим членам його сім'ї, які проживають у даному будинку.

17. Громадське обговорення цього питання тривало. 1961 року в парламенті пролунали скарги, що орендарі потрапляють у складне становище внаслідок обтяжливих умов, які орендодавці висувають їм, продаючи свої частки в орендованій нерухомості чи подовжуючи або поновлюючи існуючі строки орендних договорів. Уряд провів дослідження цієї проблеми, доручивши організаціям з найобізнанішими в цій сфері фахівцями (соліситорами, експертами з оцінювання нерухомості, аукціоністами, аґентами з продажу нерухомості чи майна) доповісти про практику, до якої вдаються землевласники з цього приводу. У липні 1962 року було оприлюднено «білу книгу», в якій стисло викладено висновки цих експертів щодо практики здавання в оренду житлової нерухомості *(Command Paper Cmnd 1789)*. Загалом експерти дійшли висновку, що існуюча система працює належним чином, хоча серед орендарів дуже поширене невдоволення стосовно обмеженого характеру частки в орендованій ними нерухомості.

18. Протягом певного періоду запровадження обов'язкового порядку переведення орендованої нерухомості у власну було елементом програми Лейбористської партії. Після свого обрання в 1964 році лейбористський уряд опублікував іще одну «білу книгу» з пропозиціями стосовно реформи, яка, зокрема, передбачала обов'язковий порядок передання нерухомості у власність орендаря (орендна реформа в Англії та Уельсі — *Command Paper Cmnd 2916*). На погляд уряду, необхідність реформи зумовлювалася такими міркуваннями:

«**Мета**

1. Ця «біла книга» стосується довгострокової оренди житлової нерухомості, особливо тієї, початкове здання в оренду якої відбулося в другій половині минулого століття. Практика показала, що у випадку довгострокових договорів про оренду існуюча система дуже несправедлива стосовно осіб, які орендують таку нерухомість. Фригольдер надав землю в оренду; але в багатьох випадках житловий будинок на цій землі будував саме орендар або його правопопередник. Хоча, можливо, так відбувається не у всіх випадках, але майже завжди упродовж років існування такої оренди саме орендар та його правопопередники несуть витрати, пов'язані з благоустроєм та з технічною експлуатацією житла, і такі витрати бувають іноді набагато більшими за початкову вартість самого будинку. Коли своїм коштом орендар зберігав будинок у стані, придатному для проживання, і використовував його з такою метою, цілком природною видається позиція такого орендаря, який, проживши в ньому на момент закінчення строку оренди стільки років, вважає його своїм родинним домом. У таких випадках, з погляду забезпечення справедливості правовідносин між фригольдером і орендарем його нерухомості, доволі невиправданою є практика, коли право власності стосовно будинку повертається за законом фригольдерові без будь-яких виплат, а отже, фригольдер отримує назад не лише землю, а й будинок, елементи благоустрою та все інше, що добудували в ньому орендатор та його правопопередники.

2. Уряд вирішив знайти спосіб для виправлення такої несправедливості. На думку уряду, основний принцип реформи, яка забезпечуватиме справедливі відносини між сторонами, має полягати в тому, що фригольдер володіє правом власності на землю, а особа, яка у цей час орендує її, має моральне право отримати у свою власність будинок, що був споруджений на цій землі і підтримувався в експлуатаційному стані.

3. Про нагальність проведення реформи свідчили дві обставини. По-перше, більшість людей купують будинок під заставу, і для них існуюча орендна система є особливо суворою. Особа, яка купує нерухомість під заставу, іноді протягом багатьох років сплачує за оренду суму, що фактично дорівнює фригольдній вартості нерухомості, але з наближенням закінчення строку застави покупець гостро відчуває несправедливість. Він починає розуміти, що, анулювавши заставу, він матиме частку, вартість якої набагато менша за вартість цієї нерухомості на момент, коли він купував її, і що йому буде важко продати її через імовірну неможливість для наступного покупця одержати заставу. Це — реальність, з якою стикаються нині чимало домовласників, які одразу після війни купили собі будинки для проживання. По-друге, існує велика кількість орендованих маєтків, побудованих у

другій половині XIX століття, коли землевласники використовували свою монопольну владу для того, щоб перешкодити забудові територій, якщо вона здійснювалася не за умовами орендного договору. Особливо така практика існувала в Південному Уельсі та в деяких районах Англії. Тепер строк орендних договорів починає спливати і орендарі відчувають усю жорстокість цієї орендної системи.

План

4. Отже, уряд внесе законопроект, який забезпечує особам, що орендують нерухомість за умовами першого довгострокового орендного договору, більші ґарантії та можливості придбання фригольда на справедливих умовах. Законопроект ґрунтуватиметься на тому принципі, що за правом справедливості земля належить землевласникові, а будинок — орендареві, який займає його. Це означає, що орендар матиме право і надалі розпоряджатися своїм будинком зі спливом строку чинності орендного договору, а також право придбати фригольд стосовно цієї нерухомості».

У «білій книзі» містилася конкретна інформація щодо пропозицій уряду дозволити певним правоможним орендарям придбати фригольд або подовжувати строк дії існуючого орендного договору на п'ятдесят років. Пропозиції уряду стосовно умов переведення орендованої нерухомості у власну пояснюються в пунктах 11 та 12 «білої книги» таким чином:

«11. За умови дотримання положень щодо особливих випадків, правоможний орендар матиме право в будь-який час упродовж першого строку оренди придбати фригольд, в обов'язковому порядку викупивши орендовану нерухомість. Важливо забезпечити, щоб ціна, яка сплачується за набуття прав фригольдера, була справедливою. Але нинішні ринкові ціни відображають становище, яке, за чинним законодавством, не є справедливим для орендаря, тому ціна за придбання фригольда має визначатися не існуючою ринковою вартістю, а вартістю самої орендованої землі, включаючи вартість будь-яких прилеглих забудов. Ціна за придбання фригольда стосовно орендованої власності має розраховуватися за правом справедливості, тобто цегла та будівельні матеріали належать правоможному орендареві, а земля — орендодавцеві.

12. Звідси випливає, і так передбачає законопроект, що в разі, коли немає вартості забудови (а це матиме місце в багатьох випадках), справедлива ціна за придбання фригольда відображатиме вартість фригольдної частки даної ділянки, за умови дотримання положень орендного договору та його продовження на 50 років. Вартість будинку при поверненні його орендодавцеві зовсім не братиметься до уваги».

19. Згодом, прийшовши в 1966 році до влади, уряд (лейбористський) вніс до парламенту законопроект, який передбачав втілення зазначених

пропозицій. Під час парламентського провадження (консервативна) опозиція принципово відстоювала оголошену нею в передвиборному маніфесті 1966 року мету прийняття закону, який би «дозволяв орендарям землі купувати або здавати/брати в оренду свої будинки на справедливих умовах, за винятком випадків, коли потребується забудова даної нерухомості», але при цьому вона виступала проти положень зазначеного законопроекту, вважаючи їх конфіскаційними. Опозиція стверджувала, що визначення ціни придбання фригольда орендарем виключно на підставі вартості даної ділянки випливає з цілком хибного арґументу про те, що будинок належить орендареві. Насправді він лише купив право проживати в ньому протягом певного періоду. За те, що належить орендодавцеві, він має сплатити ринкову ціну.

Під час парламентських дебатів стосовно законопроекту члени всіх політичних партій висловили думку, що Закон 1954 року, який передбачає ґарантії проти необґрунтованого виселення орендаря (див. пункт 16 вище), не забезпечив полегшення становища орендарів і не усунув несправедливої ситуації, в яку вони потрапляють зі спливом строку чинності довгострокових орендних договорів.

Двома факторами, на яких ґрунтувалася ця думка, були покладання на орендарів подальшого обов'язку сплачувати наново визначену орендну плату, а також потенційний тягар серйозних вимог відшкодування за завдання шкоди орендованій нерухомості — вимог, що їх деякі орендодавці використовували як засіб примусити орендарів відмовитися від їхнього законного права володіння.

Критики законопроекту зазначали, зокрема, що він не дає можливості визначити, «заслуговує» чи «не заслуговує» даний орендар набуття прав фригольдера, а також не передбачає порядку, згідно з яким суд чи орган, що розглядає скарги, міг би вирішити, чи буде прийнятним видання наказу щодо придбання фригольда орендарем. Контрарґументом проти такої критики було висловлене занепокоєння про те, що, з огляду на дуже велику кількість будинків, які перебувають у довгостроковій оренді, порядок, за яким прийнятність придбання фригольда орендарем вирішувалася б у кожному окремому випадку, неминуче призводив би в багатьох випадках до неабиякої невизначеності, до затримок, до судових позовів та, безперечно, спонукав би деяких орендарів до думки, що замір з такою сумнівною справою може виявитися занадто дорогим.

Ще одним арґументом, наведеним під час дебатів, був той факт, що, згідно із законопроектом, право придбання фригольда орендарем надавалося б лише орендарям тих будинків, які мають певну вартість. Стверджувалося, що в разі, якщо орендна система, внаслідок пропозицій уряду, працює несправедливо, тоді, за логікою, вона має бути несправедливою стосовно всіх орендарів, незважаючи на вартість їхніх

будинків. Обґрунтовуючи необхідність застосування даного закону лише до будинків, вартість яких нижча від певної величини, представники уряду в основному посилалися на таке:

a) доцільно, щоб закон, який поліпшує становище орендодавців, застосовувався до тієї самої категорії нерухомості, про яку йдеться в законах про оренду;

b) уряд уже намагався визначити випадки надзвичайно складного становища орендарів, які дали йому підстави виправити існуючі орендні договори; отже, після цього прецеденту вживалися заходи, які вже виходили за передбачені законами про оренду ліміти; керуючись міркуваннями логіки і послідовності, можна стверджувати про недоцільність встановлення будь-яких лімітів, але тоді виправлення може здійснюватися такою мірою, що не відповідає необхідності;

c) певною мірою позиція уряду визначалася тією обставиною, що в разі повного усунення таких лімітів деякі орендарі могли б значно виграти від продажу капітального майна.

Після широкого обговорення в обох палатах парламенту внесений урядом законопроект був належним чином ухвалений як Закон 1967 року про орендну реформу. 1967 року в Англії та Уельсі налічувалося приблизно мільйон з чвертю житлових будинків, експлуатація яких здійснювалася за умовами довгострокової оренди. За попередньою оцінкою уряду на той час, під сферу застосування запровадженого цим законом порядку придбання фригольда не підпадали тільки один чи два відсотки нерухомості. Згодом, внаслідок внесення в 1974 році поправки, придбання фригольда орендарем стало можливим також стосовно низки більш цінних будинків, які складали зазначений один чи два відсотки (див. пункт 21 (b) нижче).

C. Законодавство про орендну реформу

20. До законодавства, яке реґулює порядок переведення орендованої нерухомості у власну, сьогодні належать Закон 1967 року про орендну реформу (Закон 1967 року), до якого внесені поправки Законом 1969 року про житлове забезпечення (Закон 1969 року), Закон 1974 року про житлове забезпечення (Закон 1974 року), Закон 1979 року про орендну реформу, Закон 1980 року про житлове забезпечення (Закон 1980 року) і Закон 1984 року про житлове забезпечення та контроль будівництва. Це законодавство передбачає, що особи в Англії та Уельсі, які займають «будинки» за умовами довгострокових орендних договорів, мають право, при виконанні певних вимог та умов, на придбання фригольда щодо будинку або подовження строку орендного договору. Термін «будинок» визначено як такий, що, зокрема, означає зблоковані двоквартирні будинки та будинки у безперервному ряді будинків, що мають спільні бокові стіни, але цей термін не включає квартири та ізольовані частини будинків з окремим входом (стаття 2 Закону 1967 року).

21. У загальних рисах основними умовами, які мають бути задоволені для того, щоб орендар будинку став правоможним на придбання передбаченого законом фригольда, є такі:

a) Оренда даної нерухомості має бути «довгостроковою», тобто розрахованою не менш як на 21 рік чи більше, або, якщо її було укладено на менший строк, загальна тривалість строків, на які вона продовжувалася, має перевищувати 21 рік (статті 1 та 3 Закону 1967 року).

b) За певними винятками, розглядати які в цій справі недоречно, «оцінна вартість» будинку (тобто розрахункова величина щорічної орендної плати, встановлена для цілей місцевого оподаткування) не повинна перевищувати 750 або 1500 фунтів стерлінґів, якщо цей будинок міститься у Великому Лондоні (пункт 1 Закону 1967 року з поправками, внесеними статтею 118 Закону 1974 року). Початкові ліміти оцінної вартості, закріплені Законом 1967 року (200, у випадку Великого Лондона — 400 фунтів стерлінґів), було переглянуто (і підвищено до рівня 500 і 1000 фунтів стерлінґів, відповідно), згідно із Законом 1974 року, з урахуванням перегляду шкали оцінок, який проводився 1973 року в масштабах країни. Згодом Закон 1974 року розширив сферу застосування передбаченого Законом 1967 року порядку придбання фригольда, поширивши його на будинки, які мають ще більшу оцінну вартість (від 500 до 750 фунтів стерлінґів, а для Великого Лондона — від 1000 до 1500 фунтів стерлінґів). Однак для цих будинків встановлювалася інша купівельна ціна (див. пункт 23 нижче). Деяка власність, яка має ще більшу вартість, що виходить за загальні межі оцінної вартості, взагалі залишається поза сферою застосування даного законодавства.

c) Величина щорічної орендної плати має бути «низькою», тобто меншою за дві третини оцінної вартості (пункти 1 та 4 Закону 1967 року).

d) Орендар повинен займати будинок як єдине чи основне місце проживання, і на момент повідомлення наміру здійснити свої права згідно із законом строк такої експлуатації ним будинку має становити принаймні три роки (стаття 1 Закону 1967 року із поправками, внесеними статтею 141 та додатком 21 Закону 1980 року, — спочатку, згідно із Законом 1967 року, такий період мав становити щонайменше п'ять років).

22. Задовольнивши ці умови, орендар отримує два права:

a) право на продовження договору оренди на п'ятдесят років з орендною платою, яка становить вартість здачі даної землі (без будинків) в оренду і підлягає перегляду зі спливом 25 років (статті 14 та 15 Закону 1967 року);

b) право на придбання фригольда на наведених нижче умовах (стаття 8 Закону 1967 року).

Орендар має право порушити процедуру здійснення свого права з придбання фригольда в будь-який момент до настання дати спливу початкового строку оренди, але не пізніше (стаття 16 Закону 1967 року).

23. За продовжену оренду не сплачується жодна ціна чи премія, а здійснюється лише орендна плата.

При придбанні фригольда орендодавцю сплачується сума, визначена відповідно до однієї із двох баз для визначення вартості, а саме: відповідно до «бази 1967 року для визначення вартості», запровадженої Законом 1967 року (з поправками, внесеними до нього Законом 1969 року), та «бази 1974 року для визначення вартості», запровадженої Законом 1974 року. База 1967 року застосовується до нерухомості з меншою вартістю, а база 1974 року — до невеликого відсотка більш цінної нерухомості (див. пункти 19 у кінці та 21 (b) вище), яку вперше було включено у сферу застосування цього законодавства Законом 1974 року. Основні риси цих двох баз для визначення вартості можна стисло визначити таким чином:

a) База 1967 року для визначення вартості застосовується до нерухомості з оцінною вартістю до 500 або якщо будинок міститься у Великому Лондоні,1000 фунтів стерлінґів. Ціна, що підлягає сплаті, становить суму, яка потенційно могла б бути отримана в разі продажу будинку на відкритому ринку згодним на це продавцем, якщо виходити при цьому, зокрема, з таких передумов: (i) орендар уже здійснив своє передбачене законом право на подовження строку орендного договору на п'ятдесят років та (ii) покупець не є тією самою особою, що й орендар (стаття 9 Закону 1967 року, стаття 82 Закону 1969 року та стаття 118 Закону 1974 року). Завдяки передумові подовження строку оренди орендар сплачує суму, яка приблизно дорівнює вартості ділянки, не сплачуючи при цьому нічого за будинок на цій ділянці. Запроваджена Законом 1969 року передумова, згідно з якою сам орендар не може бути покупцем, також виключає із зазначеної ціни будь-який елемент «вартості злиття» (див. пункт 13 вище). Ця база для визначення вартості відповідає політиці, окресленій у «білій книзі» 1966 року (див. пункт 18 вище).

b) База 1974 року для визначення вартості застосовується до нерухомості з оцінною вартістю понад 500 і до 750 фунтів стерлінґів, або понад 1000 і до 1500 фунтів стерлінґів, якщо будинок міститься у Великому Лондоні. Ціна, що підлягає сплаті, становить суму, яка потенційно могла б бути отримана в разі продажу будинку на відкритому ринку згодним на це продавцем, зокрема, якщо виходити при цьому з тієї передумови, що зі спливом строку оренди орендар мав право надалі володіти будинком на підставі Закону 1954 року, тобто залишатися законним орендарем, який сплачує «справедливу орендну плату», відповідну тій, що має сплачуватися за користування будинком (див. пункт

16 вище — стаття 9 Закону 1967 року з поправками, внесеними статтею 118 Закону 1974 року). У принципі ця база для визначення вартості сприятливіша для орендодавця і призначена забезпечити приблизну відповідність оцінної вартості ринковій вартості даної ділянки та будинку, якщо припускати, що вони здаються в оренду згідно із Законом 1954 року; вона також передбачає надання орендодавцеві частки «вартості злиття».

Однак мав місце випадок, коли орендар, одержавши право на п'ятдесятирічне подовження строку орендного договору, згодом, до моменту спливу початкового строку оренди, звернувся по фригольд, і суд з вирішення земельних спорів постановив (див. пункт 25 нижче), що оцінка компенсації мала здійснюватися з урахуванням того, що орендар продовжив свій орендний договір *(Hickman v. Phillimore Estate (1985) Estates Gazette, Vol. 274, p. 261)*. Отже, за таких обставин орендодавець одержує компенсацію, величина якої суттєво нижча, ніж наведена величина ринкової вартості. Під час слухань у Суді Уряд визнав, що таке рішення свідчило про наявність у Законі 1974 року лазівки, яку необхідно було усунути, внісши поправку. Відтоді Уряд поінформував Суд про те, що рішення земельного суду призначено до апеляційного розгляду.

Є окремі положення, на підставі яких скасовується будь-яка проміжна оренда, за якої існуючий орендар, що заявив про свій намір придбати фригольд, не є особою, яка взяла даний будинок в оренду безпосередньо від фригольдера (додаток 1 до Закону 1967 року). Однак розглядати ці положення в даній справі, очевидно, потреби немає.

24. Орендар має право в будь-який час до моменту встановлення ціни орендованої нерухомості порушити процедуру з метою виправлення оцінної вартості будинку для цілей застосування закону, що дає змогу залишити невраховану вартість конструктивних змін, внесених ним чи його правопопередниками (стаття 118 та додаток 8 до Закону 1974 року). Суд графства уповноважений вирішувати спори стосовно того, чи поширюється такий порядок на конструктивні зміни, і з моменту набрання Законом 1980 року чинності сторони мають право звертатися з апеляцією проти таких рішень до Високого суду.

25. Законодавство передбачає процедуру здійснення таких операцій та порядок вирішення спорів. У разі якщо орендар має намір придбати фригольд, він повинен спершу письмово повідомити орендодавця про цей намір (стаття 8 Закону 1967 року). Спори щодо права орендаря на придбання фригольда згідно із законом та розгляд відповідних питань належать до юрисдикції суду графства (стаття 20 Закону 1967 року). У такому провадженні суд графства має повноваження зобов'язати орендаря сплатити штрафні судові витрати, якщо він винен у невиправданій затримці або в невиконанні зобов'язань, які випливають із повідомлення про намір придбання фригольда (див. там само). Тепер, у

разі невиконання угоди, ціну, яка підлягає сплаті, має визначати місцевий суд з оцінки орендованої нерухомості. При цьому сторони мають право апелювати до Лондонського земельного суду, який є відділом Високого суду (стаття 142 та додаток 22 до Закону 1980 року). До набрання чинності Законом 1980 року спори стосовно ціни належали до юрисдикції земельного суду (стаття 21 Закону 1967 року). Якщо орендодавець вважає, що орендар, який звернувся з проханням придбати фригольд, свідомо і невиправдано затримує процес, то він має право звернутися з цим питанням до суду з оцінювання орендованої нерухомості (або, як це мало місце раніше, до земельного суду). Існують інструкції, які встановлюють графік здійснення такого придбання, після того як визначено ціну (пункт 6 частини I додатку до Інструкції щодо орендної реформи 1967 року (придбання фригольда і подовження строку оренди), S.I. 1967 року, № 1879).

26. З метою визначення ціни, яка підлягає сплаті, вартість будинку оцінюється на дату повідомлення, відправленого орендарем орендодавцеві, про намір придбати фригольд (пункт (1) статті 9 та пункт (1)(d) статті 37 Закону 1967 року), а не на дату проведення оцінки.

D. Операції, оскаржені заявниками

27. У період з квітня 1979 до листопада 1983 року було проведено операції, завдяки яким орендарі приблизно 80 будинків, орендованих на підставі довгострокових договорів, у житловому масиві Бельґрейвії (Лондон) — маєтку, створеному сім'єю Вестмінстерів та її довірчими особами (див. пункт 10 вище), здійснили свої права, згідно із законодавством, яке оскаржується, придбавши в обов'язковому порядку частку заявників як фригольдерів цієї нерухомості. Ці операції торкнулися 77 будинків, які здавалися в «преміальну» оренду, і трьох будинків на землі, орендованій «під забудову» (див. пункт 12 вище). Заявники пояснили, що, згідно з практикою, якої дотримувалися в маєтку на той час, величина премії розраховувалася таким чином: спершу встановлювалася величина орендної плати як відсоток розрахункової величини орендної плати, доступної на ринку, і після цього розраховувалася премія як капіталізована за період чинності оренди вартість залишку розрахункової величини ринкової орендної плати. Вартість зазначених будинків було оцінено на підставі бази 1967 року (28 операцій) та на підставі бази 1974 року (52 операції) (див. пункт 23 вище).

За словами заявників, з часом Закон 1974 року заторкне ще більшу частину їхнього маєтку. Із листопада 1983 року відбулося ще 43 операції з придбання орендарями фригольда, і загальна кількість будинків у маєтку, які перейшли, згідно із законодавством про орендну реформу, з орендної у фригольдну власність, уже становила на цей час 215. За попередніми розрахунками заявників, у їхньому маєтку надалі очікується ще від 500 до 800 таких операцій.

28. У кожній із 80 операцій, які розглядаються в цій справі, ціна встановлювалася шляхом переговорів. Юридичні консультанти заявників повідомили, що ті не мають жодних підстав для оспорювання права будь-кого з орендарів на придбання фригольда, а також для сподівання на те, що в провадженні в земельному суді, а пізніше — в суді з оцінювання орендованої нерухомості, буде призначено більшу ціну за той чи інший їхній будинок.

29. Заявники привернули увагу до таких обставин окремих операцій:

(i) у жодному випадку, за винятком трьох, будинки не були збудовані ані орендарем, який придбав фригольд, ані його попередниками;

(ii) лише в шести випадках члени сім'ї орендаря мешкали в будинках постійно, починаючи від дати укладання орендного договору;

(iii) тривалість періоду, протягом якого орендар мешкав у будинку до дати свого повідомлення про намір придбати фригольд, становила від трьох до тридцяти п'яти років; у 34 із 80 випадків вона не перевищувала восьми років;

(iv) у всіх випадках орендар мав право, за умови дотримання положень законів про оренду, на ґарантію проти необґрунтованого виселення зі спливом строку чинності орендного договору (див. пункт 16 вище);

(v) тривалість періоду від дати повідомлення орендаря (саме на цю дату визначалася ціна — див. пункт 26 вище) і до завершення операції коливалася між одним і тринадцятьма роками, а в 34 із 80 операцій — становила понад п'ять років;

(vi) вільна від оподаткування фригольдна вартість цих будинків (за оцінкою заявників) коливалася від 44 000 до 225 000 фунтів стерлінґів, тоді як ціна, сплачена орендарем за придбання фригольда, призначалася в межах від 2500 до 111 000 фунтів стерлінґів;

(vii) стверджувалося, що вартість тієї частини оренди, строк чинності якої не сплив, для заявників становила до 153 750 фунтів стерлінґів — не враховуючи вартості придбання фригольда;

(viii) у 15 випадках, продавши орендний договір після звернення по фригольд, але до моменту здійснення такої операції, орендар все-таки скористався правом придбати фригольд;

(ix) принаймні в 25 із 80 випадків орендар, який придбав фригольд, не залишив собі право володіти даним будинком, а продав фригольд упродовж одного року після його придбання; у дев'яти із цих випадків він взагалі не проживав у ньому після придбання фригольда;

(x) стверджується, що прибутки, які отримали орендарі завдяки такому продажу після придбання фригольда, коливалися в межах від 32 000 до 182 000 фунтів стерлінґів, а принаймні в семи випадках

прибуток орендаря становив понад 100 000 фунтів стерлінґів; зокрема, в одному з випадків орендар, який набув право власності на будинок за три місяці до оприлюднення «білої книги» 1966 року (див. пункт 18 вище) — і який сплачував низьку орендну плату (9000 фунтів стерлінґів), не маючи на той час перспективи придбання фригольда, — зміг придбати фригольд за ціну, що становила 28 відсотків від справжньої вартості фригольда (за оцінкою заявників), та менше ніж через рік після цього продати його, отримавши прибуток у 116 000 фунтів стерлінґів, тобто з 636-відсотковою вигодою.

Розмір втрат, яких, за їхніми словами, зазнали заявники внаслідок вимушеного продажу нерухомості на передбачених законодавством умовах, порівняно з тим, що вони отримали б від продажу за умовами відкритого ринку, коливаються в межах від 1350 до 148 080 фунтів стерлінґів у кожній операції і загалом становлять 1 479 407 фунтів стерлінґів стосовно будинків, оцінених на підставі бази 1967 року, та 1 050 496 фунтів стерлінґів стосовно будинків, оцінених на підставі бази 1974 року.

ПРОВАДЖЕННЯ В КОМІСІЇ

30. У своїй заяві (№ 8793/79), поданій до Комісії 23 жовтня 1979 року, заявники стверджували, що примусове передання права власності щодо 10 їхніх будинків становило, з огляду на сам цей факт та/або на сплачену ціну, порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Вони також стверджували, що обставини цього передання свідчать про дискримінацію, на порушення статті 14 Конвенції, і що відсутність будь-якого порядку оскарження такого передання спричинило порушення статті 13 Конвенції. У сімнадцяти «додаткових», за словами скаржників, заявах, поданих у період від 17 квітня 1980 року до 3 січня 1984 року, вони оскаржують ще 70 операцій з нерухомістю.

31. Комісія оголосила заяву прийнятною 28 січня 1983 року. У своїй доповіді від 11 травня 1984 року (стаття 31) Комісія висловила одностайну думку, що порушення статей, на які послалися заявники, допущено не було. Повний текст висновку Комісії подано в додатку до цього судового рішення.

ОСТАТОЧНІ ПОДАННЯ ДО СУДУ

32. На відкритому слуханні 23 та 24 вересня 1985 року Уряд виступив зі своїм остаточним поданням:

> «Зважаючи на письмові та усні арґументи і на доповідь Комісії, звертаємося до Суду з проханням ухвалити рішення на користь Уряду... і відхилити скарги заявників».

33. Зі свого боку, заявники

«з повагою попросили Суд визнати, що ці заяви цілком обґрунтовані, і постановити, що в кожній окремій заяві ґарантовані Конвенцією права заявників, на які вони посилаються, зокрема їхнє право на захист власності згідно зі статтею 1 [Протоколу № 1], було неправомірно порушено, та забезпечити заявникам справедливу сатисфакцію за ці порушення».

ЩОДО ПРАВА

І. СТАТТЯ 1 ПРОТОКОЛУ № 1

34. Заявники стверджували, що примусове передання їхнього права власності, на підставі Закону 1967 року про орендну реформу із внесеними до нього поправками, спричинило порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, в якій зазначено:

> «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.
>
> Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Вони стверджували, що цей закон

(i) порушив угоди, які заявники та їхні орендарі уклали між собою на власний розсуд іще до того, як цей закон набрав чинності;

(ii) розвіяв очікування, з якими заявники укладали ці угоди, та порушив умови, на яких вони ґрунтувалися;

(iii) примусив заявників, супроти їхньої волі, продати свою нерухомість приватним особам з вигодою для цих осіб;

(iv) позбавив заявників власності, яка в усіх випадках була продана за ціною, нижчою за ринкову ціну, а часто — набагато нижчою за таку ціну;

(v) уможливив для орендарів продаж цієї нерухомості на відкритому ринку з великими прибутками після придбання ними фригольда;

(vi) не передбачив порядку, згідно з яким заявники могли б оскаржити законність чи підстави для такого позбавлення їхнього права, або принципів, покладених в основу розрахунку компенсації, коли єдиним встановленим фактом є те, що дана орендована нерухомість підпадає під дію цього закону;

(vii) містить необґрунтований критерій ухвалення рішення щодо того, якої нерухомості їх можна позбавити, а якої не можна.

3

А. Загальні міркування

35. Заявники стверджували, що, оскільки їхні скарги стосувалися, по суті, наслідків законодавства для права власності на конкретну нерухомість, яка раніше належала їм, кожний окремий випадок придбання фригольда має бути розглянутий Судом по суті на предмет відповідності такої дії статті 1 Протоколу № 1.

У своїй доповіді Комісія відхилила такий підхід. Вона зазначила, що конкретні питання, які оскаржують заявники, виникли внаслідок операцій між приватними особами, і за ці операції Сполучене Королівство несе відповідальність у законодавчому сенсі і ні в якому іншому. На думку Комісії, хоча необхідно враховувати практичні наслідки законодавства, основним питанням для вирішення справи є те, чи порушила держава-відповідач права заявників за Конвенцією, уповноваживши орендарів придбати їхню власність на передбачених законодавством умовах; і це питання має вирішуватися шляхом з'ясування, чи відповідає законодавство Конвенції, а не окремим розглядом кожної конкретної операції.

Уряд дотримувався такого самого підходу, що й Комісія.

36. У багатьох справах Суд уже вказував на принцип, згідно з яким Суд, не втрачаючи з поля зору загальний контекст справи, повинен у провадженні щодо індивідуальної заяви обмежити свою увагу, наскільки це можливо, рамками конкретної справи (див., серед останніх прецедентів, рішення у справі Ашінґдейна *(Ashingdane)* від 28 травня 1985 року, серія А, № 93, с. 25, п. 59).

Проте у цій справі скарга заявників спрямована проти положень та умов оскаржуваного законодавства. Вона не стосується способу виконання закону державним органом, чи то адміністративним, чи судовим. Фактично один із критичних арґументів заявників полягає в тому, що законодавство не надає можливості дискреційного та гнучкого його виконання відповідно до конкретних обставин кожної окремої власності. Отже, Суд, як і Комісія, повинен зосередити увагу передусім на самому оскаржуваному законодавстві, щоб з'ясувати, чи відповідає воно статті 1 Протоколу № 1.

Це не означає, що Суд скористається абстрактним розглядом цього законодавства. Конкретні оскаржені у справі випадки придбання фригольда свідчать про практичні наслідки реформи, запровадженої згідно з цим законодавством, а тому мають відношення до питання відповідності законодавства Конвенції. У цьому контексті наслідки застосування законодавства, якими вони виявилися у 80 конкретних операціях, матеріали яких розглядає Суд, мають бути взяті до уваги.

Отже, Суд розглядатиме скарги заявників, застосовуючи наведений вище підхід.

37. Стаття 1 Протоколу № 1, по суті, ґарантує право на власність (див. рішення у справі Маркса *(Marckx)* від 13 червня 1979 року, серія А, № 31, с. 27–28, п. 63). У своєму рішенні від 23 вересня 1982 року в справі Спорронґа і Льоннрот *(Sporrong and Lönnroth)* Суд, проаналізувавши зміст цієї статті, визнав, що вона містить «три окремі норми»: перша норма, викладена в першому реченні частини першої, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма, яка міститься в другому реченні частини першої, стосується позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам; третя норма, зазначена в частині другій, визнає, що Договірні держави мають право, зокрема, контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів (серія А, № 52, с. 24, п. 61). Суд також зазначив, що перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першої загальної норми, він має встановити, чи застосовні в цій справі дві інші норми (див. там само). Однак, хоча ці три норми і є «окремими», вони пов'язані між собою. Друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право мирного володіння майном і, отже, мають тлумачитися у світлі загального принципу, проголошеного в першій нормі.

В. Друге речення частини першої («норма стосовно позбавлення права»)

1. Застосовність

38. Суд вважає, що заявників було «позбавлено [їхнього] майна» у розумінні другого речення статті 1 Протоколу № 1, з огляду на застосування законодавства, яке оскаржується. Цього сторони в Суді не оспорювали.

2. Вираз «в інтересах суспільства»: приватні особи як бенефіціарії

39. Перше твердження заявників полягало в тому, що критерій відповідності «суспільним інтересам» у нормі стосовно позбавлення права задовольняється лише тоді, коли майно забирають в загальних інтересах на благо суспільства загалом, і що, як наслідок, передання права власності на майно від однієї особи до іншої лише для особистої вигоди останньої ніколи не може бути заходом, здійсненим «в інтересах суспільства». У своєму поданні вони стверджували, що зазначене законодавство не задовольняє цієї вимоги.

З іншого боку, Комісія та Уряд погодилися з висновком, що примусове передання права власності на майно від однієї особи до іншої можна в принципі розглядати як захід, який здійснюється «в інтересах суспільства», якщо це робиться з метою виконання законної соціальної політики.

40. Суд погоджується із заявниками, що позбавлення права власності на майно, здійснене лише з метою надання особистої вигоди приватній стороні, не може бути таким, що відповідає «суспільним

інтересам». Однак примусове передання права власності на майно від однієї особи до іншої може, залежно від обставин, становити законний засіб забезпечення суспільних інтересів. У цьому зв'язку, навіть на підставі тих текстів чинних конституцій, законів та прецедентних рішень Договірних держав, у яких використані словосполучення, адекватні значенню «в інтересах суспільства», не можна побачити жодного загального принципу, який би виправдовував розуміння поняття суспільних інтересів як таке, що виключає примусове передання права власності від однієї до іншої приватної сторони. Те саме можна сказати про деякі інші демократичні країни; так, у своїх поданнях заявники та Уряд посилалися на рішення Верховного суду Сполучених Штатів Америки, яке стосувалося державного закону на Гаваях, згідно з яким право на нерухомість у примусовому порядку передавалося від орендодавців до орендарів з метою зменшення концентрації земельної власності *(Hawaii Housing Authority v. Midkiff 104 S.Ct.2321 [1984])*.

41. Так само англійську фразу «в інтересах суспільства» не можна розуміти як таку, що вимагає використання переданого майна в інтересах широкого загалу чи отримання суспільством взагалі прямої вигоди від такого передання. Передання права власності на майно з метою виконання політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості в суспільстві, можна правомірно вважати заходом, здійсненим «в інтересах суспільства». Зокрема, справедливість системи права, яка реґулює право договорів чи майнові права приватних сторін, становить суспільно значуще питання, і тому законодавчі заходи, спрямовані на забезпечення такої справедливості, можуть відповідати «інтересам суспільства», навіть якщо вони передбачають примусове передання права власності на майно від однієї особи до іншої.

42. Вираз *"pour cause d'utilité publique"* («в інтересах суспільства»), використаний у французькому тексті статті 1 Протоколу № 1, фактично можна тлумачити як такий, що має вузький зміст, на який посилаються заявники, про що свідчить національне право деяких, але не всіх Договірних держав, у яких цей вираз або його еквівалент вживається в контексті експропріації майна. Однак цей факт не вирішальний, оскільки Суд уже визнав у своїй практиці, що чимало конвенційних концепцій мають «автономне» значення. Крім того, слова *«utilité publique»* («інтереси суспільства») також можуть мати ширше значення і означати заходи з експропріації, вжиті на виконання політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості.

Суд, як і Комісія, вважає, що таке тлумачення найкраще передає зміст цих формулювань в англійському та французькому текстах, якщо зважати на предмет і мету статті 1 Протоколу № 1 (див. статтю 33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та рішення у справі «Санді Таймс» *(Sunday Times)* від 26 квітня 1979 року, серія А,

№ 30, с. 30, п. 48), які передусім полягають у виключенні можливості необґрунтованої конфіскації майна.

43. Заявники стверджували, що вживання в одному й тому самому контексті різних словосполучень — *«public interest»* («інтереси суспільства») в частині першій статті 1 Протоколу № 1 та *«general interest»* («загальні інтереси») в частині другій — має, відповідно до загальновизнаного принципу тлумачення договорів, свідчити про посилання на різні поняття. За їхніми словами, ця стаття надає державі більшу свободу не в позбавленні особи її права власності, а в реґулюванні використання власності цією особою.

На думку Суду, навіть якби в цій статті були якісь розбіжності між поняттям «інтереси суспільства» і поняттям «загальні інтереси», таку докорінну розбіжність між цими поняттями, яку мають на увазі заявники при розгляді даного питання, встановити неможливо.

44. Заявники погодилися з тим, що заходи, спрямовані на забезпечення справедливого розподілу економічної вигоди, наприклад, шляхом оподаткування, з погляду статті 1 Протоколу № 1, є правомірними, але, за їхніми словами, це випливає виключно з другої, а не з першої частини. Однак Суд не вбачає переконливих підстав вважати, що стаття 1 Протоколу № 1 забороняє державі здійснювати таку політику шляхом позбавлення права власності.

45. З огляду на ці міркування, Суд дійшов до такого самого висновку, що й Комісія: заволодіння майном, здійснене з метою впровадження соціальної, економічної чи іншої політики, яку передбачає закон, може відповідати «суспільним інтересам», навіть якщо суспільство в цілому безпосередньо не користується і не володіє цим майном. Отже, дане законодавство про орендну реформу не є, з огляду на такі факти, порушенням статті 1 Протоколу № 1. Тому необхідно з'ясувати, чи задовольняє в інших відношеннях це законодавство критерій відповідності «інтересам суспільства» та решту вимог, викладених у другому реченні цієї статті.

3. Чи задовольняє законодавство про орендну реформу критерій відповідності «інтересам суспільства» та решту вимог норми стосовно позбавлення права власності

а) Свобода розсуду

46. Завдяки безпосередньому знанню суспільства та його потреб національні органи влади мають у принципі кращі, ніж міжнародний суд, можливості для оцінки того, що відповідає «суспільним інтересам». Отже, створена Конвенцією система захисту покладає саме на національні органи влади обов'язок початкової оцінки як існування проблеми суспільного значення, яка виправдовує як заходи позбавлення права власності, так і проблеми необхідності заходів з усунення несправедливості (див.,

mutatis mutandis, рішення у справі Хендісайда *(Handyside)* від 7 грудня 1976 року, серія A, № 24, с. 22, п. 48). Це означає, що в цій сфері, як і в інших сферах, на які поширюються ґарантії Конвенції, національні органи влади мають певну свободу розсуду.

Крім того, поняття «інтересів суспільства» необхідно розуміти широко. Зокрема, як зазначила Комісія, рішення з прийняття законів щодо експропріації майна, як правило, ухвалюється після розгляду політичних, економічних та соціальних питань, стосовно яких у демократичному суспільстві можуть існувати досить різні думки. Суд, визнавши природним, що свобода розсуду, якою користується законодавчий орган у здійсненні соціальної та економічної політики, має бути широкою, поважатиме рішення такого органу у визначенні того, що відповідає «інтересам суспільства», лише тоді, коли таке рішення має відповідне обґрунтування. Іншими словами, хоча Суд не може підмінити оцінку національних органів своєю власною оцінкою, він зобов'язаний перевірити законність оскаржених заходів у світлі статті 1 Протоколу № 1 і при цьому проаналізувати факти, з посиланням на які діяли національні органи влади.

b) Чи була законною, у принципі та з погляду фактів, мета оскаржуваного законодавства

47. Мета Закону 1967 року, чітко викладена в «білій книзі» 1966 року, полягала в усуненні несправедливості, якої, як вважалося, завдавала система довгострокової оренди стосовно осіб, які проживали в орендованих за довгостроковими договорами будинках (див. пункт 18 вище). Закон був покликаний реформувати існуюче право, яке, як вважалося, було «несправедливим стосовно орендаря», і забезпечити втілення в життя так званого «морального права» орендаря, що мешкає в орендованому ним будинку, володіти цим будинком (див. там само).

Усунення того, що вважається соціальною несправедливістю, є свідченням функціонування демократичної законодавчої системи. Якщо говорити конкретніше, сучасне суспільство розглядає забезпечення населення житлом як найважливішу соціальну потребу, реґулювання якої не можна цілком покладати на ринкові механізми. Свобода розсуду є достатньо широкою для того, щоб поширюватися на законодавство, спрямоване на забезпечення більшої соціальної справедливості в житловій сфері, навіть коли таке законодавство втручається в існуючі договірні відносини між приватними сторонами і не надає державі чи суспільству загалом безпосередньої вигоди. Тому в принципі мета, поставлена перед законодавством про орендну реформу, була законною.

48. Заявники стверджували, що Закон 1967 року було ухвалено не з метою забезпечення суспільної вигоди, а справжнім його мотивом були суто політичні міркування тогочасного лейбористського уряду, який за рахунок цього намагався завоювати голоси.

Проте Суд зазначає, що орендна реформа в Англії та Уельсі була питанням, яке становило суспільний інтерес протягом майже століття і що на момент прийняття Закону 1967 року переведення орендного майна у власне було визнане як принцип усіма основними політичними партіями, хоча вони висловлювали різні погляди щодо того, яким чином це має здійснюватися (див. пункти від 15 до 19 вище). Заявники не заперечували, що наведені ними в Суді головні арґументи критики стосовно матеріально-правових положень законодавства наводилися в той час і, після всебічного обговорення в парламенті, були відхилені (див. пункт 19 вище). Суд вважає, що такі політичні міркування, які, можливо, і впливали на законодавчий процес (адже прийняті соціально-економічні закони обов'язково більшою чи меншою мірою відображають політичні настрої), не завадили втіленню в Закон 1967 року мети, яка є законною і відповідає «інтересам суспільства».

Такі самі арґументи можна висунути стосовно скарги заявників на те, що поправка, запроваджена консервативним урядом у 1974 році, завдяки якій у сферу застосування даного законодавства вперше потрапив незначний відсоток більш цінних будинків (див. пункти 19 у кінці та 21 (b) вище), «породжена лише політичними міркуваннями».

49. Заявники також заперечували наявність будь-якої проблеми, що виправдовувала б запровадження такого законодавства. За їхніми словами, система довгострокової оренди, а саме — у випадку преміальної оренди (див. пункт 12 вище), насправді не допускає жодної несправедливості, і не можна стверджувати, що орендар має якесь «моральне право» на власність орендованого будинку лише на тій підставі, що він мешкає в будинку, який збудували, ремонтували чи поліпшували попередні орендарі згідно з умовами орендного договору.

Як було зазначено вище (у пункті 46), Суд має юрисдикцію вивчити фактичні матеріали, наведені Урядом як підстава для запровадження законодавства. Однак при цьому Суд має обмежитися з'ясуванням, чи входила оцінка законодавчим органом відповідних соціальних та економічних умов у межі свободи розсуду держави (див. там само). Уряд вважав, що позиція, на підставі якої прийнято Закон 1967 року, була, безперечно, загальновизнаною; підтвердження цього міститься в «білій книзі» 1962 року (див. пункт 17 вище). Як зазначила Комісія у своїй доповіді, справедливість або несправедливість орендної системи і наявність в орендарів та орендодавців відповідного «морального права» — це питання, стосовно яких обов'язково існуватимуть протилежні думки. Погляди заявників не можна кваліфікувати як безпідставні. Проте існують достатні факти на підтримку протилежних поглядів. При оренді землі під забудову перший орендар має побудувати будинок, а за преміальної оренди він сплачує початкову основну суму, в якій, як правило, враховано вартість будівництва, і в обох цих випадках орендар несе відповідальність за будь-який поточний ремонт (див. пункт 12 вище).

Це означає, що особа, яка орендує будинок за умовами довгострокової оренди, та її правопопередники мають протягом років інвестувати значну суму грошей у цей будинок, який є їхнім домом, тоді як орендодавець, від першого моменту здачі будинку в оренду, як правило, не надає допомоги в підтриманні його експлуатаційного стану.

З огляду на це, Суд погоджується з висновком Комісії: упевненість парламенту Сполученого Королівства в наявності соціальної несправедливості не можна було вважати явно безпідставним.

c) Засоби, вибрані для досягнення мети

50. Однак цей висновок не вирішує спору. Захід, яким особу позбавляють права власності, має не лише ставити — як за фактами, так і в принципі — законну мету «в інтересах суспільства», а й забезпечувати при цьому належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та поставленою метою (див., зокрема, *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі Ашінґдейна, серія A, № 93, с. 24–25, п. 57). У рішенні у справі Спорронґа і Льоннрот ця остання вимога сформульована іншими словами — через поняття «справедлива рівновага», яка має забезпечуватися між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини (серія A, № 52, с. 26, п. 69). Необхідну рівновагу не буде забезпечено, якщо при цьому на дану особу покладається «особистий і надмірний тягар» (див. там само, с. 28, п. 73). Незважаючи на те, що в зазначеному рішенні Суд виходив із контексту загальної норми мирного володіння майном, проголошеної в першому реченні частини першої, він зазначив, що «пошук цієї рівноваги ...відбиває структура статті 1 Протоколу № 1» у цілому (там само, с. 26, п. 69).

За твердженням заявників, законодавство про орендну реформу не задовольняє цих умов. Згідно з їхнім поданням, навіть якщо припустити наявність соціальної несправедливості, засоби, обрані для її усунення, були настільки невідповідними та непропорційними, що це дає змогу стверджувати, що, приймаючи таке законодавство, законодавчий орган вийшов за межі свободи розсуду.

Суд вважає, що захід має бути як відповідним поставленій меті, так і пропорційним їй. Чи це справді так, буде з'ясовано нижче при розгляді різних арґументів заявників.

(i) Принцип переведення орендної нерухомості у власну

51. За словами заявників, ґарантії проти виселення, якими орендарі вже користувалися згідно з чинним законом (див. пункти 11 у кінці та 16 вище), забезпечували їх належний захист, а драконівські засоби, призначені втілити в життя стверджуване моральне право, а саме — здійснити позбавлення права на власність, зайшли дуже далеко. Вони заявляли, що підтвердженням цього служить відсутність у муніципальному законодавстві інших Договірних держав, і навіть загалом у

демократичних країнах, будь-якого реального відповідника Законові 1967 року. Тому, стверджували заявники, надзвичайні заходи з експропріації, спрямовані на усунення очевидної несправедливості, можуть задовольнити вимоги статті 1 Протоколу № 1 лише тоді, коли немає іншого, менш суворого засобу.

Отже, ця стаття тлумачиться як така, що містить критерій суворої необхідності. Але Суд вважає, що таке тлумачення невиправдане. Наявність альтернативних рішень сама по собі не є підставою вважати законодавство про орендну реформу невиправданим; це становить лише один із факторів, який має враховуватися при з'ясуванні того, чи можна вважати вибрані засоби прийнятними і придатними для досягнення законної мети, зважаючи на необхідність забезпечення відповідної «справедливої рівноваги».

Якби законодавчий орган дотримувався критерію суворої необхідності, Суд не з'ясовував би, чи було це законодавство найкращим розв'язанням проблеми, чи законодавчі повноваження треба було здійснити в інший спосіб (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі Класса та інших *(Klass and Others)* від 6 вересня 1978 року, серія А, № 28, с. 23, п. 49).

Парламент вважав, що орендар, який мешкає в орендованому ним будинку, має «моральне право» мати цей будинок у своїй власності і це право в існуючому законодавстві не враховувалося належним чином (див. наведені у пункті 18 вище уривки з «білої книги» 1966 року). Завдання законодавчого органу полягало не просто в забезпеченні більш справедливого реґулювання відносин між орендодавцем та орендарем, а в усуненні очевидної несправедливості, яка торкалася самого права власності. Забезпечення механізму примусового передання орендареві фригольдної частки в будинку та в землі, з наданням при цьому фінансової компенсації орендодавцеві, не може саме по собі, за цих обставин, кваліфікуватися як метод виправлення правового реґулювання, не відповідний чи не пропорційний виконанню такого завдання.

(ii) Межі оцінної вартості

52. Що стосується умов, встановлених для порядку переведення орендованої нерухомості у власну, заявники стверджували, що обмеження сфери застосування законодавства будинками з оцінною вартістю, нижчою за певну величину (див. пункт 21 (b) вище), породжує умови для свавілля і не відповідає основним принципам, на яких ґрунтується законодавство, оскільки, незалежно від вартості нерухомості, в орендаря виникає те саме моральне право.

Суд зазначає, що, за розрахунками уряду, яких сторони не оспорювали, всі, за винятком одного чи двох відсотків, житлові будинки, орендовані за довгостроковими договорами в Англії та Уельсі, підпадали під дію Закону 1967 року (див. пункт 19 вище). Пояснення, наведені від імені уряду під час обговорення цього законопроекту, стосовно

необхідності запровадження меж оцінної вартості (див. там само), не можна відкинути як нерозумні. Зокрема, незважаючи на те, що, з погляду логіки, арґумент «морального права» може застосовуватися до будь-яких випадків, не можна стверджувати, що дії парламенту були необґрунтованими, коли він обмежив, як предмет судового розгляду, право орендаря на фригольд, згідно із Законом 1967 року, будинками з меншою оцінною вартістю — з метою виправлення становища тих орендарів, яке вважалося особливо обтяжливим. Також Суд не може погодитися з тим, що, прийнявши поправку до Закону 1974 року, якою порядок перетворення орендованої нерухомості на власну було поширено на категорію більш цінних будинків (див. пункти 19 у кінці та 21 (b) вище), держава вийшла за межі своєї свободи розсуду.

(iii) Компенсація

53. Заявники також заперечували проти передбачених законодавством умов компенсації.

a') Право на компенсацію

54. Першим постає питання, чи міркування щодо наявності та розміру компенсації мають суттєве значення в контексті другого речення частини першої статті 1 Протоколу № 1, оскільки у тексті цього положення нічого з цього приводу не зазначено. Комісія, з якою погодилися і Уряд, і заявники, тлумачить цю статтю як таку, з якої загалом випливає вимога виплати компенсації, що має виконуватися при переданні права власності від однієї особи до іншої в межах юрисдикції Договірної держави.

Як і Комісія, Суд зауважує, що, згідно з правовими системами Договірних держав, відчуження майна в суспільних інтересах, без виплати при цьому компенсації, може бути виправданим лише за наявності виняткових обставин, розглядати які в цій справі сенсу немає. Що стосується статті 1 Протоколу № 1, передбачений нею захист права власності, у разі відсутності того чи іншого відповідного принципу, був би ілюзорною і недієвою ґарантією. Певна річ, умови компенсації мають суттєве значення для оцінки того, чи забезпечує оспорюване законодавство справедливу рівновагу між різними залученими в справу інтересами, і особливо для з'ясування, чи не покладає це законодавство непропорційний тягар на заявників (див. згадане вище рішення у справі Спорронґа і Льоннрот, серія А, № 52, с. 26 і 28, п. 69 і 73).

Суд також погоджується з висновком Комісії щодо норми компенсації: передання права власності від однієї особи до іншої без сплати суми, яка більш-менш відповідає вартості майна, звичайно становить непропорційне втручання, яке не можна вважати виправданим у контексті статті 1 Протоколу № 1. Однак ця стаття не ґарантує права на повну компенсацію за всіх обставин. Законні цілі забезпечення «інтересів суспільства», які передбачаються заходами економічної реформи

чи заходами, призначеними забезпечити більшу соціальну справедливість, можуть диктувати необхідність неповного відшкодування ринкової вартості такого майна. До того ж, здійснюючи свій нагляд, Суд лише уповноважений встановити, чи виходить вибір умов компенсації за межі широкої свободи розсуду, яка надається державі у цій сфері (див. пункт 46 вище).

b') Скарги заявників стосовно фактів

55. Стосовно компенсації, заявники скаржаться за двома пунктами. По-перше, база оцінки 1967 року не надає заявникам оцінку повної ринкової вартості будинків, які передаються за фригольдом (див. пункт 23 (a) вище). По-друге, як згідно з базою 1967 року, так і згідно з базою 1974 року, нерухомість оцінюється станом на дату повідомлення орендаря про намір придбати фригольд (див. пункт 26 вище). При цьому скарга полягає в тому, що орендодавець зазнає збитків внаслідок затримки платежу, який робиться не в день оцінки, а із завершенням операції.

56. Що стосується першого пункту скарги, база оцінки 1967 року, яка передбачає сплату орендарем суми, що приблизно дорівнює вартості ділянки, без плати за будинки на цій ділянці, явно і спеціально призначена для того, щоб підтримати орендаря. Ця база призначена втілити в життя принцип, на якому ґрунтується все законодавство, яке оспорюють заявники, а саме: «за правом справедливості, цегла та будівельні матеріали належать правоможному орендареві». Адже останній (чи його правопопередники) спочатку виплатив основну суму, а згодом роками витрачав гроші на ремонт, підтримання будинку в експлуатаційному стані та на конструктивні поліпшення в ньому (див. уривки з «білої книги» 1966 року, наведені в пункті 18 вище). По суті, орендар та його правопопередники вже вважаються особами, які сплатили вартість будинку. Суд визнав, що парламент мав право саме на таку оцінку фактичної ситуації та на відповідні дії в інтересах суспільства (див. пункт 49 вище). Із прийнятого парламентом принципу випливає, що, «за правом справедливості», орендодавця можна зобов'язати оплатити лише ту частину нерухомості, вартість якої він ще не виплатив, тобто вартість земельної ділянки. База оцінки 1967 року, хоч і не враховує «вартості злиття» (див. пункти 13 і 23 (a) вище), не забезпечує компенсації орендодавцеві за існуючу реальну вартість його частки в цій ділянці. Мета законодавства про орендну реформу полягає в тому, щоб запобігти відчутній можливості несправедливого збагачення орендодавця при поверненні йому майнових прав. З огляду на цю мету, яку Суд вважає законною для цілей статті 1 Протоколу № 1, не було доведено, якщо враховувати широку свободу розсуду держави-відповідача, що база оцінки 1967 року не забезпечує справедливої рівноваги між інтересами даних приватних сторін і, отже, між загальними інтересами суспільства та майновим правом орендодавця.

57. Що стосується другого пункту скарги, то, як свідчать обставини передання фригольдів від заявників (див. пункт 29 (v) вище), виплата вартості фактично може затримуватися, не відбувшись у день оцінювання, і іноді така затримка може бути тривалою. З іншого боку, орендодавець, який вважає, що процес передання фригольда умисне чи без необхідності затримують, має право порушити це питання в компетентному органі (див. пункт 25 вище). Не можна вважати похибкою у цій системі те, що орендодавцеві слід утримуватися від використання такого засобу правового захисту і, таким чином, дати орендареві можливість затягування переговорів. Закон також містить положення стосовно недопущення затримок та покарання за них (див. там само). Отже, Суд дійшов висновку, що передбачена в оспорюваному законодавстві компенсаційна процедура за своєю суттю не створювала підґрунтя для затримок тією мірою, в якій це становило б порушення статті 1 Протоколу № 1.

с') Загальні принципи міжнародного права

58. Обґрунтовуючи альтернативну арґументацію, заявники стверджували, що посилання в другому реченні статті 1 Протоколу № 1 на «загальні принципи міжнародного права» означає, що, згідно з міжнародним правом, як вони вважають, вимога негайної, адекватної та реальної компенсації за експропріацію майна іноземців також стосується громадян даної країни.

59. Комісія завжди визнавала, що зазначені принципи не застосовуються до випадку експропріації державою майна своїх громадян. Уряд підтримав цю думку. Суд також погоджується з ним, виходячи з таких міркувань.

60. По-перше, становлячи лише предмет загального міжнародного права, ці принципи стосуються виключно осіб, які не є громадянами даної держави, і їх розроблено саме на благо таких осіб. Як такі, ці принципи недоречні при розгляді заходів, які держава застосовує до своїх власних громадян.

61. На підтримку свого арґументу заявники послалися на фактичний текст зазначеної статті 1. За їхнім твердженням, оскільки друге речення починається словами *«No one»* («ніхто»), то неможливо тлумачити це речення так, начебто воно означає, що, тимчасом як кожен має право на ґарантії, передбачені формулюванням «в інтересах суспільства» та «на умовах, передбачених законом», лише іноземці мають право на ґарантії, сформульовані виразом «на умовах, передбачених ... загальними принципами міжнародного права». Вони також зазначали, що в тих місцях Конвенції, у яких її автори намагалися встановити відмінність між громадянами та особами, які не є громадянами, вони чітко сформулювали це в тексті, прикладом чого є стаття 16.

Хоча в арґументах заявників є певна слушність, якщо зважати на граматичну конструкцію тексту, але існують переконливі підстави для

іншого тлумачення. На думку Суду, при дослівному аналізі природніше було б тлумачити посилання в статті 1 Протоколу № 1 на загальні принципи міжнародного права як таке, що означає, що такі принципи інкорпоровані в цю статтю, але тільки стосовно тих актів, до яких вони, як правило, застосовні, тобто актів держави по відношенню до осіб, які не є її громадянами. Крім того, формулювання міжнародного договору слід розуміти згідно із звичайним змістом вжитих слів (див. статтю 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів), отже, тлумачення згаданого формулювання як такого, що розширює застосовність загальних принципів міжнародного права поза межі звичайної сфери їхнього застосування, менш узгоджується із звичайним змістом вжитих термінів, незважаючи на їхній контекст.

62. Заявники також стверджували, що, стосовно тлумачення Комісії, посилання в статті 1 Протоколу № 1 на загальні принципи міжнародного права було б зайвим, оскільки в ній уже містяться ґарантії захисту для іноземців.

Суд не поділяє такої думки. Включення в статтю цього посилання можна розглядати як засіб, який служить щонайменше двом цілям. По-перше, він дає іноземцям змогу вдаватися безпосередньо до механізму Конвенції для здійснення своїх прав на підставі відповідних принципів міжнародного права, тоді як в іншому разі вони б мусили шукати захисту через дипломатичні канали або домагатися застосування інших наявних засобів уреґулювання спорів. По-друге, це посилання надає ґарантії захисту становища іноземців, виключаючи будь-яку можливість твердження, що набрання Протоколом № 1 чинності призвело до обмеження їхніх прав. З цього приводу також варто зазначити, що в статті 1 цього Протоколу чітко сказано, що позбавлення майна має здійснюватися «в інтересах суспільства»: оскільки така вимога завжди була елементом загальних принципів міжнародного права, таке чітко сформульоване положення було б саме по собі зайвим, якби згадана стаття означала застосовність цих принципів як до громадян, так і до осіб, які не є громадянами даної держави.

63. Нарешті, зазначали заявники, якщо загальні принципи міжнародного права тлумачити як незастосовні до експропріації державою майна своїх власних громадян, то це означало б диференціацію за ознакою громадянства. За їхніми словами, це не відповідало б двом положенням, інкорпорованим у Протокол № 1 статтею 5 цього Протоколу: статті 1 Конвенції, яка зобов'язує Договірні держави ґарантувати кожному в межах своєї юрисдикції передбачені Конвенцією права та свободи, і статті 14, яка проголошує принцип недопущення дискримінації.

Що стосується статті 1 Конвенції, то фактично, згідно з більшістю положень Конвенції та Протоколів до неї, громадяни та особи, які не є громадянами, мають однакові ґарантії, але це не виключає наявності

винятків, якщо це зазначено в конкретному формулюванні (див., наприклад, пункт 3 (b) статті 4, пункт 1 (f) статті 5 та статтю 16 Конвенції, статті 3 та 4 Протоколу № 4).

Що стосується статті 14 Конвенції, Суд завжди постановляв, що різні підходи до осіб не становлять дискримінації, якщо вони мають «об'єктивне і справедливе виправдання» (див., з останніх прецедентів, рішення у справі Абдулазіза, Кабалеса та Балкандалі *(Abdulaziz, Cabales and Balkandali)* від 28 травня 1985 року, серія A, № 94, с. 35–36, п. 72).

Можуть існувати досить вагомі підстави для встановлення відмінностей у компенсаційному законодавстві стосовно громадян та іноземців, особливо у випадку експропріації майна, здійснюваного в контексті соціальної реформи. Перед національним законодавством найбільш уразливими виявляються передусім іноземці: на відміну від громадян країни, вони здебільшого не беруть участі ані у виборах, ані в призначенні нормопроектувальників, ані в прийнятті законодавства. По-друге, хоча позбавлення майна має завжди здійснюватися в інтересах суспільства, компенсаційні підходи при цьому до громадян та іноземців можуть бути різними і, безперечно, можуть існувати законні підстави вимагати від громадян нести більший тягар у суспільних інтересах, ніж несуть іноземці.

64. Розглядаючи формулювання, при тлумаченні якого виникли такі розбіжності, Суд вважає за доцільне звернутися до матеріалів з підготовки Конвенції *«Travaux préparatoires»* як додаткового засобу тлумачення (див. статтю 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів).

При вивченні цих матеріалів виявляється, що пряме посилання на право компенсації, яке містилося в попередніх проектах статті 1 Протоколу № 1, було вилучено, передусім у зв'язку з протидією Сполученого Королівства та інших держав. Посилання на загальні принципи міжнародного права було згодом включене і стало предметом кількох заяв про те, що ці принципи захищають лише іноземців. Наприклад, коли Уряд Німеччини заявив, що він погодиться з таким формулюванням, якщо буде прямо визнано, що ці принципи означають зобов'язання виплачувати компенсацію в разі експропріації, делеґація Швеції зазначила, що ці принципи застосовні лише до відносин між державою та особами, які не є її громадянами. І згодом сторони погодилися, на прохання делеґацій Німеччини та Бельгії, що із «загальних принципів міжнародного права, в їхній теперішній конотації, випливає зобов'язання виплачувати особам, які не є громадянами держави, компенсацію у випадках експропріації» (підкреслено Судом).

Передусім у своїй резолюції (52) 1 від 19 березня 1952 року, якою Комітет міністрів ухвалив текст Протоколу і відкрив його для підписання, він прямо зазначив, що «у статті 1 Протоколу № 1 загальні принципи міжнародного права, в їхній теперішній конотації, означають

зобов'язання сплачувати особам, які не є громадянами держави, компенсацію у випадках експропріації» (підкреслено Судом). Беручи до уваги всю історію цих переговорів, Суд вважає, що ця резолюція має розглядатися як явне свідчення того, що посилання на загальні принципи міжнародного права було включено не для застосування його до громадян даної держави.

Отже, матеріали *«Travaux préparatoires»* не містять підтвердження стосовно тлумачення, на якому наполягали заявники.

65. Нарешті, немає свідчень того, що з часу набрання Протоколом № 1 чинності Договірні держави практично вже розглядають посилання на загальні принципи міжнародного права як застосовні до законодавчого режиму, який вони встановили для своїх власних громадян. Наведені факти свідчать про протилежне.

66. Виходячи з усіх цих міркувань, Суд дійшов висновку, що загальні принципи міжнародного права не застосовні до випадку, коли держава здійснює експропріацію майна своїх власних громадян.

d') «Умови, передбачені законом»

67. Ще одна альтернативна арґументація заявників полягала в тому, що позбавлення майна без виплати компенсації або з компенсацією, яка є недостатньою чи несправедливою, не забезпечує виконання передбаченої статтею 1 Протоколу № 1 вимоги, згідно з якою таке позбавлення має здійснюватися «на умовах, передбачених законом». При цьому заявники тлумачили цей вираз як положення, яке стосується не просто внутрішньодержавного права, а основних принципів права, які є чинними для всіх Договірних держав. Згідно з арґументами заявників, експропріація майна, у цьому контексті, становитиме свавілля і, отже, не відповідатиме «передбаченим законом умовам», якщо, як це мало місце в даній справі, сума, виплачена як компенсація за таку експропріацію, не відповідає достатньою мірою вартості майна.

У своїй практиці Суд постійно визнавав, що терміни «закон» або «законний» у Конвенції «стосуються не просто внутрішнього права держави, а якості закону, вимагаючи його відповідності принципові верховенства права» (див. з останніх прецедентів рішення у справі Мелоуна *(Malone)* від 2 серпня 1984 року, серія A, № 82, с. 32, п. 67). Але факти та міркування, наведені в пунктах 56 і 57 вище, не дають підстав вважати, що передання фригольда на будинки від заявників до орендарів було свавіллям через умови компенсації, передбачені законодавством про орендну реформу. Що стосується решти таких вимог, які, на думку Суду, можуть випливати із формулювання «на умовах, передбачених законом», то, зважаючи на обставини експропріації майна заявників, їх було задоволено (див. пункти 141–143 доповіді Комісії та, *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі Мелоуна, с. 32–33, п. 66–68, і згадані в цьому рішенні прецеденти).

(iv) Відсутність незалежної оцінки того, наскільки переведення орендованої нерухомості у власну в кожному окремому випадку є розумною необхідністю

68. Заявники стверджували, що законодавство про орендну реформу пропонує огульний підхід, оскільки не передбачає будь-якого механізму, за допомогою якого в кожному окремому випадку, одразу після визначення застосовності даного законодавства, орендодавець міг би отримати незалежну оцінку підстав, які виправдовують викуп орендарем фригольда на орендовану нерухомість, або принципів, згідно з якими має розраховуватися відповідна компенсація. Вони вказували на очевидну різницю між орендарями скромних будинків у Південному Уельсі та орендарями нерухомості в їхньому маєтку в Бельґрейвії, які, як матеріально забезпечені представники середнього класу, не можуть вважатися такими, що потребують чи заслуговують захисту. За твердженням заявників, щоб уникнути несправедливості як стосовно орендодавця, так і стосовно орендаря, треба було передбачити в законодавстві можливість судового нагляду щодо конкретних фактів та прийнятності кожного конкретного випадку передання фригольда на орендовану нерухомість.

Можливості для запровадження такого порядку були, і фактично при обговоренні проекту закону лунала відповідна пропозиція (див. пункт 19 вище). Однак натомість парламент вирішив включити в закон широкі та загальні категорії, у межах яких виникало право на придбання фригольда. Як стверджує Уряд, парламент вирішив саме так для того, щоб усунути можливості для виникнення невизначеності, вчинення судових позовів, грошових витрат та затримок, яких би неминуче зазнавали як орендарі, так і орендодавці, якби в кожному з багатьох тисяч випадків здійснювався такий окремий розгляд. Законодавство про експропріацію з широким діапазоном дії, особливо якщо воно служить виконанню програми соціальної та економічної реформи, навряд чи може забезпечити повсюдну справедливість, коли у кожного з великої кількості різних осіб своя специфічна ситуація.

Насамперед парламент має оцінити переваги та недоліки низки наявних законодавчих альтернатив (див. пункт 46 вище). З огляду на той факт, що дане законодавство могло, за попередніми розрахунками, торкнутися від 98 до 99 відсотків одного із чвертю мільйона житлових будинків в Англії та Уельсі, орендованих за довгостроковими договорами (див. вище пункт 19 у кінці), обрану парламентом систему не можна відкидати як таку, що сама по собі є нерозумною і недоцільною.

(v) Конкретні операції

69. Нарешті, заявники стверджували, що навіть якби порядок придбання фригольда міг у принципі відповідати «інтересам суспільства», то 80 окремих операцій, які вони оспорюють (див. пункт 27 вище), не були виправданими. Заявники привертають увагу до факторів, перелічених у пункті 29 вище, як приклад того, що орендарі цих 80 будинків у

Бельґрейвії, які звернулися з проханням придбати фригольд, жодним чином не нагадували людей, які заслуговують на захист і в інтересах яких, як сказано в «білій книзі» 1966 року, було прийнято це законодавство (див. пункт 18 вище). Стверджується, що, незважаючи на свою можливу відповідність статті 1 Протоколу № 1, законодавство про орендну реформу, застосоване в конкретних обставинах цих операцій, порушило принцип пропорційності, оскільки призвело до наслідків, які виходять далеко за межі того, що вимагалося для досягнення його очевидної мети. Для прикладу, вони згадали про один з їхніх колишніх будинків, який майже перед закінченням строку оренди був викуплений орендарем за низьку ціну ще до набрання Законом 1967 року чинності. Орендар отримав значний і зовсім «незаслужений» прибуток за рахунок перепродажу цієї нерухомості після придбання фригольда (див. пункт 29 (x) вище).

Принцип, яким керувався парламент стосовно «морального права» орендаря мати даний будинок у своїй власності і який, за висновком Суду, перебуває в межах свободи розсуду держави (див. пункт 49 вище), однаковою мірою застосовується до будинків, які мали заявники в Бельґрейвії. Неминучий наслідок законодавства, на підставі якого втілюється такий принцип, полягає в тому, що той чи інший орендар, який після придбання фригольда продає його стосовно нерухомості (яка включає будинок і земельну ділянку), не зв'язаної заставою, обов'язково мав отримати очевидну вигоду, оскільки ціна фригольда, принаймні згідно з оцінкою на підставі бази 1967 року, не включала вартості будинку і орендар отримував зиск із так званої вартості злиття (див. пункти 13 і 23 вище). Крім того, при широкому діапазоні і масштабі перерозподілу інтересів внаслідок реформи неможливо уникнути певних аномалій, як-от отримання «несподіваних прибутків» орендарями, викуп якими орендованих будинків наприкінці строку оренди виявився дуже вчасним. Парламент вирішив, що орендодавців, яких торкається це законодавство, слід позбавити можливості збагачення, навіть допускаючи ризик отримання «несподіваних прибутків» певною кількістю орендарів, які не заслуговують на це. Вважалося, що було б несправедливим надати орендодавцям таку змогу завдяки спливу строків чинності орендних договорів. Таке політичне рішення парламенту Суд не може визнати настільки необґрунтованим, щоб стверджувати про те, що воно виходить за межі свободи розсуду держави. Практичні наслідки цього законодавства, зокрема приклад згаданих 80 операцій, які стосувалися заявників, також не свідчать про набуття аномаліями такого масштабу, який уже не дає змоги говорити про відповідність законодавства статті 1 Протоколу № 1. До того ж у всіх окремих операціях, що їх оспорюють заявники, навіть у тих, в яких орендарі одержали «несподівані прибутки» завдяки продажу нерухомості одразу після придбання фригольда, заявники отримали призначені їм компенсації за те, що, як

вважав парламент, належало їм як орендодавцям за правом справедливості (див. пункт 28 вище). У будь-якому випадку, неприємності через «несподівані прибутки» орендатора, який продав нерухомість після придбання фригольда, зазнавали не заявники, матеріальному стану та компенсації яких це жодним чином не зашкодило, а правопопередники такого орендаря.

3

Ці 80 операцій, що їх оспорювали заявники, не виходили за рамки законодавства, яке Суд визнав відповідним другому реченню статті 1 Протоколу № 1. Вони не спричинили покладення на заявників надмірного тягаря, що перевищував би тягар несприятливих наслідків, які здебільшого випливали для орендодавців із застосування процедури, встановленої законодавством про орендну реформу. Отже, згадану рівновагу, що мала бути забезпечена згідно зі статтею 1 Протоколу № 1, порушено не було.

4. Підсумок

70. Суд підсумував, що стосовно оспорюваного позбавлення заявників права власності кожну з вимог другого речення було задоволено.

C. Перше речення частини першої («норма мирного володіння своїм майном»)

71. Як альтернативний і додатковий арґумент, заявники стверджували, що їхнє право, ґарантоване першим реченням статті 1 Протоколу № 1, на мирне володіння майном було порушено.

Норма (у другому реченні), згідно з якою позбавлення особи майна може здійснюватися лише на певних умовах, стосується певної категорії втручання (фактично, найбільш радикального) у право на мирне володіння своїм майном (див. вище пункт 37 у кінці); друге речення доповнює та уточнює загальний принцип, проголошений у першому реченні. Це унеможливлює висновок про те, що, застосовуючи цей загальний принцип до даної справи, Суд має дійти іншого висновку, ніж той, якого він дійшов при застосуванні норми другого речення.

D. Висновок

72. Ані положення та умови Закону 1967 року про орендну реформу із внесеними до нього поправками, ані конкретні обставини операцій з викупу орендованої у заявників нерухомості не спричинили порушення статті 1 Протоколу № 1.

II. СТАТТЯ 14 КОНВЕНЦІЇ, ВЗЯТА У ПОЄДНАННІ ЗІ СТАТТЕЮ 1 ПРОТОКОЛУ № 1

73. Заявники стверджували, що вони постраждали внаслідок дискримінації при здійсненні права на захист власності, передбаченого статтею 1 Протоколу № 1. За їхніми словами, було порушено статтю 14 Конвенції, в якій зазначено:

«Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, ґарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин».

Згідно з арґументами заявників, законодавство про орендну реформу призводить до дискримінації за ознакою майна *(«property»)* (*«fortune»* у французькому тексті), оскільки, по-перше, воно становить захід із перерозподілу майна, що здійснюється лише стосовно обмеженої категорії власності, тобто щодо будинків, які орендовані за довгостроковими договорами і в яких проживають орендарі; і, по-друге, чим менша вартість орендованої нерухомості, тим суворіший цей захід по відношенню до орендодавця.

А. Застосовність

74. Уряд доводив, що в оспорюваному законодавстві будь-яких відмінностей за ознакою «майна», про які йдеться в статті 14, не встановлено, оскільки воно не ґрунтується і не застосовується на підставі критерію матеріальних статків.

Перелік у статті 14 заборонених ознак, на підставі яких може здійснюватися дискримінація, не є вичерпним (див. з останніх прецедентів рішення у справі Расмуссена *(Rasmussen)* від 28 листопада 1984 року, серія А, № 87, с. 13, п. 34 в кінці). Але, судячи з фактів, законодавство допускає різницю в підходах до різних категорій власників майна при здійсненні права, ґарантованого статтею 1 Протоколу № 1. На думку Суду, підстави, на яких ґрунтується така різниця в підходах, доречно розглянути в контексті статті 14 Конвенції, а отже, стаття 14 застосовна в цій справі.

В. Дотримання статті 14

75. Для цілей статті 14 різниця в поводженні становить дискримінацію, якщо така різниця не має об'єктивного і достатнього виправдання, тобто якщо вона не має законної мети або якщо не забезпечено належного пропорційного співвідношення між використаними засобами та поставленою метою (див. найостанніший прецедент — згадане вище рішення у справі Абдулазіза, Кабалеса та Балкандалі, серія А, № 94, с. 35–36, п. 72). Як і стосовно засобів втілення в життя права на захист власності, Договірні держави мають право на певну свободу розсуду в оцінці того, чи дають змогу — і якою мірою — відмінності в ситуаціях, які в інших аспектах подібні, застосовувати до них різний правовий режим (див. там само).

76. Що стосується першого пункту скарги заявників, неминучою обставиною було те, що згадане законодавство, спрямоване на усунення

очевидного дисбалансу у відносинах між орендодавцями та орендарями, які проживали в їхніх будинках на підставі довгострокових орендних договорів, мало торкнутися орендодавців, які належали до цієї вузької категорії, а не всіх інших власників нерухомого майна. Суд визнав, що поставлена законодавством мета є законною і відповідає суспільним інтересам (див. пункти від 47 до 49 вище). Однак, за словами заявників, такий арґумент недостатній для виправдання цієї відмінності, оскільки законодавство не враховує особистих обставин і, особливо, відповідних ресурсів та потреб орендодавця й орендаря. Це, по суті, така сама скарга, хоч і подана в іншому ракурсі, яку вже було розглянуто у світлі статті 1 Протоколу № 1. У цьому контексті відсутність механізму перевірки кожного відповідного випадку конкретних фактів та обставин викупу фригольда орендарем Суд не розглядає як чинник, внаслідок якого застосування законодавства є недоцільним (див. пункт 68 вище). Суд не вбачає підстав для іншого висновку стосовно статті 14 Конвенції: якщо взяти до уваги свободу розсуду Сполученого Королівства, законодавчий орган цієї держави не порушив принципу пропорційності. Отже, на думку Суду, оскаржувана заявниками різниця в законодавчому режимі достатньо та об'єктивно виправдана.

3

77. Другий пункт скарги необхідно також розглянути в контексті висновку, якого Суд дійшов, розглядаючи справу у світлі статті 1 Протоколу № 1, а саме — що парламент Сполученого Королівства мав право вважати встановлений законодавством про орендну реформу порядок виправданим і прийнятним засобом досягнення поставленої мети. Як зазначила Комісія, відмінності Закону 1967 року від Закону 1974 року стосовно наявності в орендаря права на придбання фригольда та стосовно рівнів компенсації (див. пункти 21 і 23 вище) об'єктивно випливають з оцінної вартості відповідного нерухомого майна. Запровадження лімітів оцінної вартості та двох рівнів компенсації свідчать про намір парламенту виключити можливості вигідного викупу фригольда для незначного відсотка заможніших орендарів, які, як вважалося, не потребують економічного захисту. При цьому також планувалося забезпечити сприятливіші умови такої процедури для переважної більшості орендарів, для яких існуюча орендна система, найімовірніше, була обтяжливою (див. пункт 19 вище). З огляду на законні цілі, що ставилися в суспільних інтересах, та зважаючи на надану державі свободу розсуду, таку політику різних підходів не можна розглядати як невиправдану або таку, що поклала на заявників непропорційний тягар (див., *mutatis mutandis*, такий самий висновок Суду в контексті статті 1 Протоколу № 1, пункти 52 та 56 вище). Положення законодавства, які означають, що чим менша вартість нерухомого майна, тим невигідніші наслідки їхнього застосування для орендодавця, мають розглядатися як достатньо та об'єктивно виправдані і, отже, не дискримінаційні.

C. Висновок

78. Отже, Суд, як і Комісія, дійшов висновку, що факти цієї справи не свідчать про наявність порушення статті 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1.

III. ПУНКТ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

79. Заявники також стверджували, що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції, в якому сказано:

> «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків ... має право на ... розгляд ... незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...»

80. Ця скарга розглядається вперше, оскільки в Комісії її не заявляли. Проте вона має очевидний зв'язок зі скаргами, які розглядалися в Комісії. Фактично заявники формулюють її в іншій формі, висуваючи свої арґументи з посиланням на статтю 1 Протоколу № 1 та статті 13 і 14 Конвенції (див. пункти 68 та 76 вище, а також пункт 83 нижче); вона стосується тих самих фактів, що були предметом заяви, яку Комісія оголосила прийнятною, і жодного попереднього заперечення стосовно прийнятності цієї скарги не подавали ані Комісія, ані Уряд. З огляду на це, Суд вважає, що він має юрисдикцію розглянути це питання (див., зокрема, *mutatis mutandis*, рішення у справі Делкорта *(Delcourt)* від 17 січня 1970 року, серія A, № 11, с. 20, п. 40; у справі Беніша *(Bönisch)* від 6 травня 1985 року, серія A, № 92, с. 17, п. 37).

81. Заявники скаржилися, що порядок, встановлений законодавством про орендну реформу, позбавляє орендодавців, що перебувають під загрозою втрати свого майна, будь-яких засобів оспорити, одразу після задоволення закладених у законодавстві критеріїв, право орендаря на викуп орендованого нерухомого майна. За їхніми словами, факт відсутності можливості перевірки судом чи органом з розгляду скарг будь-якого питання конкретних обставин, потреби в захисті даного орендаря спричиняє порушення пункту 1 статті 6.

Пункт 1 статті 6 поширюється лише на «предмети спору» (спори) щодо (цивільних) «прав та обов'язків», які можна вважати — принаймні на таких, що потребують доказу, підставах — визнаними згідно з національним законодавством; він сам по собі не ґарантує будь-якого конкретного наповнення (цивільних) «прав та обов'язків» у матеріальному праві Договірної держави.

Підтвердженням цього аналізу служить той факт, що пункт 1 статті 6 не вимагає наявності національного суду, правоможного визнати недійсним національний закон чи позбавити його юридичної сили. У справі, що розглядається, безпосередній наслідок даного законодавства

Сполученого Королівства полягає в тому, що орендодавець не в змозі оспорити право орендаря на придбання нерухомості в примусовому порядку, якщо таке придбання відповідає положенням цього законодавства.

У справі Спорронґа і Льоннрот, на яку часто посилалися заявники, Суд визнав, по-перше, застосовність пункту 1 статті 6, оскільки існувала спірна скарга про недотримання шведського закону (серія А, № 52, с. 30, п. 81) і, по-друге, наявність порушення, оскільки не було засобу правового захисту, за допомогою якого можна було б порушити цю скаргу в «суді, правоможному вирішити всі аспекти цієї справи» (у французькому тексті: *«un tribunal jouissant de la plénitude de juridiction»*) (див. там само, с. 31, п. 87). На відміну від цього, якби у справі, що розглядається, заявники вирішили, що існують підстави стверджувати про недотримання положень законодавства про орендну реформу, вони мали б усі можливості звернутися до суду, правоможного вирішити будь-яке питання такого характеру (див. пункти 24 та 25 вище).

82. Отже, порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у цій справі допущено не було.

IV. СТАТТЯ 13 КОНВЕНЦІЇ

83. Заявники також стверджували, що було порушено статтю 13 Конвенції, в якій зазначено:

> «Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

84. Згідно зі статтею 13, «у разі, якщо особа має доказові підстави стверджувати, що вона постраждала від порушення ґарантованих Конвенцією прав, вона повинна мати засіб правового захисту в національному органі, щоб можна було або вирішити її вимогу, або, якщо необхідно, надати їй відповідне відшкодування» (див. рішення у справі Сілвера та інших *(Silver and Others)* від 25 березня 1983, серія А, № 61, с. 42, п. 113). Однак «ані стаття 13, ані Конвенція загалом не пояснюють Договірним державам, яким чином у даному випадку вони мають забезпечувати в рамках свого внутрішнього права ефективне виконання будь-якого положення Конвенції» (див. рішення у справі Шведської спілки машиністів *(Swedish Engine Drivers' Union)* від 6 лютого 1967 року, серія А, № 20, с. 18, п. 50). Попри те, що це не означає обов'язку інкорпорувати Конвенцію в національне право, стаття 1 Конвенції вимагає від Договірної держави забезпечення, у тій чи іншій формі, в її національному правовому порядку неодмінного виконання конвенційних ґарантій прав і свобод кожного, хто перебуває під її юрисдикцією (див. рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» *(Ireland v. the*

United Kingdom) від 18 січня 1978 року, серія А, № 25, с. 91, п. 239). За умови дотримання застереження, яке пояснюється в наступному пункті, стаття 13 ґарантує надання в національному правопорядку ефективного засобу правового захисту, який забезпечує здійснення конвенційних прав і свобод, при цьому форма забезпечення такої ґарантії не має значення.

85. Конвенція не є частиною національного права Сполученого Королівства, також не існує і будь-якої конституційної процедури, яка давала б змогу оспорювати чинність законів з огляду на недотримання основних прав. Таким чином, не було і не могло бути національного засобу правового захисту стосовно скарги заявників про те, що законодавство про орендну реформу саме по собі не відповідає нормам Конвенції та її Протоколів. Проте Суд погоджується з Комісією, що ґарантії статті 13 є не настільки широкими, щоб допускати оспорювання в національному суді законів Договірної держави як таких, що суперечать Конвенції чи відповідним нормам національного права. Отже, Суд не може погодитися з арґументом, висунутим заявниками з цього приводу.

86. Спираючись на ті самі факти, що подавалися в контексті пункту 1 статті 6, заявники також посилалися на статтю 13 у зв'язку з наслідками для них застосування законодавства про орендну реформу. Суд уже визнав, що це законодавство, і, зокрема, наслідки його застосування у справі заявників, не суперечить матеріально-правовим положенням Конвенції. У такій ситуації вимоги статті 13 задовольнятимуться, якщо існує національний механізм, за допомогою якого особа може забезпечити дотримання відповідних положень (див. згадуване вище рішення у справі Сілвера та інших, серія А, № 61, с. 44, п. 118). Ефективні засоби правового захисту в цьому сенсі були і залишаються доступними для заявників. Зокрема, спори стосовно права орендаря придбати фригольд згідно із законодавством про орендну реформу та стосовно пов'язаних із цим питань належать до юрисдикції суду графства; а ціна, що сплачується при придбанні фригольда, має визначатися, у разі відсутності угоди, місцевим судом з оцінки орендованої нерухомості (або, як це було раніше, земельним судом) (див. пункти 24 та 25 вище).

87. Отже, факти цієї справи не свідчать про наявність порушення статті 13 Конвенції.

На цих підставах Суд одноголосно

Постановляє, що у справі не було допущено ані порушення статті 1 Протоколу № 1, взятої окремо чи в поєднанні зі статтею 14 Конвенції, ані порушення пункту 1 статті 6 або статті 13 Конвенції.

Вчинено англійською та французькою мовами і повідомлено на відкритому слуханні у Палаці прав людини, Страсбурґ, 21 лютого 1986 року.

Підпис: **Рольф Рюссдаль**,
Голова

Підпис: **Марк-Андре Ейссен**,
Секретар

Відповідно до пункту 2 статті 51 Конвенції та пункту 2 правила 52 Реґламенту Суду, до цього рішення додано окремі думки, які збігаються з позицією більшості, а саме:

— окрема думка судді Тора Вільялмссона (стаття 1 Протоколу № 1);

— окрема думка судді Біндшедлер-Роберт, суддів Ґьольчюклю, Матчера, Петтіті, Руссо та Шпільманна (стаття 1 Протоколу № 1);

— окрема думка судді Біндшедлер-Роберт, суддів Ґьольчюклю, Матчера та Шпільманна (стаття 13 Конвенції);

— окрема думка судді Пінейро Фарінья (стаття 13 Конвенції);

— окрема думка суддів Петтіті та Руссо (стаття 13 Конвенції).

Парафовано: **R. R.**

Парафовано: **М.-А. Е.**

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ТОРА ВІЛЬЯЛМССОНА, ЯКА ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ

(СТАТТЯ 1 ПРОТОКОЛУ № 1)

У цій справі я голосував разом з іншими членами Суду. Проте я не можу погодитися з тим, що в рішенні визначається як компенсація (див. пункти від 53 до 57). На жаль, я дійшов висновку, що стаття 1 Протоколу № 1 не містить у собі права на компенсацію в разі експропріації майна особи.

У тексті цієї статті немає ніякої згадки про компенсацію. На мою думку, вона б там була, якби її мета включала право на компенсацію. Отже, зміст цього формулювання у тексті в його звичайному розумінні не стосується компенсації.

Втім, якби нам потрібно було знайти підтвердження цього в додатковому засобі тлумачення — у збірнику *«Travaux preparatoires»*, то знайшли б там такий самий висновок, а саме — те, що стаття 1 не ґарантує права на компенсацію. Арґументи з цього приводу такі.

У листопаді 1950 року Комітет міністрів розглянув низку поправок, запропонованих Парламентською консультативною асамблеєю стосовно

проекту Конвенції про захист прав людини. Коли стало очевидним, що не можна одразу досягти згоди щодо певних питань, було вирішено вилучити ці поправки з проекту і передати їх до експертного комітету для подальшого вивчення. Одним із цих питань було право власності. У поправці, запропонованій Асамблеєю, не йшлося про право на компенсацію. Незважаючи на це, більшість держав — членів Ради Європи вважала, що воно потребує ґарантії, і тому експертний комітет вніс у текст відповідне формулювання (див. збірник *«Travaux préparatoires»*, т. 7, с. 208 та 223–224). Проте деякі уряди не могли погодитися із включенням у Конвенцію принципу компенсації, і згодом посилання на нього було вилучено з тексту. У коментарі Генерального секретаря від 18 вересня 1951 року стисло розповідається про те, як текст змінювався під час проектування (див. у цитованому місці, т. VIII, с. 4–10).

З огляду на все наведене вище, я можу лише зробити висновок, що предмет і мета статті 1 Протоколу № 1 не такі широкі, щоб містити також ґарантію права на компенсацію. Навіть якщо Конвенцію тлумачити у світлі умов сьогодення, я не вважаю, що відбулися зміни, які могли б тепер служити підставою для іншого тлумачення цієї статті.

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІВ БІНДШЕДЛЕР-РОБЕРТ, ҐЬОЛЬЧЮКЛЮ, МАТЧЕРА, ПЕТТІТІ, РУССО ТА ШПІЛЬМАННА, ЩО ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ

(СТАТТЯ 1 ПРОТОКОЛУ № 1)

У пункті 66 рішення підтверджується, що загальні принципи міжнародного права не застосовні до випадку експропріації державою майна своїх громадян.

Однак треба визнати, що наведена в пунктах 60–65 арґументація, якщо її брати загалом, зовсім не переконлива, навіть попри низку досить суттєвих арґументів (наприклад, наведені в пункті 64 посилання на протоколи з підготовки Конвенції). У будь-якому випадку, треба пам'ятати про ризик, який часто існує при надмірному використанні такої історії в арґументації.

Адже з прийнятої в рішенні тези випливає, що стосовно громадян країни та іноземців Конвенція передбачає різний правовий режим. Але це явно суперечить як духу, так і загальній меті, на яких ґрунтується Конвенція (див. статтю 1). Поодинокі винятки із цього принципу завжди або вкладені в окремі спеціальні положення (порівняйте, наприклад, статтю 16 Конвенції та статті 3 і 4 Протоколу № 4), або сформульовані у спосіб, який не залишає підстав для сумніву (наприклад, підпункт (f) пункту 1 статті 5 Конвенції).

Рішення не дає задовільної відповіді на це питання, яке, на нашу думку, має фундаментальне значення для тлумачення Конвенції. Ми

навіть вважаємо, що арґументи, наведені в пунктах 61 та 63, слабкі і що взагалі принципи тлумачення, на яких ґрунтується рішення, застосовуються просто несерйозно.

Крім того, не можна забувати, що в деяких Договірних державах серед юристів побутують великі розбіжності в поглядах на це питання і що нині зростає підтримка на користь тих, хто вважає, що загальні принципи міжнародного права застосовні до громадян даної країни в контексті статті 1 Протоколу № 1.

Гнучкість загальних принципів міжнародного права в цій сфері можна також бачити на прикладі низки міжнародних арбітражних рішень, у яких вони гнучко застосовані до націоналізації в країнах «третього світу», що розвиваються.

З огляду на ці обставини, ми вважали б за краще не включати вирішення цього питання в судове рішення, особливо зважаючи на те, що це питання не є вирішальним для остаточного висновку, до якого дійшла більшість. З іншого боку, визнається, що загальні принципи міжнародного права (зміст яких до того ж не визначений), очевидно, вимагають не більше ніж адекватної компенсації в разі експропріації, яка здійснюється для цілей соціальної та економічної реформи. Водночас загальновизнано, що стаття 1 Протоколу № 1 у принципі вимагає вжиття певного компенсаційного заходу, який би забезпечував справедливу рівновагу між інтересами суспільства і тим, чим вимушені жертвувати заради них приватні особи.

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІВ БІНДШЕДЛЕР-РОБЕРТ, ҐЬОЛЬЧЮКЛЮ, МАТЧЕРА ТА ШПІЛЬМАННА, ЯКА ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ

(СТАТТЯ 13 КОНВЕНЦІЇ)

Нам відомо, що стаття 13 є однією із найбільш неоднозначних статей у Конвенції і що Суд ще досі не випрацював тверду концепцію її застосування. Незважаючи на це, у своїх попередніх рішеннях Суд уже намагався визначити сферу застосування цієї статті (див. рішення у справі Класса та інших, пункт 63 і наступні; у справі Сілвера та інших, п. 113; та у справі Спорронґа і Льоннрот, п. 88).

Одна з найскладніших проблем, що виникає при її тлумаченні, стосується сторони, яка, як стверджується, винна у порушенні матеріально-правового положення Конвенції і проти якої стаття 13 ґарантує засіб правового захисту в національному органі. Ця стаття не містить будь-якого обмеження у цьому відношенні. Буквально це формулювання означає, що такий засіб правового захисту має існувати навіть тоді, коли стверджуване порушення є наслідком дії законодавчого акта, а це

означає, що, згідно зі статтею 13, дана приватна особа має право вчинити позов у національному органі навіть щодо національного законодавства, яке вважається несумісним із Конвенцією. Цю думку вже було висловлено в кількох нещодавніх рішеннях Суду (див. рішення у справі Сілвера та інших, пункти 118 та 119; у справі Кемпбелла і Фелла, п. 127; у справі Абдулазіза, Кабалеса і Балкандалі, п. 93).

Втім, досить неймовірно, щоб ті, хто готував Конвенцію, мали намір зробити сферу застосування статті 13 настільки широкою. Адже, коли Конвенцію було ратифіковано, лише кілька Договірних держав запровадили законодавчі положення, які передбачають можливість перевірки конституційності законодавчого акта (або його відповідності Конвенції) на підставі заяви приватної особи, і сьогодні ситуація в цьому плані не змінилася. Тому правильним видається висновок у рішенні Суду (у пункті 85) про те, що ґарантії статті 13 не є настільки широкими, щоб допускати оспорювання в національному суді законів Договірної держави як таких, що суперечать Конвенції. Однак таке зауваження, що означає обмежувальне тлумачення статті 13, не можна зводити до простого судження, не навівши, бодай на виправдання, підтверджувальних підстав, особливо з огляду на те, що в деяких попередніх рішеннях уже пропонувався протилежний принцип, який узгоджується з буквою положень статті 13.

Стисла окрема думка не є засобом виправлення такого недогляду. Тому ми обмежимося окресленням основних підстав, які слід пояснити докладніше в майбутньому судовому рішенні, коли з'явиться така нагода.

1. Як ми вже зазначали, в існуючому законодавстві більшості Договірних держав підтримується обмежувальне тлумачення сфери застосування статті 13.

2. Із формулювання самої статті 13, в якому йдеться про порушення, вчинені особами, які діяли як посадові особи, також може випливати, що це положення передусім має на увазі можливі порушення Конвенції, допущені суб'єктами, які належать до виконавчої або судової влади.

Наведена в рішенні арґументація збігалася з нашою позицією, тому ми також погодилися з висновком, який більшість зробила при розгляді справи у світлі статті 13.

Зрештою, хочемо наголосити, що нас зовсім не переконує той арґумент, що було б несумісним із суверенітетом парламенту, якби його закони підлягали розгляду в порядку нагляду іншим національним органом. Адже, з одного боку, з погляду міжнародного права, немає жодних сумнівів у тому, що держава несе відповідальність саме за закони, ухвалені її законодавчим органом. З іншого боку, законодавство деяких держав передбачає судовий нагляд за законами парламенту з боку конституційного суду.

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ПІНЕЙРО ФАРІНЬЇ

(СТАТТЯ 13 КОНВЕНЦІЇ)

1. Я погоджуюся з висновками більшості, наведеними в рішенні Суду. Я також погоджуюся з наведеною в ньому арґументацією, за винятком пункту 85.

2. Деякі права в Конвенції передбачені у формі колективної ґарантії, як, наприклад, у статті 13, в якій зазначено:

> «*Кожен, чиї права* і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, *має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі*, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи» *(підкреслення моє)*.

Порушення ґарантованих Конвенцією прав може спричиняти сам закон, а оскаржені дії можуть при цьому відповідати національному праву. Іншими словами, порушення може виникати не внаслідок неправомірного застосування даного закону. У такому випадку (і я не вбачаю підстав робити виняток для дій законодавчого органу) має існувати національний орган, який повинен мати юрисдикцію розглядати такі порушення.

Сам Суд зайняв таку позицію у справі Сілвера та інших, Абдулазіза, Кабалеса і Балкандалі, а також у справі Кемпбелла і Фелла.

3. У цій справі, оскільки «Суд уже визнав, що [оспорене] законодавство... не суперечить матеріально-правовим положенням Конвенції та її Протоколів», те, що я тільки-но зазначив, не позбавляє мене права підсумувати, що, виходячи з міркувань, викладених у пункті 86 рішення, «факти цієї справи не свідчать про наявність порушення статті 13 Конвенції».

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІВ ПЕТТІТІ ТА РУССО

(СТАТТЯ 13 КОНВЕНЦІЇ)

Ми визнаємо труднощі, пов'язані з тлумаченням статті 13; фактично такі труднощі свідчать про розбіжність у позиціях членів Суду. Незважаючи на це, ми й далі підтримуємо традиційний принцип Суду в тлумаченні статті 13 (див., зокрема, рішення у справі Сілвера та інших, у справі Кемпбелла і Фелла та у справі Абдулазіза, Кабалеса і Балкандалі). Якби Суду було необхідно змінити цей принцип (у чому, на нашу думку, необхідності немає), тоді треба було б навести детальнішу арґументацію, ніж та, що міститься в цьому рішенні Суду.

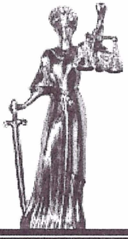

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ МАТЕРІАЛИ

Василь МАРМАЗОВ,
адвокат, кандидат юридичних наук,
доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕТОД ЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ЗАСІБ РОЗШИРЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД ЩОДО ЕКОНОМІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ

Як додатковий метод динамічного тлумачення, метод ефективності, відповідно до намірів Європейського суду з прав людини, відіграє досить важливу роль в інтерпретації Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Його застосування спрямоване на забезпечення максимальної ефективності конвенційних положень з метою додержання прав людини. Розширення потенціалу проголошених прав, що здійснюється як у напрямі розвитку прав, викладених у тексті, так і в напрямі прав, утілених імпліцитно, значно розширює нормативний зміст Конвенції. З огляду на це метод ефективності перетворюється на метод «експлуатації потенційних можливостей Конвенції»[1].

«Соціальний розвиток за своєю суттю означає реалізацію прав людини у всіх їхніх аспектах»[2], «неподільність і взаємозалежність усіх людських прав сьогодні не викликають ніяких сумнівів»[3], — стверджують науковці. Теза про «неподільність» прав людини знаходить все більше прихильників[4]. Звертаючись до статті 1 Загальної декларації прав людини,

---

[1] *Wachsmann P.* Les méthodes d'interprétation des conventions internationales relatives à la protection des droits de l'homme. — Pouvoir et liberte. Etudes offertes a J.Mourgeon. — Bruxelles: Bruylant. — 1998. — P. 188.

[2] *Eide A.* Realization of Social and Economic Rights and the Minimum Threshold Approach, in HRLJ. T. 10, 1989. — P. 39.

[3] *Flinterman C.* The Protection of Economic, Social and Cultural Rights and the European Convention on Human Rights // The Dynamics of the Protection of Human Rights in Europe. Essays in Honour of H.G. Schermers. T. 3. The Hague. Martinus Nijhoff, 1994. — P. 165.

[4] Напр.: *Lambert P.* La mise en oeuvre juridictionnelle des droits économiques, sociaux et culturels, in R. Ergec (sous la direction de). Les droits économiques, sociaux et culturels dans la constitution. — Bruxelles, Bruyant, 1995. — P. 107–119. Також: *Cancade A. A. Trindade*. La protection des droits écominiques, sociaux et culturels // RDP. 1990. — P. 918–923; *Fierrens J.* Droit et pauvreté. — Bruxelles, Bruylant, 1992. — P. 88–90. *Eide A., Rosas A.* Economic, Social and Cultural Rights: A Universal Challenge, in A. Eide et autres (éd.). Economic, Social and Cultural Rights. The Hague. Martinus Nijhoff, 1995. — P. 16; *Delmas-Marty M.* Trois défis pour un droit mondial. Paris, Seuil, 1998. — P. 46-48; *Vasak K.* Revisiter la troisième génération des droits de l'homme avant leur codification, in Hector Gros Espiell, Amicorum liber. P. 2. — Bruxelles, Bruylant, 1991. — P. 1649–1666.

Рада Європи також стверджувала в 1991 році, що розвиток економічних, соціальних і культурних прав — «справа першорядного значення для повного визнання людської гідності та законних прагнень кожної особи»[1]. Справді, забезпечити повагу до людської гідності було б неможливо без існування ефективних ґарантій дотримання прав людини та основних свобод[2]. І хоча до цілей Конвенції прямо не віднесено захист соціальних прав у їх класичному вигляді, однак вони не існують окремо від соціальних реалій: «Усі права породжуються суспільством, і тільки в ньому вони існують»[3].

Економічний, соціальний та культурний розвиток є найважливішою реальною умовою для ефективного забезпечення поваги до особистих прав. Враховуючи історичний контекст, укладачі Конвенції залишили сферу соціальних та економічних прав, яка головним чином потребує фінансової підтримки держави[4], Європейській соціальній хартії, прийнятій у Турині 1961 року. У будь-якому разі такий підхід до укладання Конвенції не означає відмови від інших прав, він зумовлений передусім реалістичним прагненням укладачів забезпечити практичне здійснення проголошених прав. До того ж конвенційне закріплення певних прав, схарактеризоване як «перші кроки», логічно передбачає, що буде вжито подальших заходів для досягнення «загального ідеалу», проголошеного в Загальній декларації, та закликає замислитися про майбутнє. Саме в цьому полягає справжнє значення закріплення прав у нормативному документі.

Таке значення зумовлює діяльність Суду, спрямовану на організацію захисту соціальних та економічних прав[5]. У відомому рішенні у справі *Ейрі (Airey)* Суд, як і Комісія, не вагаючись, дає тлумачення, яке поширюється на сферу захисту таких прав. Він вважає, що, «хоча в Конвенції пояснюється, які саме права є цивільними та політичними, чимало з них призводять до наслідків *соціально-економічного характеру*», між сферою соціальних та економічних прав та сферою, яку охоплює Конвенція,

[1] Документ SN 151/2/91, REV 2, процитований: *Orianne P.* Mythe ou réalité des droits économiques sociaux et culturels, in Présence du droit public et des droits de l'homme, Mélanges offerts à J. Velu. T. 3. — Bruxelles, Bruylant, 1992. — P. 1871.

[2] *Alston P.* Importance de l'interaction entre droits économiques, sociaux et culturels, d'une part, et droits civils et politiques, d'autres part, in Les droits de l'homme à l'aube du XXe siècle. Actes séminaire du Conseil de l'Europe, 28–30 janvier 1993. — Strasbourg, Editions du Conseil de l'Europe, 1993. — P. 64.

[3] *Sudre F.* La Convention européenne des droits de l'homme (collection «Que sais-je?»). — Paris, PUF, 1994. — P. 30.

[4] З цього приводу: *Bossuyt M.* L'interdiction de la discrimination dans le droit international des droits de l'homme, op. cit. — P. 210.

[5] *Russo C.* La justiciabilité des droits économiques et sociaux, in Collected Courses of the Academy of European Law. 1992, III-2. — P. 214. Також: *Jocobs F.G.* The Extension of the European Convention of Human Rights // HRR, 1978. — P. 166–178. *Dutfar J.* La protection des droits économiques par la Cour de sauvegarder des droits de l'homme et des libertés fondamentales, in Gaz. Pal. du 28 septembre 1995. — P. 1105–1111.

не існує якоїсь непроникної межі (п. 26)[1]. З огляду на це майновий стан заявниці у цій справі, який був недостатнім для того, щоб реалізувати її право на доступ до правосуддя, мав бути врахований Судом при прийнятті рішення.

Справді, для того щоб краще забезпечити розподіл соціальних та матеріальних благ, необхідно розуміти сутність соціально-економічних прав. Такі права невід'ємні від прав на життя, на повагу до людської гідності та на повагу до приватного і сімейного життя, на доступ до правосуддя тощо. Більше того, такі права певною мірою є умовою *sine qua non* для ефективного здійснення конвенційних прав. Неможливо, наприклад, уявити, як особа може реалізувати своє право на звернення до суду без достатніх матеріальних коштів, щоб оплатити послуги адвоката; або як вона може вчинити позов, не маючи змоги оплатити процесуальні витрати. З цього випливає, що Конвенція, всупереч існуючим у певних колах поглядам, має стати на боротьбу з бідністю.

Розвиваючи тезу про «наслідки соціально-економічного характеру», Суд зауважує, що окремі конвенційні права були б позбавлені конкретного значення, якби не передбачали позитивних зобов'язань з боку держав-учасниць[2]. Він і далі розширює потенціал Конвенції щодо проголошених прав і розвиває процесуальні ґарантії деяких соціальних та економічних прав, незважаючи на зазначене в пункті 1 статті 6 формально вужче поняття цивільних прав та обов'язків. Використовуючи методи еволюційного та автономного тлумачення, Суд включає до сфери своєї діяльності справи, пов'язані з допомогою в порядку соціального страхування (справи *Фельдбрюґґе (Feldbrugge)* та *Доймлянд (Deumland)*), пенсіями службовцям (рішення у справах *Масса (Massa)*, *Салезі (Salesi)*, *Кероярві (Kerojarvi)*, а також із пільгами у сфері соціального забезпечення внаслідок нещасного випадку на підприємстві (рішення у справі *Дюкло (Duclos)*)[3]. Право на допомогу, передбачене системою соціального страхування, також захищається Конвенцією. В рішенні у справі *Паскалідіс (Paskhalidis)*[4] уряд стверджував, що судовий спір, який розпочали заявники, належить виключно до сфери публічного права. Думка Суду не збігається з такою позицією, заявники «були позбавлені *засобів існування*; вони посилалися на суб'єктивне право майнового характеру, що випливало з чітких норм національного законодавства» (п. 30)[5]. Слова «засоби існування» можуть мати вирішальне значення. Ми хотіли б відзначити практику Федерального трибуналу

[1] Виділено нами.

[2] *Lambert P.* La Mise en oeuvre juridique des droits économiques, sociaux et culturels. Op. cit. — P. 110.

[3] Рішення *Duclos v. France*, 17 грудня 1996, п. 53. Зб. 1996-VL.

[4] Рішення *Paskhalidis and Others v. Greece*, 19 березня 1997. Зб.1997-II.

[5] Виділено нами.

Швейцарії, де право на прожитковий мінімум визнається як неписане конституційне право, оскільки забезпечення елементарних потреб людини є основною умовою існування та розвитку особи[1]. Таким чином, у рішенні в справі *Паскалідіс* було виведено право на засоби до існування: кожна особа може користуватися ґарантією права на прожитковий мінімум, що її надає Конвенція. Згідно з думкою Р. Кассена, який вважається фундатором Загальної декларації прав людини, право людини на життя «не вимагає лише існування соціального порядку, в якому людина захищена від тероризму та від покарання без належної судової процедури. Необхідно також, щоб людина мала роботу, яка забезпечувала б їй нормальне існування, або ж могла отримувати допомогу своїх рідних у випадку, коли вона не в змозі піклуватися про себе»[2].

У будь-якому разі практика Суду доводить, що сфера дії пункту 1 статті 6 поступово поширюється на соціальні та економічні права. Ці права можна розцінити як такі, що випливають з права на справедливий судовий розгляд. (Слід сказати, що визнання соціальних та економічних прав можна вивести з Конвенції шляхом застосування принципу позитивних зобов'язань, або ж горизонтальної дії Конвенції. Колишній віце-президент Європейської комісії з прав людини вважає, що захист і ґарантії, зазначені в пункті 1 статті 6, надаються і цим категоріям прав, оскільки ці права визнаються в національних правових системах[3]). Насправді ж, хоча неможливо навіть уявити, що право може виключати «бідних»[4], ті, хто живе у бідності, позбавлені можливості розвитку своєї особистості. (Деякі автори дотримуються думки, що права людини — це «права найслабших». Найсильніші не мають потреби у цих правах, оскільки самі можуть вимагати того, чого бажають. Права людини слугують для того, щоб обмежити їхню силу[5]). Виходячи з цього, Конвенція зобов'язана надати їм правову підтримку з тим, щоб вони могли ефективно здійснювати конвенційні права незалежно від матеріального становища[6].

---

[1] *Dupuy M.* Les «considérations élémentaires d'humanité» dans la jurisprudence de la Cour internationale de justice, in Droit et justice. Mélanges en l'honneur de N.Valticos. — Paris, Pédone, 1999. — P. 117–130. *Fierens J.* Droit et pauvreté. — Bruxelles, Bruylant, 1992. — P. 46.

[2] *Cassin R.* La tradition libérale occidentale des droits de l'homme // Enseignement des droits de l'homme, vol IV. — Unesco, 1985. — P. 53.

[3] *Sperduti G.* Sur la notion de «droits et obligations de caractère civil» dans l'article 6 par. I de la Convention européenne des droits de l'homme, in Humanité et droit international. Mélanges R.-J.Dupuy. — Paris, Pédone, 1991. — P. 292.

[4] З цього приводу: *Dion-Loye S.* Les pauvres et le droit (collection «Que sais-je?»). — Paris, PUF, 1997.

[5] *Bruller-Vercord J.* Fonder les droits de l'homme, in Pour les droits de l'homme. Mélanges en l'honneur de l'ADLF, Librairie des libertés. 1983. — P. 26.

[6] *Flinterman C.* The Protection of Economic, Social and Cultural Rights and the European Convention on Human Rights, in The Dynamics of the Protection of Human Righis in Europe, Essays in Honour of H. Schermers. T. 3. The Hague, Martinus Nijhoff. — P. 172.

Розробка соціальних та економічних прав здійснюється також за допомогою підсилення захисту права на мирне володіння майном, закріплене у статті 1 Першого протоколу, єдиного економічного за своєю суттю права Конвенції.

З політичних та економічних міркувань формулювання цієї статті мінімально обмежувало дискреційні повноваження держави стосовно права власності. До початку 80-х років XX ст. не було встановлено жодного порушення цієї статті, тому деякі правознавці навіть висловлювали сумніви щодо можливості мати бодай якусь практичну користь від її положень[1]. Тільки після рішення у справі *Спорронґ* (*Sporrong*), де було визначено три чіткі норми (перша норма, загальна за своїм характером, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам; третя норма визнає, що держави-учасниці мають право, зокрема, контролювати використання майна відповідно до інтересів суспільства шляхом запровадження таких законів, які вони вважають необхідними для забезпечення цієї мети)[2], Суд почав тлумачити цю статтю як таку, що захищає від реґламентації користування майном, від позбавлення майна та втручань у право власності. Відтоді метод ефективності відіграє визначну роль у тлумаченні цієї статті.

По-перше, метод ефективного тлумачення дає змогу розширити поняття власності. Власність зазвичай розуміється як те, чим володіють. Завдяки застосуванню методу ефективного тлумачення поняття власності набуває автономного значення і більше не обмежується володінням матеріальною власністю (майном): деякі інші права або інтереси, будучи власністю, можуть також розцінюватися як «права власності», а отже, як «власність» у розумінні даної статті[3]. З тієї ж точки зору, вимоги щодо відшкодування непередбачуваної шкоди можуть мати майновий характер і охоплюватися змістом статті 1 Першого протоколу[4]. До цього поняття було також віднесено клієнтуру[5] та економічні інтереси, пов'язані з ліцензією на використання винаходу[6].

---

[1] *Condorlli L.* Article 1 du premier protocole additionnel // *Pettiti L.-E.* et autres (éd.). La Convention européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article. — Paris, Economica, 1995. — P. 972.

[2] Рішення *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, 18 грудня 1984 року, п. 61.

[3] Рішення *Gasus Dosier and Fordertechnik GmhH v. the Netherlands*, 23 лютого 1995 року, п. 53, серія А, т. 306.

[4] Рішення *Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*, 20 листопада 1995 року, п. 31, серія А, т. 332.

[5] Рішення *Van Marle and Others v. the Netherlands*, 26 червня 1986 року, серія А, т. 101.

[6] Рішення *Tre Traktorer AB v. Sweden*, 7 липня 1989 року, серія А, т. 159. Той самий принцип: рішення *Fredin v. Sweden*, 18 лютого 1991 року, серія А, т. 192.

Ми хотіли б приділити увагу рішенню у справі *Ґаїґусуз* (*Gaygusuz*)[1], що стосується виплати допомоги у зв'язку з безробіттям. У цьому контексті виникає запитання, чи можна розглядати таку допомогу як власність у розумінні статті 1 Першого протоколу. Уряд Австрії зазначає, що така допомога надається малозабезпеченим. Однак, констатує Суд, право на виплати в порядку соціального забезпечення — а воно пов'язане зі сплатою внесків у касу соціального страхування на випадок безробіття — має майновий характер у розумінні цієї статті. З огляду на це стаття є застосовною в даному випадку. Суд не вважає необхідним аналізувати зв'язок між наданням допомоги та обов'язком сплачувати податки чи будь-які інші платежі (п. 41). Відверто кажучи, таке тлумачення значно відрізняється від тлумачення, яке дав Суд у 1979 році і згідно з яким ця стаття «лише констатує право особи розпоряджатися "*своїм власним*" майном»[2]. Як бачимо, тут виявляється роль методу ефективності в забезпеченні захисту економічних та соціальних прав.

По-друге, із права власності Суд виводить право на компенсацію. Стаття 1 Першого протоколу не забороняє державам позбавляти особу її власності, якщо це зумовлено загальними інтересами. Однак таке позбавлення не означає конфіскацію. Воно не може бути виправданим, якщо не передбачає компенсації, інакше ця стаття надавала б лише неефективні та ілюзорні ґарантії закріпленого в ній права[3]. Водночас право на компенсацію передбачає обов'язок держави, який покладається на неї зазначеною вище статтею, розглянутою в цілому. Точніше, держава має забезпечити справедливі умови компенсації: сума, що виплачується заінтересованій особі, має в розумних межах відповідати вартості майна, інакше такий обов'язок не буде виконаний і статтю 1 Першого протоколу буде порушено[4]. Слід додати, що невиплата компенсації може бути виправдана тільки за виняткових обставин[5]. Зокрема, довгочасна затримка з виплатою компенсації, що призводить до ускладнення і непевності фінансового становища певної особи, не відповідає вимогам права власності[6]. Завдяки такому підходу стосовно розміру та строку виплати компенсації право на компенсацію стало реальним та ефективним.

---

[1] Рішення *Gaygusuz v. Austria*, 16 вересня 1996 року. Зб. 1996-IV.

[2] Рішення *Marckx v. Belgium*, 13 червня 1979 року, п. 50, серія А, т. 31 (виділено нами).

[3] Рішення *Lithgow and Others v. the United Kingdom*, 8 липня 1986 року, п. 120, серія А, т. 102.

[4] Серед інших рішення *James and Others v. the United Kingdom*, 21 лютого 1986 року, п. 54, серія А, т. 98.

[5] Рішення *Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium*, 20 листопада 1995 року, п. 38, серія А, т. 332.

[6] Рішення *Akkus v. Turkey*, 9 липня 1997 року, п. 29. Зб. 1997-IV, *mutatis mutandis*, рішення *Aka v. Turkey*, 23 вересня 1998 року, п. 49. Зб. 1997-VI.

Зазначимо також, що забезпечення права власності вимагає, щоб позбавлення майна, хоча б у якій формі воно відбувалося, відповідало критеріям, що застосовуються до будь-якого втручання, а саме: всі заходи та норми щодо позбавлення майна мають відповідати вимогам внутрішнього законодавства, мати «законну мету» і забезпечувати необхідну рівновагу між загальними та особистими інтересами. Це також, приміром, стосується права на переважне придбання, реалізованого податковою адміністрацією щодо будинку, який належав заявникам: недостатність виплаченої вартості цього будинку призвела до порушення права власності[1]. Такі критерії були застосовані й у справі, де йшлося про законодавство, яке приписувало державі презумпцію права власності, що передбачало повне передання державі земельних ділянок заявників — це знову ж таки означало необґрунтоване позбавлення власності в розумінні статті 1 Першого протоколу[2].

По-третє, ця стаття вимагає надання захисту від втручання, яке призводить до тимчасового обмеження права власності. На думку Суду, коли заходи, застосовані державою, обмежують можливості реалізації цього права таким чином, що заявники зовсім не поінформовані про долю їхньої власності, це є порушенням, навіть якщо наслідки таких заходів не дають змоги розцінити ці заходи як позбавлення власності[3]: право власності начебто є, але воно втратило свою суть. Можна говорити, що реалізація такого права видається досить сумнівною, коли власники земельних ділянок перебувають протягом шістнадцяти[4] або двадцяти чотирьох років[5] у непевному становищі внаслідок заходів тимчасового передання цих ділянок іншим особам. Такого самого результату можна очікувати, коли закон дозволяє комуні в будь-який момент експропріювати майно заявників[6]. Нарешті, в контексті справи, у якій ідеться про те, що недосконалість системи відшкодування практично звела нанівець суму виплати і стала причиною того, що заявники зазнали значних збитків, можна сказати, що така система позбавила заінтересованих осіб їхнього права на мирне володіння майном[7].

Якщо в 1988 році деякі науковці досить скептично ставилися до можливості практичного застосування в юриспруденції Європейського

[1] Рішення *Hentrich v. France*, 22 вересня 1994 року, серія А, т. 296.

[2] Рішення *Les Saints Monasteres v. the United Kingdom*, 9 грудня 1994 року, серія А, т. 301.

[3] Рішення *Sprorrong and Lönnroth v. Austria* (ст. 50), 18 грудня 1984 року, п. 19, серія А, т. 88.

[4] Рішення *Erkner and Hofauer v. Austria*, 23 квітня 1987 року, п. 76, серія А, т. 117.

[5] Рішення *Poiss v. Austria*, 23 квітня 1987 року, п. 66, серія А, т. 117.

[6] Рішення *Boden v. Sweden*, 27 жовтня 1987 року, п. 32, серія А, т. 125.

[7] Рішення *Katikaridis and Others v. the United Kingdom*, 15 листопада 1996 року, п. 49. Зб. 1996-V; рішення *Tsomtsos*, 15 листопада 1996 року, п. 40. Зб. 1996-V.

суду тези про «наслідки соціально-економічного характеру»[1], то сьогодні вони вже визнали свою помилку: захист соціальних та економічних прав здійснюється в реальності. Ми впевнені в тому, що Суд, відповідно до вимог ефективності конвенційної системи[2], і надалі даватиме якомога ширше тлумачення норм Конвенції та продовжуватиме збільшувати її потенціал щодо проголошених прав, маючи на меті подолання бідності. Деякі науковці радять, наприклад, здійснювати широке тлумачення статей 3 і 8 для забезпечення захисту від бідності[3]. Зазначимо, що стаття 2 Конвенції може також слугувати знаряддям захисту проти бідності. Як підкреслювалося, право людини на життя — це передусім право на повагу до неї: на фізичну недоторканність, а також на здорове та вільне життя, захищене від хвороб та епідемій.

* * *

У контексті викладених вище міркувань не можна не погодитися з тими правознавцями, які стверджують, що основним результатом «проникнення» Конвенції у сферу соціальних та економічних прав є здійснення преторіанського «конструктивного» тлумачення, що є характерною рисою всієї практики Суду[4].

---

[1] *Dijon X.* La Convention européenne et les droits de l'homme le pus démuni, in JT, 1988. — P. 716. *Olinga A.-D.* Les droits economiques et sociaux dans la Convention européenne des droits de l'homme, in Cahiers de L'IDEDH, 1995, n°4. — P. 404. *Levinet M.* Recherche sur les fondements du «droit au développement de l'être humain» à partir de la Convention européenne des droits de l'homme, in Cahiers de L'IDEDH, 1996, n°5. — P. 125.

[2] *Ryssdal R.* The protection of social and economic rights and the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms // *Matscher F.* (éd.). La mise en oeuvre des droits économiques et sociaux. — Kohl, Engel, 1991. — P. 4.

[3] *Sudre F.* Misère et Convention européenne des droits de l'homme, in Cahiers de L'IDEDH, 1993, n°3. — P. 117–118, *Priso S.J.* La dignité par le logement l'article 1 du protocole n°l de la CEDH et lutte contre la précarité in Cahiers de l'IDEDH, 1996, n°5. — P. 174. *Olinga A-D.* Le droit à des conditions materielles d'existence minimales en tant qu'element de la dignité humaine, in J.-Y.Morin (dir.). Les droits fondamentaux. — Bruxelles, Bruylant, 1997. — P. 92. *Pettiti E.-L.* Pauvreté et Convention européenne des droits de l'homme, in Droit social, 1991. — P. 84. *Gramain P.* Les droits internationaux de l'homme. — Paris. Les Editions internationales, 1933. — P. 121.

[4] *Sudre F.* la «perméabilité» de la Convention européenne des droits de l'homme aux droits sociaux, in Pouvoir et liberté. Eludes offertes à J. Mourgeon. — Bruxelles, Bruylant, 1998. — P. 477.

ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

511
18.10.02

Комюніке Секретаря Суду

ОБРАННЯ ЗАСТУПНИКА СЕКРЕТАРЯ СУДУ

Сьогодні Еріка Фріберга *(Erik Fribergh)* було обрано заступником Секретаря Європейського суду з прав людини в Страсбурзі.

Пана Фріберга, громадянина Швеції, віком 51 року, судді Суду обрали на цю посаду на пленарному засіданні. Виконання ним обов'язків починається з моменту обрання і триватиме п'ять років.

Нині п. Фріберг є одним із чотирьох секретарів секцій; на цій посаді він перебував з часу реструктуризації Суду в листопаді 1998 року. Раніше він був заступником Секретаря Європейської комісії з прав людини.

До 1981 року, коли п. Фріберг почав працювати в Раді Європи (у секретаріаті Європейської комісії з прав людини), він обіймав у Швеції посаду заступника судді, а також працював суддею в адміністративному суді апеляційної інстанції в м. Ґотенберзі *(Gothenburg)* (1976–1978 роки), потім — заступником секретаря Державної комісії проти зайвої бюрократії при Міністерстві місцевої влади (1978–1979 роки), після чого був заступником секретаря Державного комітету з адміністративного права при Міністерстві юстиції (1979–1981 роки).

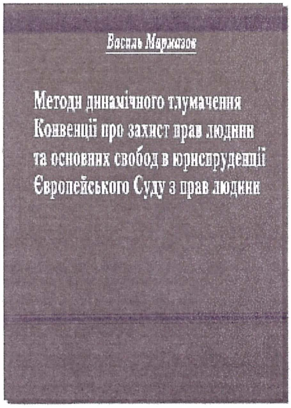

НОВЕ ВИДАННЯ

Мармазов В.Є.
Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського Суду з прав людини.
Монографія. — К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. — 400 с.

Книжка В. Мармазова, адвоката, к.ю.н., доцента Київського університету імені Тараса Шевченка, члена Міжнародного арбітражного суду при Міжнародній торговій палаті, становить глибоке і системне наукове дослідження практичної діяльності Європейського суду з прав людини. В ній аналізується найважливіший елемент правозастосування — методика тлумачення Судом норм Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Автор зосереджує увагу на питанні, чи здатна Конвенція та Суд як головний орган, що несе тягар забезпечення функціонування конвенційного механізму, досягти першочергової мети — ефективного захисту встановлених стандартів особистих прав громадян в умовах значної кількості національних правопорядків на європейському континенті. Оцінка «ефективності» дається саме з погляду дієвості динамічних підходів до інтерпретації нормативних положень і термінологічних основ Конвенції. Зокрема, висвітлюються телеологічний метод, метод еволюційного тлумачення, метод ефективності, автономного тлумачення та інші. Крім того, автор зосереджується на межах застосування динамічних методів тлумачення в рамках методики вирішення кожної окремої справи та на значенні наслідків їхнього застосування для розвитку правової системи та власне практики Суду. Робиться висновок про те, що в деяких випадках Суд вдається і до статичних методів тлумачення, тобто констатуються елементи Конвенції, які обмежують динамізм судової практики.

З огляду на стрімкі правові та економічні інтеґраційні процеси, в яких бере участь Україна, на залежність національної правової практики від контрольних інституційних механізмів Ради Європи, книжка становить безпосередній інтерес, насамперед для представників судової гілки влади, а також для юристів-практиків та науковців, діяльність яких пов'язана з питаннями захисту прав людини та реформуванням відповідних національних правових норм.

НОВЕ ВИДАННЯ

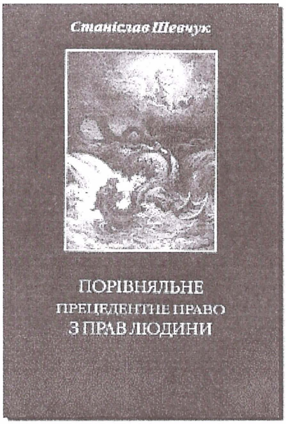

Шевчук, Станіслав
Порівняльне прецедентне право з прав людини.
— К.: Видавництво "Реферат", 2002. — 344 с.

Праця присвячена питанням судового захисту прав людини та основних свобод. У своїй книжці автор висвітлює питання генетичного зв'язку між еволюцією концепції фундаментальних прав у конституційній доктрині країн західної правової традиції, насамперед Європи та Північної Америки, і розвитком доктрини захисту прав людини в Європейському суді з прав людини.

У книжці послідовно викладаються теоретичні підходи щодо сприйняття та застосування прецедентного права з прав людини у контексті додержання Україною європейської правової традиції та побудови конституційної демократії, наголошується на особливості юридичної природи фундаментальних прав та свобод, специфіці судового тлумачення конституційних і конвенційних норм, що містять ці права та свободи, приділяється увага практиці судового захисту окремих прав та свобод у порівняльній перспективі. Особливе місце у цій праці посідає аналіз чинного прецедентного права Європейського суду з прав людини щодо захисту матеріальних норм Конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також відповідного прецедентного права судів інших юрисдикцій.

На прикладі кількох положень Європейської конвенції автор показує універсальний характер доктрини захисту прав людини, юридичну техніку та принципи, через які розвинулася практика Європейського суду. У виданні наведено індекс правових позицій Суду, у яких розвиваються та конкретизуються відповідні конвенційні положення.

Книжка також цінна тим, що визначає і підкреслює роль прецедентного права, створеного Європейським судом з прав людини та судовими органами конституційної юрисдикції інших країн, у контексті наближення української правової системи до європейських правових стандартів у сфері захисту прав людини та основних свобод.

Ідеї, викладені у праці, висвітлюють ті ґрунтовні зв'язки, що існують між концепцією прав людини та конституційною демократією. Автор доводить, що безпосередній судовий захист прав людини та основних свобод не тільки притаманний країнам розвинутих демократій, а вже давно був сприйнятий і застосовується у переважній більшості країн, які зміцнюють свої демократичні режими на основі принципу верховенства права, причому незалежно від рівня економічного розвитку.

Книжка має науково-практичне значення і може не тільки використовуватися для викладання навчальних курсів з порівняльного конституційного права, прав людини та європейського права з прав людини, а й слугувати посібником для суддів, адвокатів, державних службовців, а також для осіб, які бажають звернутися до Європейського суду з прав людини.

ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ПОЯСНЮВАЛЬНА НОТАТКА ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ НАМІР ЗВЕРНУТИСЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

I. Які заяви розглядає Суд?

1. Європейський суд з прав людини є міжнародним органом, який, за певних умов, розглядає заяви, що подаються особами, які скаржаться на порушення їхніх прав, викладених у Європейській конвенції з прав людини та основних свобод. Ця Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язуються дотримуватись визначених у ній основних прав людини. Ці права викладені у Конвенції та в чотирьох додаткових протоколах до неї (протоколи № 1, 4, 6, 7). Зазначені документи прийняті певними державами. Бажано, щоб Ви ознайомилися з текстами цих документів та із застереженням до них.

2. Якщо Ви вважаєте, що одна з держав, які ратифікували Конвенцію, порушила стосовно Вас одне з цих основних прав, Ви маєте право звернутися до Суду. Суд розглядає лише ті заяви, в яких ідеться про права, ґарантовані Конвенцією та протоколами до неї, за винятком усіх інших. Суд не є апеляційним судом у відношенні до національних судових інстанцій, він не може ні скасовувати, ні змінювати їхні рішення. Суд не може безпосередньо захищати Вас перед національною судовою інстанцією, проти якої спрямована Ваша заява.

3. Суд може розглядати лише ті заяви, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію (перелік додається). Також не розглядаються заяви, які стосуються подій, що мали місце до визначених дат. Ці дати відрізняються залежно від того, проти якої держави спрямована заява, і від того, чи стосується заява права, ґарантованого Конвенцією або одним із протоколів до неї.

4. Ви можете надсилати заяви лише проти дій або рішень органів державної влади (органів законодавчої, виконавчої, судової влади і т. ін.) однієї з цих держав. Суд не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних установ.

5. Перед тим як звернутися із заявою до Суду, Ви повинні використати усі можливі внутрішні засоби захисту у державі, проти якої спрямовується заява, які могли б привести до позитивного вирішення питання, яке є предметом оскарження. Стосовно України йдеться про звичайну процедуру судового провадження, яка передбачає можливість касаційного оскарження прийнятого судового рішення. (Крім цього, процедура «у порядку нагляду» не є засобом правового захисту, який необхідно вичерпати, згідно з пунктом 1 статті 35 Конвенції.) Ви повинні дотримуватись усіх процесуальних правил, зокрема передбачених законом строків. Якщо, наприклад, Ваш позов було відхилено з причини недотримання

строків або ж невиконання процедурних правил, Суд, мабуть що, не зможе розглянути Вашу заяву.

6. Заяву до Суду потрібно подати у шестимісячний строк від дня винесення остаточного судового рішення. Суд не зможе розглянути Вашу заяву, якщо Ви протягом цих шести місяців не подасте, принаймні стисло, чітко сформульовану претензію.

ІІ. Як подавати заяву до Суду?

7. Якщо Ви вважаєте, що стосовно Вас було порушено одне з прав, які ґарантуються Конвенцією або ж протоколами до неї, і Ваша заява повністю відповідає усім наведеним вище вимогам, Ви повинні надіслати у канцелярію Суду лист із зазначенням необхідних даних, про які йдеться нижче:

Au Greffier de la
Cour europeenne des Droits de l'Homme
Conseil de l'Europe
F-67075 Strasbourg Cedex
France

8. Лист має містити такі відомості:

а) стислий виклад Вашої заяви;

б) визначення права або прав (ґарантованих Конвенцією), які, на Вашу думку, порушено;

в) відомості про засоби правового захисту, якими Ви скористалися;

г) перелік офіційних рішень у Вашій справі, із зазначенням дати кожного документа й інстанції, яка його видала (суд або інший орган), а також стисла інформація про зміст кожного документа.

До листа необхідно додати копії згаданих вище документів. (Суд не може ґарантувати повернення цих документів, тому в інтересах особи, яка подає заяву, має сенс надсилати копії замість оригіналів.)

9. Секретар Суду надішле Вам відповідь, а також відповідний формуляр для того, щоб Ви виклали заяву у формалізованому вигляді. Можливо, до Вас звернуться за додатковою інформацією, документами чи роз'ясненнями, пов'язаними із заявою. У разі необхідності Секретар проінформує Вас також про те, яким чином було застосовано Конвенцію у випадках, подібних до Вашого. У разі визнання заяви неприйнятною до розгляду її Судом Секретар Суду поінформує Вас також і про це. Водночас Секретар не може давати Вам поради стосовно законодавства держави, проти якої спрямована заява.

10. Якщо з Вашого листування із канцелярією стає очевидним, що Ваша заява може бути зареєстрована, і якщо Ви висловите таке бажання, Вашу заяву буде передано на розгляд Суду.

11. Секретар інформуватиме Вас про хід розгляду Вашої заяви. Процедура розгляду не є прилюдною, і на першій стадії розгляд здійснюється у письмовій формі. Тому Ваша особиста присутність на засіданні Суду не є необхідною.

12. Якщо у Вас є можливість, зверніться до адвоката, щоб він вів Вашу справу. На подальших етапах розгляду брак відповідних коштів на оплату правової допомоги адвоката може слугувати підставою для прохання про надання безоплатної допомоги. Але така допомога не може бути Вам надана на момент подання заяви.

Дати ратифікації

станом на 17.01.2003

Держава	Конвенція	Протокол №1	Протокол №4	Протокол №6	Протокол №7
Австрія	03.09.1958	03.09.1958	18.09.1969	05.01.1984	14.05.1986
Азербайджан	15.04.2002	15.04.2002	15.04.2002	15.04.2002	15.04.2002
Албанія	02.10.1996	02.10.1996	02.10.1996	21.09.2000	02.10.1996
Андорра	22.01.1996	-	-	22.01.1996	-
Бельгія	14.06.1955	14.06.1955	21.09.1970	10.12.1998	-
Болгарія	07.09.1992	07.09.1992	04.11.2000	29.09.1999	04.11.2000
Боснія та Герцеґовина	12.07.2002	12.07.2002	12.07.2002	12.07.2002	12.07.2002
Вірменія	26.04.2002	26.04.2002	26.04.2002	-	26.04.2002
Греція	28.11.1974	28.11.1974	-	08.09.1998	29.10.1987
Грузія	20.05.1999	07.06.2002	13.04.2000	13.04.2000	13.04.2000
Данія	13.04.1953	13.04.1953	30.09.1964	01.12.1983	18.08.1988
Естонія	16.04.1996	16.04.1996	16.04.1996	17.04.1998	16.04.1996
Ірландія	25.02.1953	25.02.1953	29.10.1968	24.06.1994	03.08.2001
Ісландія	29.06.1953	29.06.1953	16.11.1967	22.05.1987	22.05.1987
Іспанія	04.10.1979	27.11.1990	-	14.01.1985	-
Італія	26.10.1955	26.10.1955	27.05.1982	29.12.1988	07.11.1991
Кіпр	06.10.1962	06.10.1962	03.10.1989	19.01.2000	
Латвія	27.06.1997	27.06.1997	27.06.1997	07.05.1999	27.06.1997
Литва	20.06.1995	24.05.1996	20.06.1995	08.07.1999	20.06.1995
Ліхтенштейн	08.09.1982	14.11.1995	-	15.11.1990	-
Люксембурґ	03.09.1953	03.09.1953	02.05.1968	19.02.1985	19. 04.1989
Македонія (колишня республіка Югославії)	10.04.1997	10.04.1997	10.04.1997	10.04.1997	10.04.1997
Мальта	23.01.1967	23.01.1967	05.06.2002	26.03.1991	15.01.2003
Молдова	12.09.1997	12.09.1997	12.09.1997	12.09.1997	12.09.1997
Нідерланди	31.08.1954	31.08.1954	23.06.1982	25.04.1986	-
Німеччина	05.12.1952	13.02.1957	01.06.1968	05.07.1989	-
Норвегія	15.01.1952	18.12.1952	12.06.1964	25.10.1988	25.10.1988
Польща	19.01.1993	10.10.1994	10.10.1994	30.10.2000	04.12.2002
Португалія	09.11.1978	09.11.1978	09.11.1978	02.10.1986	-
Росія	05.05.1998	05.05.1998	05.05.1998	-	05.05.1998
Румунія	20.06.1994	20.06.1994	20.06.1994	20.06.1994	20.06.1994
Сан-Марино	22.03.1989	22.03.1989	22.03.1989	22.03.1989	22.03.1989
Словацька Республіка	18.03.1992	18.03.1992	18.03.1992	18.03.1992	18.03.1992
Словенія	28.06.1994	28.06.1994	28.06.1994	28.06.1994	28.06.1994
Сполучене Королівство	08.03.1951	03.11.1952	-	20.05.1999	-
Туреччина	18.05.1954	18.05.1954	-	-	-
Угорщина	05.11.1992	05.11.1992	05.11.1992	05.11.1992	05.11.1992

Держава	Конвенція	Протокол №1	Протокол №4	Протокол №6	Протокол №7
Україна	11.09.1997	11.09.1997	11.09.1997	04.04.2000	11.09.1997
Фінляндія	10.05.1990	10.05.1990	10.05.1990	10.05.1990	10.05.1990
Франція	03.05.1974	03.05.1974	03.05.1974	17.02.1986	17.02.1986
Хорватія	05.11.1997	05.11.1997	05.11.1997	05.11.1997	05.11.1997
Чеська Республіка	18.03.1992	18.03.1992	18.03.1992	18.03.1992	18.03.1992
Швейцарія	28.11.1974	-	-	13.10.1987	24.02.1988
Швеція	04.02.1952	22.06.1953	13.06.1964	09.02.1984	08.11.1985

Редакція:

Юрій ЗАЙЦЕВ,
головний редактор

Наталія ОЛЕКСАНДРЕНКО,
відповідальний секретар

Юлія ШИКУТА,
технічний редактор

Олег САВЧИН,
старший редактор-перекладач

Ольга КУПРІЄВИЧ,
редактор-перекладач

Микола ПОЛУДЬОННИЙ,
консультант

Засновник: **Українська Правнича Фундація**
Видавець: **Український Центр Правничих Студій**

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 3557 від 10 листопада 1998 року

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ДК № 9 від 24 лютого 2000 року

Адреса редакції: 01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 41

© **Українська Правнича Фундація,** ***Сергій Головатий, Юрій Зайцев, Галина Фріланд*** — концепція видання, 2002

© **Український Центр Правничих Студій** — переклад, 2002

© **Українська Правнича Фундація,** ***Володимир Горобченко*** — розробка макета та обкладинки, 2002

Переклад з англійської мови:
Сергій Ткачук

Редактор
Наталія Олександренко

Термінологічне опрацювання:
Юрій Зайцев
Наталія Олександренко

Комп'ютерний набір, верстка, технічне редагування:
Юлія Шикута

Коректор
Юлія Мороз

Кольороподіл обкладинки:
В'ячеслав Горобченко

Підписано до друку 17.02.2003.
Формат 60×90/16 Друк офсетний.
Наклад 3500 прим.

Віддруковано в СП «АВЕРС».
Київ, вул. Дегтярівська, 62, оф. 98.
Зам. 03-030

Віддруковано з оригінал-макета Українського Центру Правничих Студій

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Забезпечення цим числом журналу кожної судової установи України, а також суддів Верховного Суду України та Конституційного Суду України стало можливим за фінансової підтримки концерну «Правекс».

Практика
Європейського суду з прав людини
Рішення. Коментарі

Case Law
of the European Court of Human Rights
Judgments. Commentaries

Jurisprudence
de la Cour européenne des Droits de l'Homme
Arrêts. Commentaires

Цей випуск журналу здійснено за сприяння
Міжнародного фонду «Відродження».

This issue has been published under the sponsorship
of the International Renaissance Foundation.

Передплатний індекс 22777

2002
Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі
4